

CEP ÜNİVERSİTESİ

Sosyoloji Tarihi - I

GASTON BOUTHOUL

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Sosyoloji Tarihi I

L'histoire de la sociologie

GASTON BOUTHOUL

Çeviren
CEMAL SÜREYYA

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 82 • ISBN 975-470-242-X
1. Basım: İletişim Yayınları, Temmuz 1992.
© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1969
108, Boulevard Sain-Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş, Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

I. KISIM
Sosyolojinin Doğuşu ve Habercileri 7
I. BÖLÜM
Eski Çağ ve Orta Çağ 7
Sosyolojik İdeoloji ve Haklılaştırıcı İdeoloji 8
Rasyonel Bir Sosyolojinin doğuşu 10
Helen Habercilerinin Önemi 15
İkici Sosyoloji 17
Karşılaştırmalı Sosyolojinin Ataları 20
Orta Çağın Yazgıcı Sosyolojisi 21
II. BÖLÜM
Modern Çağlar 25
Rönesans 25
İyimser Öğretiler 32
İlk İyilik Miti 35
Tarih Felsefesi 37
III. BÖLÜM
Çağdaş Dönem 41
Kötümserler 41
Anti-Hümanist Tepki 42
Anti-Liberal Tepki 44
Fransız Devriminden Napoléon Savaşlarından ve Sanayi Devriminden Sonra Sosyoloji Sorunlarının Yeni Durumu 46
Romantik Yazgıcılık 46
Yeni Bir Toplumsal Hiyerarşi Peşinde 49
II. KISIM
Modern Sosyolojinin Doğuşu 55
I. BÖLÜM
Sosyoloji Sistemleri 55
II. BÖLÜM
Sosyoloji Okulları 70
Psikoloji Okulu 71
Mekanik ve Biyoloji Okulları 74

Pareto ve Okulu ... 75
Irk ve Ayıklanma Öğretileri ... 77
Ankropoloji ve Etnoloji Okulları ... 82
İdealist Sosyolojinin Yenilenmesi ... 84

III. KISIM
Sosyolojinin Bugünkü Konumları ... 87

I. BÖLÜM
Öğretilerin ve Kuramların Ayrılması ... 87

II. BÖLÜM
Sosyolojinin Bugünkü Konusu ... 94
Ansiklopedik Sosyoloji ve
Özel Toplumsal Bilgiler ... 94
Azalan Nesnellik Yöntemi ... 96
Etnoloji ve İlkel Kurumlar ... 98

III. BÖLÜM
Statik Sosyoloji ... 101
Zaman Öğesi, Ritmler, Çevrimler ve Dönemler ... 101
Toplumsal Yapılar ... 103
Zihniyetler: Kadrolar ve İçerikler ... 105
Toplumların Tipolojisi ... 107

IV. BÖLÜM
Dinamik Sosyoloji ... 111
Savaşlar: Palemoloji (Savaş Psikolojisi) ... 116
Sosyolojinin Bugünkü Önemi ... 118

BİRİNCİ KISIM

SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU VE HABERCİLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞ VE ORTA ÇAĞ

Toplumsal olaylar üstüne düşüncede en belirgin ilerlemeler, olayların, alışılmış çizgilerini ve geleneksel çözüm yollarını aşmasıyla meydana gelen bunalım dönemlerinde ya da ortaya çıkan bir bunalım dolayısiyle olmuştur. Çünkü değişmeyi kavramamız ancak "kendiliğinden" oluyor. Düzen birliği sağlanmış, oturmuş bir devlette düşüncemizi bu açıdan hiçbir şey uyarmamaktadır. Ama önceden akla gelmeyen durumlar, bir yaratma, bir düşünme, bir uyarlama çabası göstermeğe zorlar kişiyi. Sosyoloji, doğuşundan itibaren bir konuyu sürekli dönüşümü içinde izleyen tek bilim dalıdır. Bu önemli aşamaların her biri bazı toplumsal düzen bozukluklarına bağlıdır.

Ama bir ilerlemenin doğrudan doğruya oluşumunu sağlamak için bir bunalımın patlak vermesi yetmez. Sosyoloji düşüncesi, bir toplumda, ekinli grupların, deneyin anlık verilerini çözümleyebilecek, derinleştirebilecek bir "entellektüel ortam" ın varlığına bağlıdır. Ayrıca, belli bir özgürlük düzeyine ulaşılmış olması da gerek. Yoksa zorunlu bir uzlaşıcılığa düşülebilir, hiçbir eleştiriye kulak asılmayabilir, hiçbir yeni varsayıma yanaşılmayabilir.

Bu koşullar ilk kez, Peloponez savaşının büyük ölçüde sebep olduğu karışıklık döneminde büyük felsefe okullarının, sofistlerin, Aristoteles'in, Platon'un yaşadığı eski Yunan'da biraraya gelmiştir.

İçerilmiş Sosyoloji: Her toplumda belirsiz ve çok ender olarak deneysel nitelik taşıyan bir sosyoloji vardır. En ilkel, en küçük toplulukların bile kurumlarına *içerik olarak* yerleşmiştir. Her toplumda, kurumlar hukuk (yasalar ve genel davranış kuralları), aile düzeni ve toplumsal örgütlenme, belirli bir ilkeler konutlar dizisinden çıkıyormuşçasına işlemektedir. Etnolojinin ve tarihin bellibaşlı çabalarından biri de, bu bilimlerce incelenmiş olgular kitlesinden o ilkeleri, o konutları ayıklayıp çıkarmaktır.

Sosyolojik İdeoloji ve Haklılaştırıcı İdeoloji

Grek gezginleri ve tarihçileri eski Doğu üstüne, Doğu kurumları üstüne açıklayıcı bazı belgeler bırakmışlardır. Bunlar, Doğu halklarında özellikle din uğraşlarının nice önemli yer tuttuğunu gösteriyor. Herodot'tan, Mısırlıların ideolojisinin, dine göre kurulmuş toplumsal örgütün bir çeşit haklılaştırılması olduğunu öğreniyoruz. Mısır'da tanrılar arasındaki hiyerarşi insanlar arasındaki hiyerarşinin karşılığı oluyor. Hükümdarlığın yaratılışı tanrısal bir istemin sonucudur, Firavun iki dünya arasında bir aracıdır ve zaten kendisi de bir tanrıdır. İlerdeki hayat, bu hayatın tam bir devamıdır; gömütlerin, mumyalamanın ve öte dünyadaki erinci ve düzeni gösteren her şeyin, Mısırlının hayatında bunca önem kazanmış olması bunu tanıtlamaktadır. Öldükten sonra da yaşama konusundaki bu iyice somut görüş, arkeologlara, Eski Mısırlıların hayatlarını ve düşüncelerini, kaybolmuş başka top-

lumlara göre çok daha iyi bir şekilde yeniden kurma olanağı vermiştir.

Hindu toplumlarının, hatta bunların en eskilerinin de, dinsel Brahman inanışa bağlı bir toplumsal felsefeleri vardır. Hindu dinbilimi (ki bir efsaneler, destanlar kaynaşması içinde donup kalmıştır), Hint inançlarının bir sonucu olarak düşünülen toplumsal gerçeklere sıkı sıkıya bağlıdır. Hinduların, kastların varlığı ve onlardan çıkardıkları sonuçlar üstüne yaptıkları doğrulamalar, yorumlar, tutarlı bir sistem meydana getirmekte ve bu, maddî ve profesyonel örgüt planında olduğu gibi, din ve simgeler planında da geçerli olmaktadır.

Aynı şekilde, Kristof Kolomb öncesi Amerika'daki önemli toplumların örgütlenişine hâkim olan ilkelerden ve inanışlardan da ilkel birtakım sosyolojik görüşler çıkarılabilmektedir. Bu görüşler, ayrı ayrı özellikler taşımalarına karşın, temelde dinsel bir niteliktedir; sözgelimi Azteklerin feodal ve askerî teokrasisi, İnkaların bir tanrı -kral tarafından yönetilen barışçı kastları...

Doğu toplumlarının temel özelliği de bu noktaya dayanıyor olabilir. Sözkonusu toplumlarda toplumsal düzen, yalnız dinsel ilkeler üstüne kurulmuş olmakla kalmıyor, aynı zamanda yüce bir dünyanın doğrudan doğruya uzantısı olarak da görülüyor; o yüce dünyayla sürekli ilişkiyi tanrısal çizgiler kazanmış bir hükümdar kurmaktadır; Hindularda Brahman kastlarının yaptığını burda hükümdar üstlenmektedir. Klasik Çin'in usçu feodalizminde de, imparator, Tanrı'nın oğludur. Japonya'da Mikado'nun Tanrı oluşu gibi. Bununla birlikte Çin'in klasik düşünürleri toplumsal konularda özellikle kafa yormuşlardır. Ama dar bir yararcılığın ve bireyin, özellikle de kadının, acıları karşısında kayıtsız

kalan ölümcül bir ahlâkçılığın[1] sınırları içinde kaldıkları da doğrudur.

Ama sosyolojinin şafağı, hiç değilse yer yer dinsel bağlardan kurtulmuş bir sosyolojik düşünce ağıntısının doğuşunu da içeriyordu. Grek sitelerinin özelliği, din inançlarının, farklılaşmış bulunan siyasal kurumlarla özdeşlik içinde olmasıydı. Farklı toplumların da varlığı, ve bunların da bellibaşlı Grek siteleri gibi kendilerinin bilincinde olmaları, sosyolojinin ilk salkıcısı olarak anılmağa değer.

Rasyonel Bir Sosyolojinin Doğuşu

Sofistler - Toplumsal konular üstünde kafa yoran ilk Grek filozofları sofistlerdir. Onları daha çok karşıtlarının yapıtlarından tanıyoruz. Platon'un *Protagoras*'ından, Aristofanes'in *Bulut*'una kadar bu yapıtların hepsi de sofistleri aşağılamak, onları alaya almak amacıyla sözetmektedir: Ama kendilerine bağlanan düşünceler ne olursa olsun, toplumsal alanda, bilimsel yöntemin temelini, yani gözleme, karşılaştırmaya ve eleştiriye dayanan bir düşünceyi ilk onların getirdiğini yadsıyamıyoruz.

Sofistler, efsanelerin, mit'lerin, Bacon'un dediği gibi söylersek *idola Tribu*'lerin, alışılmış açıklamalarına güvenmezler, Atina kurumlarında, bu sitenin büyük ticarî ve entellektüel gelişimine karşın, hâlâ yürürlükte olan eski biçimlerin varlığına dikkati çekerler. İnsan kişiliğine saygı temeline dayanan bir doğal hukuk araştırmasına girerler. Eski toplumlarda bütün bütüne sitenin malı olan bireyi savunurlar, onu ordan kurtarmak isterler. Çalışmalarında başka bir modern çizgi de şu: Bütün kurgu-

(1) Granet, *La Pensée Chinoise*.

larını bir ahlâk düşüncesi halinde geliştirirler, eşitçi düşüncenin kanıtlarını verirler, köleliğe ve Grek sitelerinin dar ulusçuluğuna karşı savaşırlar. Grek dehasına özgü o rahat özdenlikle, felsefenin kesinkes çapraşık ve içrek kaldığı bir dünya için pek aşırı sayılan öyle bir özdenlikle tartışmaya girişilmesi düşünce tarihinde ilk kez olmaktadır.

Sofistlerin eleştirileri düşünürlerin dikkatlerini uyarmış ve onları toplumsal olgulara yöneltmiştir.

Platon (İ.Ö. 429-347) - Platon'un savları, vargıları, gerçek bir toplumsal felsefe sistemi ortaya koyan dev bir yapıtta, *Cumhuriyet*'te, toplanmıştır. Bu sistem *normatif* bir biçimde ele alınmıştır; yani bazı toplumsal davranış kurallarını sonuçta bize benimsetecek şekilde düzenlenmiştir. Siteyi olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi anlatır Platon; özellikle bir sorun üstünde kafa yorar; ülkesine zarar verenlerden, ve yıkıcı, kabul edilemez nitelikteki karışıklıklardan nasıl sakınmalı? Ona göre, bunun için Site'yi usa dayanan, sağlam bir biçimde kurmalıdır. Denebilir ki, Platon'dan sonra toplumsal felsefenin ağırlık noktası düzen bozukluklarına karşı tepki göstermek, ama aynı zamanda bunlara bir çare aramak çabası taşımağa başlıyor.

Platon, düzensizliklerden sakınmak için eski Grek kurumlarına dönmeği önerir. Ele aldığı canlı model de son derece katı, aristokrat ve askerî yapısıyla Isparta'dır. Bu model üstünde daha da ileri gider. Siteler arasındaki değişimi azaltmak ister, aydınlara karşı bir güvensizliği vardır, bunu, coşku ve yenilik dağıtıcısı şairleri Cumhuriyet'inden kovacak kadar ileri götürür; bir kast düzeni yaratır. Sonunda, ekonomik ve siyasal dengede meydana gelebilecek her türlü bozulmayı önlemek için, model sitede oturanların sayısını da belirler; her ne pahasına

olursa olsun, Sitenin bu sınırı aşmaması gereklidir. Bu belirlenmiş nüfusu elde tutmak için yargıçlara Sitedeki evlenmelerin sayısını takdir etme görevini verir; savaşta, hastalık sonucu ya da başka kazalar sonucu ölenlerin boşluklarını doldurmak için yargıçlar evlenme sayısını azaltıp çoğaltabileceklerdir. Hatta, Platon, bazı yaş sınırları dışında ve yasaca belirlenmiş durumlarda baba olan yurttaşlara çocuklarını kurban etme hakkı vermeğe kadar götürür işi.[2]

"Platon, diyor Espinas, siyasa kuramcılarının hem en ülkücüsü, hem de en gerçekçisidir". Onun sosyolojisi ruhbilim üstüne kuruludur. Psikolojisi de insan ruhunun etkin yönsemelerini çözümlemeği temel alır. Platon'a göre insan ruhunda üç öğe vardır; istek (maddî nesneler isteği), yürek ve us. Yüce iyi (yani patlamaları ve anlaşmazlıkları önleyen kararlılık), bu üç yönseme arasında meydana gelecek denge halinden başka bir şey değildir; ve denge o üç yönsemenin karşılığı olan üç erdemle ayakta durmaktadır: Ilımlılık, yüreklilik ve bilgelik. İnsan ruhunun bu dengesi, kendi görüntüsü olan toplumda şu üç kastla kurulmalıdır: Zanaatçılar kastı, savaşçılar kastı, yargıçlar ve filozoflar kastı.

Yönetici sınıfların (soyluların ve din adamlarının) aynı zamanda en büyük mülkiyet sahipleri olduğu feodal toplumun tersine, Platon mülkiyet hakkını yalnız zanaatçılara ayırmaktadır; yüksek sınıflara gelince, onlar, karşılıklı bir kardeşlik ve çıkarsızlık amacına yönelmiş bir çeşit ortaklaşacılık içinde olacaklardır. Onlar için bu düzen ailenin içine kadar uzanacaktır: Aile birlikleri hep geçici olacak, ve her yanıyla yargıçlar tarafından planlanacaktır;

(2) *Yasalar*, II. Kitap.

çocuklar birarada kardeş gibi yetiştirilecek ve gerçek ana - babalarının kimler olduğunu hiçbir zaman bilmeyeceklerdir. Platon böylece yöneticinin durumuyla mülkiyet sahibinin durumu arasında tam bir karşıtlık kurmuştur.

Platon'un toplumsal bozukluklar üstüne de çok ustaca bir kuramı vardır. Düzen bozuklukları, ard arda gelen ve özellikle kuşakların psikolojik direnmesine uğrayan siyasal çevrimlerin (cycle) birbirini izlemesinden doğmaktadır. Ona göre, toplumsal evrim, belirli bir sayıda sürekli psikolojik tiplerin almaşık egemenliğiyle meydana gelir; bu tipler şunlardır: Doğrucular, hırslılar, zenginler, edep dışı davrananlar ve zorbalar. Platon, devletin ve bireylerin özellikleri arasında bir bağdaşıklık kurmaktadır: "İnsanların yürekleri nasıl değişirse hükümetler de öyle değişir; birinciler kaç türse ikinciler de o kadar tür olacaktır".

Aristoteles (İ.Ö. 384-322) - Aristoteles'in düşüncesi Platon'unki kadar tutkulu değildir. Gerçeğin ve amprizmin en büyük anlamı peşindedir o. Bu alandaki bellibaşlı yapıtı *Siyasa*'dır. Aristoteles bu yapıtında bütün Grek sitelerinin ve benzeri birkaç devletin, özellikle Kartaca'nın siyasal yapılarının ve kurumlarının karşılaştırmalı bir araştırmasına girer.

Aristoteles'in sosyolojisinde bugün klasikleşmiş birçok deyim ve düşünce vardır. Bunların en başta geleni şu ünlü sözüdür: "İnsan siyasal bir hayvandır"; yani insan toplum hayatı dışında düşünülemez. İnsan bir başına bir şey anlatmaz, kendini belirleyemez, hiçbir şeye yetmez: Ne türün devamı için, ne savunma ve hayatla sürekli bir ilişki kurma için, ne de en yüce amacı olan düşüncelerin ve ahlâk gücünün gelişimi için bir başına yeterlidir kişi. Aristoteles özellikle toplumun psikoloji üstündeki

etkisi üstünde durmaktadır. Aileyi toplumsal grubun en iyi birimi olarak görür. Böylece, ideal Sitesinde, aileyi ortadan kaldırmak isteyen, onda bir Sitenin bütün üyeleri arasında olması gereken kusursuz dayanışmayı bozan öğeler gören Platon'un görüşüne karşı çıkar.

Hepsi de daha sonra sosyoloji okullarının temel direği olmuş başka önerileri de var Aristoteles'in. Bunların önem taşıyan başlıcalarını analım:

Toplumu, doğum, çoğalma, ölüm yasalarına bağlı canlı varlıklara benzetir.

Değişmelerin toplumların hayatı için de şart olduğunu belirtir. Toplumlar, hiyerarşiyi, hükümeti ve *işbölümünü* yaratan heterojen öğelerle meydana gelmektedir. Bir denge sistemi doğar burdan. Bu denge şu iki durumda bozulmaktadır: 1. Sitenin üyeleri başka sitelerinkine göre sayıca çoğalırsa; 2. Nüfus bütün olarak büyük bir artış gösterirse. Böyle bir durumda, diyor Aristoteles, eski yapı artık o öğelere uygun gelmemeğe başlamıştır. Belli bir yapı belli bir insan topluluğunun karşılığıdır.

Aristoteles, Platon ve genellikle Sokrates'çiler gibi, o çağda Grek sitelerini sürekli olarak karıştıran bölünmelerden, düzensizliklerden korkuyordu. Bu düzensizlikleri koşulların eşitsizliğine bağlamıştır. Yasa buna bir çare araştırmalıdır. Ama Aristoteles bu eşitçi düzenin ancak nüfus öğesinin etkilerini bastırarak sürdürülebileceği kanısındadır. Servet paylarını, diyor, sınırlamak mı istiyoruz, ona paralel olarak çocuk sayısını da sınırlamalıyız; yoksa eşitsizlik yeniden başgösterir, bir yoksullar sınıfı ortaya çıkar: "Onların devrim yapmalarını önlemek için bu güçlüğe katlanmalıyız".[3]

(3) *Siyasa*, c. 1, I. bölüm.

Başka bütün konularda yaratıcılığın kendindenliğine gönül bağlayan Aristoteles, nüfus sorunu konusunda katı bir güdümcü olarak görünür. Daha ileri de gittiği olur Aristoteles'in; çocuk yapma yaşını yasalarla belirlemek ister; bazı hallerde çocuk yapmayı zorunlu kılmak, başka bazı hallerde ise yasaklamak ister; çocuk düşürmeği, çocuk öldürmeği önerir böyle durumlarda.

Nihayet, Aristoteles için, ruhbilimsel açıdan, toplumsal hayatın temeli, iradelerin çatışmasından doğan düşünce birliğindedir. Ortaklaşa alınmış karardan önce gelen tartışma, bireyin tartışmasından başka bir şey değildir. Yalnız kollektif birey öyle büyük bir bilgelik içindedir ki, çalıştırdığı organlar daha fazladır, deneyleri daha yaygın, daha değişik olanaklarla gelişir.

Tüsidites (Yaklaşık olarak İ.Ö. 460-395) - Tüsidites'in *Peloponez Savaşının Tarihi* adlı yapıtı kronik olmaktan öte bir anlam taşımaktadır: Bu yapıtında yalnız olayları anlatmakla ve büyük kişileri öğmekle yetinmez, tarihsel olguları açıklamağa da çalışır; çok karışık, ama klasik Helen dünyasının bir çeşit kendi kendini yoketme çabası olması nedeniyle, bir bakıma bir haça germe anlamı da taşıyan bu anlaşmazlıklar dizisi içinde inanışları, yönsemeleri, çıkarları ve güçleri çözümler. Yapıtı, tarih felsefesinin doğuşu yönünden de önem taşır.

Helen Habercilerinin Önemi

Sosyolojinin Grek habercilerinin incelenmesi önemlidir. Çünkü *aralarından, ilerde, bütün siyasal ve sosyolojik okulların fışkıracağı* durumları ve yönsemeleri sınırlamışlardır. Platon, kendindenliğe ve özgünlüğe güvensiz "katı" bir tutumun temsilcisi-

dir; ona göre birey etiyle kemiğiyle Sitenin malıdır; öyle ki bu filozof, tekelciliğinden ötürü topluma karşı çıkan aileyi bile ortadan kaldırmak ister. Ahlâkın ve hukukun tek yaratıcısı olarak devleti görür. İlkel yalınlığa ve katılığa dönmeği önerir. Bireylerin her türlü sivrilişine karşı çıkar, hiyerarşiyi devinimsiz kastlar ve otoritenin belirleyeceği görevler halinde dondurmak ister.

Aristoteles ise karşı eğilimi temsil etmektedir: Onun gözünde, toplumsal bilim her şeyden önce bir gözlem bilimidir. Toplumlar yaşayan varlıklardır, kuralları da devinimdir. Onları farklılaştıran ve karmaşık kılan şey ortamların ve yapıların farklılığıdır.

Romalılarda Sosyoloji Düşüncesi - Aristoteles'ten sonra büyük sosyolojik kurgular dönemi hemen hemen kapanmıştır. Bundan sonra Grek düşüncesi başka yollara kayacaktır.

Romalılar kendi yönlerinden sosyolojiye hiçbir özgün kavrayış getirmiş değillerdir. Ama fetihleri sırasında davranış kurallarını ve kurumlarını inceleme fırsatı bulduklarından (Tacitus'un Cermen kurumlarını, Sezar'ın Gaulois'lıların kurumlarını incelemesi gibi), Roma düşüncesi betimsel sosyolojide önemli bir roloynar.

Roma düşüncesi daha çok pratik bir yönde gelişmiştir. İşin ilginç yanı, dünyanın öbür ucundaki öbür Roma İmparatorluğunda da benzer özelliklerin bulunmasıdır. M. Louis Weber,[4] Romalıların bilimsellik yönünden yaya kalışının ancak Çinlilerin durumuyla karşılaştırılabileceğini söyler. Çinliler gibi, onlar da, Çiçeron gibi, Seneca gibi iyi ahlâkçılar yetiştirmişlerdir. Ama asıl önemlisi, imparator-

(4) Louis Weber, *İlerlemenin Ritmi.*

luk Roma'sının modern hukukun gerçek yaratıcısı oluşu ve bu hukuktan yüzyılların hazırladığı pratik olanaklarla usul usul temel birtakım ilkeler çıkarabilişidir. Böylece, giderek, eski *kirit* hukukunun dar ve biçimci havasından, *pretor* hukukunun esnekliğine ve ilerde doğal hukuk olarak adlandırılacak birçok ilkenin kökü olan *Jus sentium*'a geçilmiştir. Çünkü Roma İmparatorluğu dünyayı birleştirmeğe doğru giderken, eski Sitenin tekelciliğine de bir son veriyordu.

İkici (Dualiste) Sosyoloji

Hıristiyan Devrim - Eski Çağ kurumlarıyla bizimkiler arasında temel bir ayrım vardır: Kölelik. En demokratik Grek sitelerinin hukukî yapılarından bile sözettiğimiz zaman, unutmamalıyız ki bunlar yalnız yurttaşlara uygulanmaktadır; köleler hukuk çemberinin dışındadır. Daha da eski bazı uygarlıklarda az ya da çok geçerli bir de kast sistemi vardı ayrıca; bunların kalıntılarına Okyanusya'daki, siyah Afrika'daki, Hindistan'daki halk topluluklarında bugün de rastlanmaktadır. Ama Deutéronome, çağının geleneklerine göre son derece insancıl bir hukuk ve bir ahlâk kurmuştu. Zulmü hayvanlara karşı bile yasaklamış, eşitlik ilkeleri koymuş, kölelerin süreli olarak özgürlüklerine kavuşturulması için buyruklar çıkarmıştı. Böylece onun ülkesinde kölelik artık sadece geçici bir şey olmuştur.

"Kâfirlerin havarisi" Saint Paul'ün eylemiyle, İncil'deki tektanrıcı ilkeler, İbranilerin eski kuralları, yeniden su yüzüne çıkmıştır: Kurban ayinleri ve bir sürü tabu. Toplum hayatında yankılanan, kast sistemini ve türevlerini haklılaştıran tanrılar

hiyerarşisi fikri ayrık olmak üzere Hıristiyanlığın benimsenmesi, zorunlu olarak kurumların bir alaşımını gerektirdi.

Yeni dünya görüşü eşitçi yönüyle özetlenebilirdi: Bütün ruhlar Tanrı önünde eşitti. Böylece yeni inanış kast sistemiyle bir mantık uyuşmazlığı içinde belirmekteydi.

Bu sistem bundan böyle sağlam bir ideolojik temelin yanlışı olarak kalacaktı. Hukuk ve ahlâk "ökümenik" bir nitelik kazanıyordu; bunların bir Sitede ya da bir toplulukta sınırlı kalması düşünülemezdi artık; birey de eski gelenekteki gibi bütünüyle Sitenin malı olmaktan çıkıyordu: Bireyin ahlâk ve din ödevleri siyasal tekellerin üstüne çıkıyordu. Temel ilkeleri bir tanrısallık kazandığı için, artık Devlet de din ve ahlâkın yaratıcısı olmaktan çıkıyordu. Güç ve başarı "kendinden" sonuçlardı artık; haklılaştırılmaları gerekirdi. Giderek şiddet de bir çelebiler savaşının ve şövalyeliğin kuralları arasında eridi. Hakaretlerin bağışlanması gibi sadaka da bir yüküm oldu.

Saint Augustin'de Hıristiyan devrimin sosyolojik sonuçlarını yakalama olanakları görülür.

Saint Augustin (354-430) - Saint Augustin'in yapıtı insanlık tarihinin çok dramatik bir çağında yazılmıştır. Roma, Alaric tarafından zaptedilmişti. Yüzyıllar boyunca yeryüzünün merkezi olan kentin düşüşü ve yakılıp yıkılışı büyük bir üzüntü uyandırmıştı her yanda. Bütün bu karışıklıklara o çağda henüz sayıları çok olan payenlerin direnişi de eklenmekteydi. Payenlerin bu karşı koymalarının nedeni "eski koruyucu tanrılarını terketmiş olmaktan, Roma'yı mahveden yeni bir inancı benimsemelerinden" ileri geliyordu. Saint Augustin'in dostlarının desteğiyle, büyük yapıtı *Tanrı Sitesi*'ni yazmağa

başlaması bu sıralara raslar. 412 yılından 426 yılına dek sürmüştür bu yapıtın çalışmaları.

Tanrı Site'si, Antikite uygarlığının, bütün bir bireşimini ve Roma tarihine toptan bir bakışı içermektedir. Kitapta çağdaş hukuk ve sosyoloji görüşlerinin temeli olan birçok düşünce ve çözümleme buluyoruz; olgulara tam anlamıyla sosyolojik açıdan eğilmiştir Saint Augustin. İlerde büyük roloynayacak bütün fikirler, sözgelimi doğal hukuk fikri, iktidarın meşruluğu fikri, kişinin doğal özgürlüğü fikri, hükümetin uyguladığı zora dayanan iktidarın kaynağı fikri vb... bunların hepsi yapıtta anılmakta ve tartışılmaktadır. Ayrıca Saint Augustin haklı ve meşru bir yasanın ne olabileceği sorununa da değinmiştir. İlerde belirecek hümanizmanın kalın çizgilerini de buluyoruz bu yapıtta.

Saint Augustin'in idealizmi, insan Sitesi ile kitaba adını veren "Tanrı Sitesi" arasındaki karşıtlıkta belirir. "Dünyada birbirine karışmış". iki yönsemeyi bu adlarla anar; biri "maddeye kul olmaktır, açlıkların ve şiddetin dinidir, kendini sevmektir"; öbürü "kendini aşağılamaya kadar giden bir Tanrı sevgisidir", yani inançtır, alçak gönüllülüktür, adalete ve yardımseverliğe inanıştır. Dinsel inanç, insanları daha büyük bir kusursuzluğa doğru götüren bir ülkü rolü oynamaktadır. "Gök sitesi bütün ulusların yurttaşlarını bu inanca çağırır; her dilden bir hacılar toplumu kurar ve biraraya getirir... hiçbir şeyi ortadan kaldırmaz, kimsenin davranış kurallarını yoketmez... Sadece yeryüzü barışını göksel barışa ulaştırır."

Saint Augustin, devlet şekli açısından hiçbir yeğleme yapmaz. Yalnızca siyasal iktidarın oluş nedeninin adaleti hüküm sürdürmek olduğunu düşünür. Çünkü "Adalet olmadıktan sonra bir kralla

şanlar şerefler donanmış bir haydudun ne farkı vardır? Bir krallıkla bir hırsız ini arasında ne fark vardır?"

Saint Augustin'in yapıtı bazı yönlerden eski bilgelikle yeni bilgelik arasında bir köprü kurmaktadır. Olgunun öyle özel bir değerini ele almaktadır ki, hem antik uygarlığın, hem de Hıristiyan uygarlığın bireşimini yapabilmekte, ayrıca birinden öbürüne geçişi açıklayabilmektedir. *Gök Sitesi*, gerçekte bir Romalı yazarın son büyük yapıtıdır. Nihayet Saint Augustin'in düşüncesi çağdaş Avrupa devletlerinin hukukî yapılarına büyük katkılarda bulunmuştur. *Gök Sitesi*'nin Charlemagne'ın başucu kitabı olduğu bilinir. Avrupa'nın geleceğini derinden etkileyen siyasasını ve davranışlarına hâkim görüşleri bu kitaptan devşirmiştir Charlemagne.

Karşılaştırmalı Sosyolojinin Ataları

Özellikle Heredot'tan İ.Ö. 5. yüzyıla kadar, Yunan uygarlığıyla Doğu ve Afrika halkları arasındaki karşılaştırmalı bilgilere ilk kez coğrafyacıların ve gezginlerin yapıtlarında rastlıyoruz. Tarih yapıtlarının, ve fatihlerin, sömürgecilerin öykülerinin de büyük katkısı olmuştur. Eski Galya üstüne bildiğimiz bir iki şeyi Sezar'ın *Yorumlar*'ına, German'ya üstüne bilgilerimizi Tacitus'un (Y.O. 95-120) yapıtına borçluyuz.

Bu gelenek, Orta Çağda İdrisî (yo. 1099-y.o. 1164) ve İbni Batuta (1304-1378) gibi. Arap coğrafyacıların yapıtlarıyla, Uzak - Doğu'nun biraz da efsanevî betimlemelerini yapan bir yapıt yazan Marco Polo gibi gezginlerin (1254-1323) ilişkileriyle gelişimini sürdürdü. Daha sonra Yeni Dünya'nın fatihleri İspanyolların öyküleri sökün etti; ve 18. yüz-

yıldan sonra gelişen geniş ölçüde bir gezi ve açımlama edebiyatı ortaya çıktı.

Orta Çağın Yazgıcı Sosyolojisi

Orta Çağ sosyolojisinin özellikle içerilmiş bir sosyoloji olduğu söylenebilir. Bazı yönlerden Orta Çağ toplumlarının düzenini açımlayan çağdaş sistematik yapıtlara sahip değiliz. Ama, büyük din bilginlerinin, özellikle Saint Thomas d'Aquin'in yapıtlarından bu uygarlığı canlandıran ülkü üstüne bilgiler çıkarabiliyoruz.

Orta Çağ toplumlarında bellibaşlı iki yönseme var: Bir kere, Saint Augustin'in ve Kilise babalarının onca belirgin bir biçimde açıkladıkları gibi, ölümlü dünya ile kayra dünyası arasında temel bir karşıtlık görülüyor. Orta Çağ toplumlarında ilk günah dogmasına, lânetlenme ve cehennem gözdağlarına çok büyük yer verilmesinden doğan bir kötümserlik de ekleniyor buna.

Öte yandan, Orta Çağ toplumları, olayların durumuna göre Saint Augustin'in liberalizmi ile feodal sistemin aristokrat isterleri arasında kararsız kalmaktadır. Yine de Hıristiyan dogmasıyla, bu ikincisinin daha uzak sonuçlarının gelişimi her zaman önlenmiştir; aynı şekilde rahiplerin evlenememesi kuralı, Hint'teki ve eski Mısır'daki gibi bir ruhanî kastının kurulması olanağı bırakmamıştır.

Nihayet, çok önemli bir olayı daha analım: Sosyolojik anlamı yönünden hem bir örnek meydana getiren, hem de dışarda kalan *monaşeizm* (keşişlik) bugüne dek pek az incelenmiştir. Kuşkusuz ona başka yerlerde de, sözgelimi Budistlerde de rastlanıyor. Ama asıl büyük açılımını Hıristiyan uygarlık içinde kazandığı da bir gerçek. Yüzyıllar boyunca

Batı dünyasının en büyük yapıları manastırlar olmuştur.

İbni Haldun (1332-1406) - Saint Augustin'den sonra kesintiye uğramış sosyoloji düşüncesi geleneğinin yeniden bağlanması için bin yıl kadar beklemek gerekecektir. Ama İbni Haldun Doğu düşüncesinde parlak bir ayrıklık meydana getirir. Felsefede İbnürrüşd'ün çömezi olan İbni Haldun, İspanya'daki son Müslüman devletlerin ortadan kalkışını belirleyen olaylara, Kuzey Afrika anarşisine karışmış, Timur istilâsı sırasında Doğuda bulunmuştu. Yazarını çağdaş sosyolojinin öncüsü kılan önemli yapıtı, tarihsel çalışmalarına büyük bir *Mukaddime*'dir.

İbni Haldun'un bütün bütüne sosyolojik bir tarih tanımı vardır: "Tarihin gerçek konusu bize insanın toplumsal durumunu, yani uygarlığı anlatmak ve doğallıkla ona bağlanan olguları, bu arada yaban hayatını, geleneklerin yumuşamasını, aile ve kabile ruhunu, hakların birbirleri karşısında elde ettikleri ve imparatorlukların, sülâlelerin doğuşunu hazırlayan üstünlük ayrımlarını, tabakalar arasındaki ayrımları, insanların emek ve çabalarını bağladıkları uğraşları, kârlı meslekleri, karın doyuran zanaatları, kısacası nesnelerin doğası gereği toplumun yapısında meydana gelen bütün değişmeleri öğretmektir."

Bununla birlikte ruh yapısının baskın özelliği olan kötümser bir boyun eğiş tavrı, İbni Haldun'u bir Orta Çağ zekâsı yapmaktadır. Batı Avrupa'nın karşıtı olan o zamanki Müslüman dünyanın evrimi üstüne açımlamalarda bulunur. Oysa bir yanda Rönesans başlarken, öte yanda parlak Arap uygarlığı bir dizi çevrel saldırının darbeleri altına düşmekteydi.

Meşru bir iktidarın varlığı kavramıyla da, toplumun ussal bir planda örgütlenişi kavramıyla da

ilgilenmez. Her türlü normatif ya da pratik düşünceyi bir yana bıraktığından, nesnel bir tavırla, siyasal egemenliklerin kaynak ve süreçlerini inceler. Onun için asıl sorun insan iradesinden bağımsız olarak meydana gelen çevrimsel (cyclique) bir olguyu açıklamak ve bu düzenli akışın nedenlerini belirlemektir. Toplum incelemelerinin bir gün bir düzeltme yaratabileceği fikri yoktur onda. Kesinkes yazgıcı bir düşünürdür İbni Haldun.

Ulaştığı kuram yer yer Platon'un açıkladığı çevrimler kuramını andırır. İbni Haldun için de kral ailelerinin ve yönetici aristokrasilerin evrimini kuşaklar arasındaki psikolojik ayrımlar açıklar. Toplumsal hayat doğal bir olgudur. Hayat koşulları, özellikle coğrafi ortamın ve iklimin bir türevidir. Bu koşullar daha çok oluntu niteliğindeki siyasal olgulardan daha kararlı, daha süreklidir.

İnsan otoriteye gereksinim duyan tek canlı yaratıktır; otorite olmazsa anarşi ve düzensizlik hüküm sürer; insandaki kötü güdüler öne geçer. Otorite ise güçle kurulur; ve yüreklilikleri, birlikleri sayesinde onu elde etmeği başaran toplulukların malıdır. İktidarı ele geçirme davranışını yaratan nitelikler göçebe hayatıyla kazanılmıştır. En hızlı, en büyük fetihleri yapanlar göçebe ya da yarı göçebe Cermen, Hun, Arap, Moğol, Tatar, Norman vb. gruplarıdır (İbni Haldun'dan kısa bir süre sonra bu kural geçerliğini yitirmiştir; ateşli silâhlar kullanılmağa başladıktan sonra da durum tam tersine dönmüştür.)

Ama psikolojik nedenlerle, bir kral ailesinin, bir partinin, bir grubun egemenliği genellikle üç kuşak, yani ortalama bir yüzyıl kadar sürmektedir. Çünkü, iktidarın yürütülmesi, taşıdığı tatlar ve kolaylıklarla birlikte, onu umutsuz ve düzensiz kuşaklar-

dan almakta, güçlü kimselere devredilmektedir. Çünkü birinciler "sonunda, iktidarı, fetihle ispat ettikleri cesaret ve yeteneklerinin bir ödülü olarak değil de, doğumlarının ya da aile bağlarının normal bir kayrası olarak düşünmeğe başlarlar." Böylece kendileri de yıkılmağa elverişli bir duruma gelirler.

O çağda özellikle maliye ve para sistemlerinden gelen ekonomik kaygılar, bu çözülme sürecini daha da ağırlaştırmaktadır. İbni Haldun, her siyasal yıkılışın, kamu borçlarıyla özel borçlar için bir çözüm yolu getirdiğini de belirtiyor. Yani her yıkılış malî yönden tam bir hesap tasfiyesi anlamı taşımaktadır. Borçlanma olgusunun Grek Sitelerinin iç tarihlerinde oynadığı rolü ve Cumhuriyet sonu Roma'sında meydana getirdiği karışıklıkları biliyoruz. Birçok ayaklanma ve zorbalık olayının temelinde borçlanmalar yatar. Bunun için Solon yasaları borçların toptan silinmesi olayıyla başlar. İbni Haldun, ayrıca, "imparatorlukların son günlerinde nüfusun iyice artmış olması" ve bunun ekonomik güçlükleri arttırması olayına da dikkati çeker.

En ilginç, en gözüpek uygulamalardan biri de İbni Haldun'un kendi yöntemiyle Muhammed destanını toplumsal, hatta ekonomik düşüncelerle açıklamasıdır. Nihayet, İbni Haldun'un yapıtında çok ilginç bir betimsel sosyoloji çalışması görüyoruz; bununla Kuzey Afrika'nın gerçek bir sosyolojisine uzanmıştır; saptamaları bugün de bu bölgenin toplumsal yapısına uygulanmakta, değer taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN ÇAĞLAR

Rönesans

Rönesans'ın önemli olgusu, çağın "entellektüel"lerinin, filozoflarının, yazarlarının, sanatçılarının ve bilginlerinin Grek ve Roma düşünürleriyle doğrudan doğruya bir bağ kurmalarıdır. Böylece Antikite'den beri yepyeni ve sonuçları hesaplanamayacak bir durum çıkmıştır ortaya. Orta Çağ'da seçkinle halk aynı kafadaydı, yani inançları ve beğenileri birdi. Ama Rönesans'tan sonra entellektüel hayatın halk kavrayışının dışında bir yere oturduğunu görüyoruz. Bu kesilme, bilim, estetik, edebiyat alanlarında çok erken meydana gelmiştir. Felsefe alanında ise daha geç olacaktır; Orta Çağ geleneğinden ayrılma denemeleri dinbilimcilerin direnişiyle karşılaşacaktır bu alanda.

Dikkat edilirse, yeni bir felsefenin hazırlanışı, hele yayılışı, daha çok kuşkucuların alaycı eleştirileriyle olmuştur: Arétin, Boccacio, bir ölçüde Machiavel gibi İtalyanları, Rabelais ve Montaigne gibi Fransızları bu arada sayabiliriz. *Öfkeli Roland* ve *Don Quichotte* da Orta Çağ edebiyatının temaları ve gözde kişileriyle birlikte son bulduğunu haber vermektedir.[5] Öte yandan, ekonomik ortam da Orta Çağ'ın bitiminden sonra hızlı bir değişime uğradı.

(5) Huizinga: *Le Déclin du Moyen-Age.*

Büyük kentler doğdu. Bunlar toplumsal konularda daha elverişli bir düşünme olanağı sağlamağa başladı. Onlarla birlikte, önceleri Feodalitenin yanıbaşında olmak üzere, yepyeni toplum türleri gelişti. İtalyan cumhuriyetleri (eskiden Atina'lıların Eupatrides'lere karşı yaptığı gibi) Feodaliteye karşı büyük ölçüde eski tüccar ve "entellektüel" Site tipini kurmuşlardı. Bazı teknik ve ekonomik buluşlar insan ve mal dolaşımını hızlandırmıştı. Poliçenin kullanılmağa başlaması para nakillerini güçlülerin çapulundan, feodal erklerin haracından kurtarıyordu. Önce İtalya'da, daha sonra Pays-Bas'da kurulan güçlü bir bankacılık tekniği ve önemli ölçüde bir sanayileşme, eski Orta Çağ toplumunun ve hiyerarşisinin basit kadrosuna artık sığmayan yeni ve karmaşık bir ilişkiler dizisi yaratmıştı.

Reform tartışmaları, düşünürleri, kanıtlar bulmak için bütün dinsel ve felsefi gelenekleri derinden incelemeğe itiyordu. Din kesiminde, halklar ve hükümdarlar arasında, soylularla hükümdarlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, siyasal konuların tartışılmasını, çözümlenmesini gerektiriyordu. Siyasal iktidarın doğası, meşruluğu, sınırları üstüne, toplumsal hiyerarşi ve değişimleri üstüne sorular yöneltilmeğe başlamıştı.

Ama Rönesans sadece Grek kavrayışını ele almakla yetinmemiştir. Grek sosyolojisi duruktu. Genel tavrı kötümserdi: Çok uzakta, ulaşılmaz bir altın çağı öngörmekteydi. İlk Hıristiyanlar insanı ahlâk yönünden değiştirme olanağına inandıkları için, daha bir iyimserdiler. Ama, öte yandan, ilk günah inancı ve yönetici sınıfların kendi çıkarları uyarınca daha da ağırlaştırdıkları lânetlenme saplantısı, Orta Çağ toplumunu erinçsiz kılmaktaydı.

Toplumsal konular üstüne düşünce temaları,

Rönesanstan sonra, Antikite'nin de Orta Çağın da tanık olamadığı bir iyimserlik niteliği kazanmıştır. Bu iyimserlik önce ilerleme inancıyla ortaya çıktı. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren insanlar kendilerini atalarından üstün görmeğe başladılar. Vico ve Locke gibi Descartes de, Voltaire ve Condorcet gibi Montesquieu de bu kanıda olduklarını açıklamışlardır. Kendilerini günahkâr görüp atalarımızı üstün görenler bile bunu daha çok ahlâk alanında ileri sürmektedirler.

Daha sonra nesnel bir sosyolojinin oluşumuna bitişecek yönsemelerin ortaya çıkması için 18. yüzyılı beklemek gerekecek. Ama daha 16. yüzyılda bu alanda iki akım belirmiştir. Biri Machiavel'in ve ilk iktisatçıların (Bodin, Montchrestien, Botero vb.) katkılarıyla emprist bir görünümdedir. İkincisi ütopisttir. Platon'cu geleneği izleyerek, gerçeğin karşısına ideal Siteleri çıkarır. Thomas Morus'un *Ütopya*'sında, Campanella'nın *Güneş Sitesi*'nde olduğu gibi, bu Sitelerin bütün ayrıntıları düşünülmüş, öngörülmüştür.

Machiavel (1469-1527) ve Hobbes (1588-1679) - Orta Çağın siyasal hayatına hâkim şiddet hareketlerini hafifleten dört öğe vardır:

1. Şövalye ruhu (bu ruh Müslümanlarda olduğu gibi Hıristiyanlarda da dinsel inançlardan çıkmaktadır) ve askerî örgütün soylulardan meydana gelmesi; 2. Çağın askerî tekniği (özellikle şatoların yapılış biçimi savunmaya üstünlük sağlamaktaydı)[6]

(6) Birçok tarihçinin kanısına göre saldırı, savunmadan üstün olduğu zaman siyasal birlik gerçekleşmekte, egemenliği geniş topraklara yayılan büyük devletler kurulabilmektedir; tersine, savunma, saldırı karşısında üstün durumdaysa, bu, siyasal anlamda bölünmeler, parçalanmalar demektir. (J.F.C. Fuller; *L'Influence de l'armement sur l'histoire*, s.40).

3. Feodal, siyasal hukukla ve onun meşruluğu konusundaki özel kavrayışla kazanılan düzen sağlamlığı; 4. Dinsel inançlar.

Bunların zayıflayışı, Orta Çağ'ın sonunda meydana gelen yıkıntılar, yani Doğu dünyasında Moğol, Tatar, Türk fetihleri, Bizans'ın düşüşü; Batıda, eski feodal düzenin hızla yıkıntıya girmesi, çağın cumhuriyet Sitelerinin çoğunun çöküşü, ortaya yeni fikirler çıkmasını gerektirdi. Elbet bu fikirlerin gelişmesi, gitgide yeniden keşfedilen eski tarih üstüne yapılan araştırmalarla da beslenmekteydi.

Hobbes'un ve Machiavel'in durumu gösteriyor ki, belli bir toplumsal yapının temelinde bulunan ahlâkî ve hukukî ilkelere duyulan inanç yiterse düşünce alanında da bir ara erk meydana gelmektedir. Yasallık için bir ölçü kalmadığından, şiddet fikri güç kazanmakta, öne gelmektedir. Bu iki yazar için, toplumların hayatı gücün kullanış biçimi üstüne kuruludur. Onların toplumsal psikolojileri ünlü *homo homini lupus* (insan insanın kurdudur) ile ve Machiavel'in şu sözüyle özetlenebilir: "İnsanlar iyilikten çok kötülüğe eğilimlidirler."

Ama bu ikincisi bu saptamalarla da kalmaz, tarihsel deneyden, Devlet içinde karşılaşan ve sürtüşen güçlerin ve karşıt çıkarların ince bir çözümlenmesine dayalı bir siyasal bilimi -daha doğrusu sanatı- çıkarmağa çalışır. Machiavel'in önemli yapıtı *Tite Live'in İlk On Kitabı Üstüne Söylev*'de, Roma tarihi bu yöntemle açıklanmaktadır. Machiavel en başa Roma Cumhuriyetinin siyasal kurumlarını koymuştur; çünkü bu kurumlar, üç rejimin, monarşinin, aristokrasinin ve demokrasinin üstünlüklerini bir arada toplamanın üstesinden gelmiştir. Burada konsüller, krallık otoritesini, kral aileleri düzeninin sakıncaları olmadan uygulayabiliyorlardı. Se-

nato patrisyenlerin çıkarlarını temsil ediyor, halk kürsüleri ise halkı yönetici sınıfların haksızlıklarına karşı koruyordu.

Floransalı tarihçinin önemi, tarih felsefesine ve siyasal sosyolojiye bağımsız bir varlık kazandırmış olmasındadır. Ondan sonra bu konuları kurcalayan herkes onun güçler kavramından, toplumsal dengeler kavramından esinlenecektir.

Rönesans'ın hümanistleri, daha sonra da Montaigne, Orta Çağ dogmalarının son kalıntılarını eleştirmişlerdir. Böylece Descartes'e o dogmatizmin yerine geçecek entellektüel bir yapının çerçevelerini kurmak kalmıştır.

Descartes (1596-1657) - Kartezyen yöntem felsefede gerçek bir kargaşa yaratmıştır. Kartezyen yöntem, usçuluğu ile kafalara işledi ve çok geçmeden toplumsal bilimlere ve siyasal öğretilere de sızdı; oysa Descartes kendisi bile oralara kadar uzanmayı istememişti. Niçin istemediğini onun şu cümleleri sakıngan bir dille anlatmaktadır: "Bunun için, ne doğuşlarında, ne de geliştikleri sırada bu değersiz ve tedirgin karalamaların toplum işlerinde kullanılmasını onaylayamazdım; böyle bir çılgınlık yaptığımdan kuşkulanılacağını bilseydim bu yazıların yayımlanmasından pişmanlık duyardım; bunlarla kendi düşüncelerimi düzeltmekten, kendime ilişkin bir temel kurmaktan başka bir şey düşünmemişimdir."

Bununla birlikte Descartes'in yapıtında sosyoloji alanında çok açık, hatta çok bitek durumlar yaratan birçok görüş vardır. En başta, her toplumsal ilerlemenin hekimlik sanatındaki ilerlemeden sonra gelmesi gerektiği yolundaki kesinlemesini anabiliriz. Şöyle diyor: "... Çünkü zekâ da, yapıya ve vücut organlarının düzenli konumuna sıkı sıkıya bağ-

lıdır; bunun için insanları şimdiye kadar olduklarından daha bilge, daha becerikli kılan bir yol bulmanın olanağı varsa, sanıyorum ki, bunu her şeyden önce tıpta aramak gerekir." Daha sonraları Quetelet, belki de Descartes'i düşünmeden, bu öneriyi tanıtlayacak ve bilimlerin, sanatların ve sanayiin gelişiminin, kuşakların ortalama yaşama sürelerini uzatması gerektirdiğini söyleyecektir.

Nihayet, Descarteş'e göre, ahlâkı geçici olarak düşünmek gerekir; çünkü kesin bir ahlâkın ortaya çıkışı kendini tamamlamış bilimle üst üste gelmelidir. Gerçek bilimsel bir ahlâk, bilimle taçlanmalıdır; "bütün öbür bilimlerin bilgileriyle donanmayı özleyen ve bilgeliğin son katına yükselmiş bir ahlâkı en yüce, en kusursuz ahlâk olarak düşünüyorum."

Spinoza (1632-1667) - Spinoza, yapıtlarında, özellikle *Dinbilim-Siyasa* adlı yapıtında birçok toplumsal felsefe sorununa yanaşır.

Ona göre, başlangıçta tutkunun egemenliği içinde yaşayan ve hakları güçlerini aşmayan insanlar, sürekli bir anlaşmazlık içindedirler.

Spinoza, Orta Çağ felsefesinin klâsik birey sorununu yeni terimlerle ele alır. Bir birey, bir topluma katıldığında, kendi gerçekliğini nasıl koruyabilir?

Bu sorunu karşılıklı yardımlaşma zorunluluğuyla çözer. İnsan, güce ve tam bir kafa özgürlüğüne yalnız kendi çabasıyla ulaşamayacağını görecektir. Gerçek bilimsel bilgi, maddî hayat koşulları gibi, ancak güçbirliğiyle elde edilebilir. Birey daha çok özgürlük ve entellektüel yetenek kazandıkça, insanlar arasındaki uyumsuzluklar daha azalacak ve bütün insanlar elbirliğiyle herkes için yararlı olanı araştırmağa girişeceklerdir.

Spinoza, dünyadan el ayak çekmeği ve kefareti

önerdiği, ayrıca mutsuzluk duygusu ağır bastığı için Orta Çağ ahlâkına karşı çıkar; "Haz, kendiliğinden iyi bir şeydir; acı, kendiliğinden kötü bir şey. Kinin, korkunun, küçümsemenin, acımanın, pişmanlığın ve alçakgönüllülüğün kötü olması bundandır... Bilgelik, hayat üstüne düşünceye varmaktır, ölüm üstüne değil."

Spinoza, Hobbes'un etkisi altında kalmıştır, ama, onun gibi kalabalıktan korkusu yoktur. İnsan doğası bütün insanlarda aynıdır çünkü. Bundan şu noktaya varılabilir: "güvenlik tedbirleri yönetilenlere olduğu kadar yönetenlere karşı da gereklidir."

Toplum, diyor Spinoza, bireylerin bir araya gelmesiyle kurulur ve bireyler doğal özelliklerini, yani doğuştan kazandıkları yönsemelerini yitirmezler. Öyleyse toplum, kendi parçalarının bileşim yasalarına uyan bir fizik bütündür. Toplumun hiçbir şey değiştirmediği ve üstlerinde yükseldiği bu yasaların bütününe *doğal hukuk* denir. Öte yandan, toplum bir güçler sistemidir. Bireylerin her an kendisine verdikleri dışında bir gücü ve bir gerçekliği yoktur. "Bir toplumdaki barışın temeli, bireylerin durgunluğundan ileri geliyorsa, o bireyler kendilerinin bir sürü gibi güdülmelerine ses çıkarmazlar, onlara yalnız kölelik uygulanır ve o toplum artık bir toplum değil, bir yalnızlıktır."

Böylece, Spinoza'ya göre bireysel bağımsızlık ve Devletin örgensel birliği doğrudan doğruya birbirine bağlıdır. Toplumsal birey, yeni ve eskisinden daha büyük bir birey yaratmak için öbür bireylerle birleşebilir. Bilinçlerin birleşimiyle meydana gelen bu olgu sonsuza kadar sürüp gidebilir.

Aynı çağa doğru, doğal hukuk ve uluslar arası hukuk üstüne birçok öğreti ve kuram dizisi meydana gelmiştir (Altusius, Grotius, Burlamaqui ve Puf-

fendorff); bunlar çıkış noktalarında gerçek birer felsefe öğretisi niteliği gösterirler ve çağın bütün hukukî ve siyasal kavramlarını gözden geçirirler.

İyimser Öğretiler

Locke (1632-1704) ve *Young*, fikirlerin çağrışımı kuramlarıyla insan kusursuzluğunun koşullarını gösterirler. Böylece ilerde aydınlıklar felsefesi diye adlandırılacak felsefeye hizmet edecek tutarlı bir öğretiler bütünü getirirler.

Başka bir İngiliz yazarı, *Mandeville*, skandal yaratan ve büyük yankılar uyandıran *Arılar Efsanesi* adlı yapıtında, ahlâkçıların oburluk, sivrilme merakı, şehvet düşkünlüğü gibi kusurları mahkûm ettiklerini, oysa bunların uygarlığın, sanatların ve tekniklerin gelişimine olanaklar getirdiğini göstermeğe çalışır; kınanması gerektiği düşünülen bu eğilimler gerçekte en değerli dinamik öğelerdir. Onlarsız insanlar hayvanlığa yakın kokuşmuş bir durumda olurlardı. Mandeville'e göre çilecilik kolay ve miskin bir çözüm yoludur, uygarlığa da, etkin iyilikseverliğe de aykırıdır.

Fizyokratlara göre, hayatı yöneten belli sayıda doğal yasa vardır. Kurucusu Madam de Pompadour'un hekimi Quesnay olan fizyokrat okul, bu doğal ve zorunlu yasaların insan organizmasının fizyolojik işlevleri kadar değişmez ve sürekli olduğu kanısındadır. "Yalnız, bir imparatorluğun rahat ve erincini kesinkes sağlayabilecek bu yüce yasaların bilgisi sözkonusu olmalıdır. Öte yandan, bu yasalar kendi kendilerine gerçekleşmek isterler. Zor onları bozar." Ticarî değişimlerin aşırı ve titiz kurallara bağlandığı, güçlü bir korporatif örgütlenmenin alıp yürüdüğü, bütün ürünlerin vergilendirildiği, kısaca

tam anlamıyla güdümlü bir ekonominin yürürlükte olduğu bir çağda fizyokratlar kurala ve sınırlamaya karşı çıkarlar; bolluğun, özgürlüğün bir sonucu olacağını söylerler.

Fizyokratlar, 18. yüzyıl ruhunun belki de en gerçek temsilcileridir. Onlara göre doğal düzen Tanrıdan gelen bir düzendir. Yine onlara göre, ekonomik gelişim ve uygarlığın gelişimi de doğal, kendiliğinden ve Tanrıya ilişkin bir olgudur; kendi kendine açılıp çiçeklenmek ister, yeter ki ona ayak bağı olunmasın.

Adam Smith (1723-1790) - 18. yüzyılda felsefe ve ekonomi sımsıkı birbirine bağlıdır. Liberal iktisatçılar, fizyokratlara yakındırlar, ama bunlar yapıtlarını çok daha geniş bir toplumsal sistem haline getiren birtakım felsefe görüşleri de eklerler kuramlarına. Liberal okulun gerçek kurucusu ve en kusursuz temsilcisi olan Adam Smith, bir psikolog ve bir ahlâkçı olarak işe girişir. Kendisi Jérémie Bentham'ın ve onun yararcılık ve sempati ahlâkının bellibaşlı çömezlerinden biridir. Fizyokratların iktisadî yazgıcılığına sosyolojik bir yazgıcılık ekler: Doğa işleri öyle ayarlamaktadır ki, insanların bencil eylemlerinden bütün toplum da yararlanmaktadır. Adam Smith, 18. yüzyılın psikolojik atomculuğuyla uzlaşan sosyolojik bir kuram atmıştır ortaya.

Condorcet (1743-1794) - Condorcet'ye göre ilerlemenin özü, bilimsel bilgilerin ve bunların, insanların yazgısını düzeltme olanağı taşıyan uygulamalarının birikiminde saklıdır. Doğa, bilime tükenmez bir buluşlar madeni sunduğundan, insan türünün yetkinliği belirsiz kalmaktadır.

Condorcet, belirsiz bir düzelme umudunu silik bir şekilde açıklamakla yetinmez. Güç koşullar içinde yazdığı (o sıralar mahpustaydı ve idamını bekli-

yordu) *İnsan Zihninin İlerleme Tablosu* adlı yapıtında insanlığın şimdiye dek geçirdiği aşamaları belirtir, gelecekteki ilerlemelerin kalın çizgisini de çeker. Dahilere özgü bir öngörüyle, insanların, yıkımlara karşı, güven ve "şanslar kuramı" alanındaki uygulamalar sayesinde kötü şansın sonuçlarını en büyük ölçüde yokedebileceklerini gösterir. Condorcet'nin dolaylı olarak oynadığı rol, daha daha önemlidir: Çünkü düşüncelerinin çoğu Malthus'ün itirazlarına yolaçmış, sonuçta bütün bu itirazlar demografi alanında araştırmalar yapılmasını gerektirmiştir. Nihayet, Condorcet, Malthus kanalıyla Darwin'in kuramlarını da etkilemiştir.

Kant (1724-1804) - Adam Smith'e göre kişisel eylemler, bütünüyle ve son amaç olarak grubun çıkarlarına hizmet eder. Metafizik bir görüş açısından çıkan Kant da benzer sonuçlara varmıştır. Şöyle diyor Kant: "Bireyde karanlık ve kuralsız olarak göze çarpan şey, türde başlangıç eğilimlerinin gelişimi halinde belirir."

Böylece Kant'ta özgür irade kuramı, düşüncenin kendindenliği ve insan eylemleri toplumsal uyuma varır; ve bu olurken, özgür irade feda edilmez. Kant, insan zekâsının hiçbir şekilde eşyanın özünü kavramayı başaramayacağını göstererek, hoşgörü ve görecelik ruhunu kök alan kurumların felsefî temelini de atmaktadır. O ünlü "Pratik Ahlâkın Kuralları"nda da, aynı nedenlerle, ussal bir ahlâkın insandan başka amacı olamayacağını belirtir. İnsanî kişi, amacı "kendinden" olan tek varlıktır. Kant, ahlâkî yüküm duygusunu "üstümüzdeki yıldızlı gök" kadar sarsılmaz bir olgu olarak ele alır.

İlk İyilik Miti

J. -J. Rousseau (1712-1778)- İlk günah, Orta Çağ toplumsal ve siyasal öğretilerinin temeliydi. İnsanlık, iflâhsız ölçüde kötü olarak düşünülüyordu, bu bakımdan insanın sınırlar içine alınması, kendine karşı savunulması, kötü eğilimlerden korunması gerekirdi.

Böylece bu alanda ilkelerin tümdengelim yoluyla abartılması olgusuna rastlıyoruz; Montesquieu çok güzel çözümlemiştir bunu. Orta Çağın baskı ve güvensizlik ortamı öylesine ağırdı ki, insan zihninin ve yeni tekniğin karşılığı olmaktan çıkmıştı artık. Aristokratlara verilen ayrıcalıklar durmadan artıyordu (başlangıçta bu ayrıcalıklar, genel güvensizlik ve eşkiyalık döneminde köylüleri koruma amacıyla ortaya çıkmıştı), korporatif sistem büyüyor, Orta Çağ ekonomisinin kalıntıları, öldürücü denetim yöntemleriyle ortalığı tıkıyordu; kısacası, her türlü özgürlüğe karşı bir güvensizlik, sapkınlık korkusu, başka korkular, insanlık dışı nitelikteki ceza yasaları, saçma bir işkence düzeni... Her yandan itirazlar yükseliyordu. Ama, en önemlisi Voltaire'in yaptığı eleştiriler, özellikle olumsuz bir nitelikteydi. Böylece J. J. Rousseau'ya Orta Çağ kötümserliğine karşı kurucu bir öğreti hazırlamak, onun üzerinde yeni kurumlar kurmak ve bunun mantıkî bir sonucu olarak şiddetten özgürlüğe geçmek düştü.

J. J. Rousseau'nun görüşü temelde psikolojik çizgiler taşımaktadır. İlk iyilik kavramına inancı bazı yönlerden Sokrates'in "kimse isteyerek kötü değildir" sözünü anımsatır. Bu görüş, bazı bakımlardan Bentham'ın sempati felsefesiyle tamamlanmıştı. Ekonomik psikoloji açısından, fizyokratlara, sonra da Adam Smith ve Mandeville ile liberallere

kavuşan bu büyük düşünce akımları dizisi, insana itibar sağlanmasını, onun iyi niyetine inanılmasını önermektedir. Bu ilkelerin ilk sonucu, yöntemleri değiştirmek gerektiği konusundaydı. Rousseau, *Emile*'de kendindenliğe saygılı yeni bir eğitim yöntemi aramıştır. Rousseau'nun sosyolojik açıdan önemini belirten ikinci nokta da şu: Rousseau, siyasal iktidarın meşruluğunu kurmak için yeni bir kuram önermektedir. Egemenlik yalnız halktadır; halk ondan ne vazgeçebilir, ne de ona boyun eğebilir. Rousseau *Toplum Sözleşmesi*'nde her bireyin insan niteliğiyle doğduğunu, bu hakkın mutlak ve zaman aşımına uğramayan bir hak olduğunu söyler. İnsanın kişiliği ve doğuştan kazandığı özerkliği karşısında hiçbir güç üstün görülemez.

Rousseau, ilk iyilik kavramına ayrı bir anlam da katmıştır. Bu kavram, insanların ilkel bir durumda yaşadıkları zaman (ki Rousseau ve bütün çağdaşları belki de Tekvin'in etkisi altında bu durumu bir cennet hayatına benzetiyorlardı) iyi olduklarını anlamına gelmekteydi. *İyi vahşi miti* yürürlükteydi o sıralar (daha sonra Bernardin de Saint - Pierre'de ve Chateaubriand'da da göreceğiz bunu). Uygarlık, insanın geleneklerindeki katkısızlığı, yüreğindeki temizliği karartmış, silmiştir. Burada ilginç olan, başlangıçta değil de daha sonra bir çeşit ilk günah kavramına raslamamızdır. Bu kuramın da korkunç sonuçları olacak; bağnazlar giyotinin yardımıyla, insanları bir *manu militari* (zor yönetimi) haline ve ilkel katkısızlığa geri götürmek isteyeceklerdir. Robespierre ve Saint-Just, Rousseau'nun ateşli çömezleriydi.

Tarih Felsefesi

J. B. Vico - Napolili Vico, 1725'te yayımlanan *Yeni Bilimin İlkeleri* adlı yapıtıyla tarih felsefesinin kurucularından biri olmuştur. Ona göre tarihsel evrim, karşı karşıya, özdeş çevrimlerin (cycle) birbirini izleyişiyle açıklanabilir; bir helezona benzetir bunu.[7] Bütün halklar ard arda gelen "aynı çağlardan" geçmek zorundadırlar. Vico, kartezyen usçuluğa karşıt bir düşünür olarak, tarih incelemesinin, özellikle dilin paralel evriminin ve filoloji denen kurumların incelenmesinin getirdiği somut verilerin soyut çözümlemesine girişir. Tarihçi, "reel" işlevin bilinçli deviniminin öğelerini açık bir şekilde ayırmalıdır.

Skolastik bir düzen içinde sıkışmış, bu yüzden de yaklaşılması oldukça güç bir felsefesi vardır Vico'nun; bununla birlikte verimli ve yeni bir felsefedir bu. Fizyokratların ilerde olacağı gibi iyimser bir tavrı vardır Vico'nun; "Tanrının, insanların tutkularını ve tersliklerini uygarlığın iyiliği için yarattığını" tanıtlamak isteyen bir psikolojiyi geliştirir. Özellikle bazı sosyoloji yöntemlerinin öncüsüdür: Çağdaş etnolojinin yaptığı gibi, incelediği halkların ve kurumların yarı-efsanevî kaynaklarına iner. Montesquieu gibi o da, yalnız gerçekten sürekli ve genel olan olayları, yani kurumların ve zihniyetlerin evrimine ilişkin olan olayları incelemekten yanadır ve onların dışında kalan ikinci derecedeki anı olaylara karşı ilgisizdir. Eski yazarlardan geniş ölçüde yararlanır; ama onların bilinçli ve formülleşmiş tanıklıklardan çok, dillerinin dönüşümüyle ge-

(7) Belirtelim ki, basit helezon ancak özdeş durumlardan geçen çoklukları açıklayabilir; belirsiz bir gelişim ve ilerleme, bu arada canlı varlıkların gelişimi, Leibniz'in ilk önce farkettiği gibi, logaritmik helezonla açıklanabilir.

len bilinç dışı tanıklıklara eğilir. Böylece tarih eleştirisine yeni bir yöntem getirir: Filoloji.

Vico, Auguste Comte'un ve üç hal yasasının da habercisidir. Ona göre her toplum ard arda şu üç aşamadan geçer: 1. Tanrısal dönem (efsane yaratıcısı dinbilimci şairler dönemi); 2. Aristokrat ruhun egemen olduğu "yiğit doğa" dönemi; Akilleus'un ve Romulus'ün çağı; bu çağda bazı insanlar kahraman ve Tanrının oğlu olmak sevdasındadır, 3. Üçüncü dönem "zeki insan yapısı"nın dönemidir; bunu da eşitlik anlayışıyla, düşünceyle, mantıkla, ödevle nitelendirebiliriz.

Başka bir yandan, Vico, 19. yüzyıl tarihçilerinin de öncüsüdür. Sözgelimi Michelet ondan başka usta tanımadığını belirtmiştir. Bu daha çok Vico'nun kamuoyuna tanıdığı temel rolden ileri gelmektedir. Ona göre gelenekleri ve hukuku temelde kamuoyu yönetir. "Halk, yasalara kendi istediği anlamı verir; güçlüler yasalara halkın bağladığı anlamı görmezden gelemezler." Kısacası Vico, 18. ve 19. yüzyıllarda, Montesquieu'den Rousseau'ya, Spencer'e kadar, *consensus social* kavramının önemini göstermiş yazarlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihçilerden Michelet'nin yapıtında halkın bu yaratıcı rolüne büyük ölçüde raslanır. Bilindiği gibi Michelet'nin *Fransa Tarihi*'nin yeniliği, kralların, bakanların, gözdelerin, savaşların değil, kurumların, düşüncelerin ve halk ruhunun yaratışlarının incelenmeğe değer olduğunu göstermesindedir.

Vico'nun toplumsal sınıflar kuramının da habercisi olduğu söylenebilir. Bu kuramın temelini açıklığa kavuşturan o olmuş, büyük birey çoğunluğunun siyasal davranışlarının, onların toplumsal durumlarıyla belirlendiğini söylemiştir. Aynı bir ulus içinde bile, meydana gelen uyumsuzlukların

meslek, sınıf ve kaynak farklarından ileri geldiğini ileri sürmüştür. Bu karşıtlıkların, insanlara değil, toplumsal yapıya bağlı oldukları için, sürekli olduğuna dikkat etmiştir. Bir uyumsuzluk dizisi ortadan kaldırıldığında, hemen bir yenisi doğmaktadır.

Kısacası Vico iki şeyi onaylamaktadır: Bir yandan evrimin kaçınılmazlığını, öte yandan, fizyokratların ekonomik alanda yaptıklarına benzeyen liberal bir tavrı. Toplum, güdüsel ve içerik nedenlerin sonucu olduğuna göre, bundan en iyi, en bilgece tavrın, en iyi olanaklar içinde kendi kendilerine oluşmaları, o güdüsel nedenlere aykırı olmayan bir yolda gerçekleşmeleri için onları serbest bırakmak gerektiği sonucuna varılabilir.

Montesquieu (1689-1755) - Yapılmış yasa kavramı, denebilirse, Montesquieu ile toplumsal bilimler alanına parlak bir giriş yapar. Onun ünlü *Yasaların Ruhu* tanımını biliyoruz: "Yasalar, nesnelerin doğasından çıkan zorunlu ilişkilerdir." Montesquieu, halkların siyasal ve hukukî kurumları, hayat koşulları, özellikle iklim arasında değişmez birtakım bağıntılar kurmağa gitmek için bu tanımdan çıkar. İklimden çıkan etkinler ahlâk üstünde yankılanır. Bunun bir sonucu olarak, diye belirtir Montesquieu, sıcak ülkelerin dinleri şehvete, soğuk ülkelerin dinleri sarhoşluğa karşı daha bir hoşgörülüdür.

Montesquieu'ye göre, toplumsal kurumlar insan doğası ve ortamı üstüne kuruludur. Bu bireşimden, genel espri denen şey, yani zihniyetler ve kanılar ortaya çıkmaktadır.

Montesquieu, siyasal iktidar kuramını kurmağa çalışırken -bu noktada Platon'un fikirlerine yaklaşarak- siyasal iktidarın bellibaşlı biçimlerini ideal toplumsal "dominant"a (aralayıcı öğe) vurmaktadır.

Her hükümet şekli, kendi "normatif" ülküsünü meydana getiren birtakım inançları temel alır ve onları korumağa yönelir. Monarşi, üst sınıfta hüküm sürmesi gereken onur duygusu üstüne kuruludur; onur onun denetlenme öğesi olduğu gibi gücünün bir dizginidir de. Cumhuriyet kurumları erdem kavramı üstüne kuruludur; zorbalık korku üstüne kuruludur. Hakim duygu zayıfladığı zaman, onun karşılığı olan rejim de zayıflamakta, çürümekte, sonunda yerini bir başka rejime bırakmaktadır. Aristokrasi onur duygusunu yitirince oligarşi halinde soysuzlaşmıştır. Erdem duygusu zayıflayınca, Cumhuriyetler anarşi içine girmekte ve zorbalığa çağında bulunmaktadır. Korku duygusunda bir azalma olunca, diktatörler yıkılmaktadır. Bu uyumsuzlukları örtbas etmek, geçici olarak durdurmak için Montesquieu ünlü *güçlerin ayrılması* ilkesini önerir; yasama, yürütme ve yargı erkleri karşılıklı olarak bağımsız bırakılmalı ve birbirlerinin sınırlarına saldırmamalıdır. Burada, sosyoloji açısından Machiavel'inkini anımsatan bir denge kurma çabası, ve bir bakıma onunkiyle aynı türde bir güvensizlik psikolojisi görülüyor. Topluluklar gibi insanlar da her zaman güçlerini kötüye kullanma eğilimindedirler. Öyleyse, onları bölmek, farklı güç ve çıkarlar arasındaki uyumu koruyacak biçimde onları birbirlerinden soyutlayacak kurumlar yaratmak önemlidir.

Nihayet, Montesquieu, *Romalıların Büyüklüğü Ve Düşkünlüğü Üstüne Düşünceler*'de tarihsel olayları, zihniyet değişikliklerinin ve siyasal değişmelerin nasıl etkilediğini gösterir. Ona göre, uygarlıklar kendi ilkelerinin abarmasıyla yokolmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ DÖNEM

Kötümserler

Kendi görüşlerinden bazılarını geliştirmiş bulunan fizyokratlar ve liberal iktisatçılar, 18. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir zafer kazanmışlardı. Hiç değilse Batı ülkelerinde, korporatif sistemler, vergilemeler, iktisadî sınırlamalar ortadan kalkmış ya da hüküm giymişti.

Bu dönemde insanlık tarihinin o zamana kadar bilmediği bir zenginlik ve üretim gelişimi de olmuştur. Ama bu büyük dinamizmin ardında bir de madalyonun ters tarafı vardı: İşçi sınıfının sefaleti uç noktaya varmıştı, iş koşulları son derece elverişsiz bir noktada durmuştu. Liberalizm bu noktada dizginsiz ve öldürücü bir rekabete bitişiyordu. Bu rekabetin, özellikle dış pazarlara ihracat sözkonusu olduğu zaman daha da ağırlaştığını görüyoruz. Liberalizmin bir türlü kendini kurtaramadığı bu merkantilist görüş kalıntısının yaşayıp gitmesi, belki de, sanayi devriminin, nüfusu tarım üretimine göre fazlaca artmış olan, bu yüzden de beslenebilmek için ihracat yapmak zorunda bulunan bir ülkede, İngiltere'de doğmuş bulunması olayından ileri geliyordu.[8]

Liberal iktisat dinamizminin bazı acı sonuçları liberalizmin en parlak döneminde, *Ricardo* (1772-

(8) Mantoux, *La Révolution industriel en Angleterre*

1823) ve *Malthus* (1766-1834) tarafından belirtilmişti. Bunlar ortodoks iktisatçıların bütüncü iyimserliklerini durdurdular. Bu iki yazarın başlıca itirazları doğanın kısırlığı konusunda oldu: Bir yandan *azalan verimler yasası*, tarımda yeğinleştirici (intensif) yöntem uygulandıkça, emeğin ve çabanın durumunu giderek yararsız hale getiriyordu. *Rant* yasası en büyük kârların hak edilmemiş kârlar olduğunu gösteriyordu. Nihayet Malthus'ün *nüfus yasası* (rant yasasıyla birlikte) demografik uyumsuzluk sorunları doğuran insanî verimliliğin aşırılıklarına doğanın nasıl direndiğini ve karşı koyduğunu gösteriyordu. Çok geçmeden Darwin (1809-1882) ayıklanmanın ve en elverişlinin yaşayakalmasının kesinliklerini ortaya koyacaktır. 18. yüzyıl öğretilerinin temiz yürekli iyimserliği karanlık düşüncelere ve Napolyon savaşlarının büyük insan kesimine bitişir.

Anti-Hümanist Tepki

Katolik kilisenin "ökümenciliği", Rönesansla, klasik insanlığı temsil eden başka bir spiritüel ökümenciliğe eklenirken, Almanya'da, Luther'le, Orta Çağ esprisi taşıyan, ulusçu bir tepki doğmuştu.

Aynı şekilde 18. yüzyılın usçu, evrensel ve iyimser felsefesi de tepkiler doğurmaktan geri kalmamıştır.

18. yüzyıl filozofları evrensel bir usun, ırkı, kaynağı ne olursa olsun bütün insanlar için geçerli tek bir mantığın varlığını Rönesans adamlarından daha güçlü bir şekilde onaylamışlardır. Bu hümanizmin tersi bir noktadan çıkan Herder (1744-1803), her ulusun bir ruhu olduğu ve kendi üyelerine *sui generis* bir düşünce ve duyum tarzı kazandırdığı görüşünü ileri sürer.

Hümanizm için bireyin değeri onun kişisel niteliklerinde göründüğü halde, Herder okulu bu değeri sadece bireyin bir örgenselliğe katılmasında bulmaktadır. 1770'de, Strasbourg'da, Herder, genç Goethe'ye halk şiirinin, destanın ve ilkel hukukun soyut şeyler değil, canlı örgenlikler olduğunu, bunlarda bilinçsiz olarak bir "kollektif ruh" belirdiğini söylüyordu. Hegel'in 1793'te doktora tezinde ilk kez ortaya koyduğu halk ruhu (volksgeist) budur. Devletin çerçevesini aşan bu ruh, daha sonra, 1810'larda Volkstum, ve ulusallık (nationalité) sözcükleriyle karşılanacak, Almanya'da Jahn, Fransa'da Mme de Stael tarafından kullanılacaktır. Bu yazarlar ulusallığı, insanların "bir ağacın yaprakları gibi" katıldıkları büyük bir örgenlik olarak görürler.

Bu dönemden sonra, toplumları ve devletleri birer örgenlik gibi ele almak, bütün tutucu *sosyolojilerin* ortak noktası oldu; bununla toplumların ve devletlerin ancak kendiliğinden evrime uğrayacağı, bunun için herhangi bir iradenin işe karışması gerekmediği anlatılmak isteniyordu. Uşçuluğun Jacobin'lerce kötüye kullanılmış olmasına karşı bir tepki vardı bu düşüncelerde.

Herder'in ilkelerinin sosyolojik sonuçlarını görüyoruz. Bu ilkeler skolastiklerin "karanlığa başvurma" yöntemlerini yeniden su yüzüne çıkarmaktadır. Çözümsel, bilinçli, ussal olanın karşısında, açıklanmaz öğelere, atalara ilişkin, geleneksel öğelere üstünlük tanımaktadır. Bu görüşler, tarihsel ve siyasal açıdan, ilerde ulusçuluk denecek şeyi hazırlamaktadır. Ulusçuluk, yani ulusun mistik ve dini andırır bir çeşit uknum kazanması, yani sapa yollardan ilkel kavimlerin toplum anlayışlarına iniş.

Anti-Liberal Tepki

Aynı tepki iktisat planında da belirir. Fizyokratlar ve liberaller Orta Çağdan beri insanlar üstüne çökmüş iktisadî ve meslekî baskıları, yani korporatizmi, köleliği, zorunlu ya da zora dayanan çalışmayı (Bu tür çalışma 18. yüzyıla kadar İngiliz tarım bölgelerinde bile geçerli bir kuraldı) ortadan kaldırma özlemi içindeydiler. Değişim planında güdümlülüğe karşı savaşıyorlar, merkantilist kurumlara ve "buğday polisi" ne karşı malın ve paranın serbest dolaşımını savunuyorlardı.

Bu iyimser görüşlere karşı ilk ses, daha çok filozof olarak tanınan Fichte'den (1762-1814) yükseldi. Fichte, *Kapalı Ticarî Devlet* adlı yapıtında tam bir öz yeterliği (autarchi) kuramı ileri sürer: Ulus kendi kendine yetebilmelidir; kendi ürünlerini tüketmelidir; ihracattan olduğu gibi ithalâttan da kaçınmalıdır. Yabancı ülkelere yolculuğu bile yasaklamak ister Fichte; çünkü turistler, "kendilerinin aylâk görünümleriyle" halkın çalışma gücünü kırmakta, ona yılgınlık vermektedir.

Çok daha sonraları, serbest değişimin zafer kazandığı bir sırada, koruyuculuğun ve iktisadî ulusçuluğun yeni bir tepkisine List'le (1789-1864) birlikte yine Almanya'da tanık olacağız.[9]

Öte yandan, Orta Çağ'ın kalıtçısı Avrupa'nın toplumsal yapısı, hiyerarşiler yönünden, karmaşık ve çoğunca çelişik ilkeleri temel almaktaydı. Eski Roma İmparatorluğunun kast sisteminin kalıntılarına da raslanıyordu. Buna halkın, soylular, ruhban takımı, halk (Tiers-Etat) diye bölünmüş olması da ekleniyordu. Ama soyluluk kavramı hiçbir zaman

(9) List, "hayat alanı" kuramının da habercisidir.

bir açıklık kazanmamıştır. Bir kere, soyluluğu iyice kapalı ve hiçbir zaman yeni kimseleri içine kabul etmeyen bir kast haline getirmek eğilimi vardı. Rusların *Sınıflar Kitabı*'nda ve Venedikli patrisyenlerin *Altın Kitabı*'nda bu eğilimi görüyoruz. Ama monarşilerde, hükümdarlar kendilerine iyi görünen kimselere soyluluk vermek isteğinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.

18. yüzyılda soyluluk ayrıcalıklarına karşı saldırılar büyümeğe başlayınca, bu saldırılar öğreti planında bir savunma deviniminin doğmasına yardım etti. Bu konuda Fransa'da soyluların ileri sürdükleri belli başlı kanıt şuydu: Ayrıcalıklar, Fransa'nın gerçek evlâtlarının kullandığı bir fetih hakkı, yani "fatihler soyunun" yenilmişlerin gösterişsiz soyu üstündeki hakkı sakhydı. Özellikle Dubois ve *Boulainviliers* tarafından savunulan bu görüş, çok sonraları, geniş antropolojik ve tarihsel kanıtlarla donatılarak, *Gobineau* tarafından yeniden ele alınacaktır. Almanlar, büyük bir tutkuyla, ve aslında onu basitleştirerek, kendilerine göre değiştirerek, Gobineau'culuğa sarılmışlardır; öyle ki başlangıçtaki Wilhelme'ci ulusculuk giderek bir yerde nazilerin çılgın ırkçılığına bitişmiştir.[10]

(10) Doğrusunu söylemek gerekirse, nazilerin, fırsatçı nedenlerle, Gobineau kuramlarını uygulayışları büyük tutarsızlıklar içindedir. Gobineau'nun çıkardığı sonuç, soy ayrımlarını beden ölçülerinde aramak olmuştur. Oysa naziler bilimsel hiçbir ölçüye bağlanmaksızın medenî durumu, ulusal bağıntıları, dinsel inançları da işin içine soktular. Öte yandan Hitler'in kendisi de brakisefal ve esmerdi (yani aşağı bir ırktan sayılmalıydı); bu durum öğretinin sistematik uygulamasını güçlük içinde bırakıyordu.

Fransız Devriminden, Napoléon Savaşlarından ve Sanayi Devriminden Sonra Sosyoloji Sorunlarının Yeni Durumu

Yukarda anılan olaylar, bir yandan, 18. yüzyılın iyimser felsefesinin sonucu olarak beliren ve Jacobine diye adlandırılan fikirlerin yayılmasına yardımcı olmuştur. Bu fikirlerde liberal iyimserlik ve Rousseau'nun meşru iktidarın tek kaynağı olan halkın erdemlerine inanışı vardı. Bunlara halklar arasındaki ayrılıkların krallardan ileri geldiği inancı da ekleniyordu; savaşların tek sorumlusu krallardı, onları al aşağı ettikten sonra, "halklar yıkılmış zorbaların karşısında kucaklaşacaklar, yeryüzü bir rahata erecek, gök de buna sevinecekti".[11]

Ama, Napoléon fetihleri, ard arda gelen işgalleriyle, koyduğu haksız vergiler ve salmalarla her yerde ulusal duyguyu örseliyordu. O sıralarda siyasal edebiyata giren Herder'in görüşleri büyük yankılar uyandırmağa başladı. Bundan sonra romantikler 18. yüzyılın tersi bir gidiş tutturdular; her halkın tek olduğu fikrine, eski efsanelere, Orta Çağ geleneklerine, kahraman inancına vb. daha fazla sarıldılar.

Böylece doğan ulusçuluk, 18. yüzyıl yönetici sınıflarının kozmopolitliğine ve hümanizme karşı bir halk tepkisi olarak beliriyordu.

Romantik Yazgıcılık

Hegel (1770-1831)- Hegel, toplumsal bilimlerdeki romantik metafiziği hazırlar ve değiştirmeğe başlar. O da öbür romantikler gibi her türlü bilinçli

(11) Yasama Meclisinde Isouard temsilcisinin söylevi.

düşüncenin ötesinde bulunan mistik bir öğenin üstünlüğüne inanmaktadır.

Hegel düşüncesinin temel öğesi ussal olanla gerçek (réel) olan arasında kurduğu özdeşliktedir: Ona göre varlık ve düşünce, tek bir ilkede, İde'de kaynaşır. Tarihsel evrimin derin anlamını kavramak için, "diyalektik"e başvurmak gerekir; diyalektik, romantiklerin günlük pratik bilinçten titizlikle ayırdıkları felsefî düşünce yöntemidir; ancak kendi yeğlemelerine göre bilince yer değiştirtmeğe imkân veren o düşüncenin nerede başlayıp, nerede bittiğini henüz kesinlikle saptayabilmiş değillerdir.

Diyalektik, karşıtlama yöntemine dayanır: Hegel'e göre bir kavramı, aynı zamanda karşıtını da gözönüne almadan düşünemeyiz. Burada üçlü bir aşamaya girilir: Tez, antitez, sentez. Gerçekte, bu karşıtlıkların belirlenmesine iradenin de büyük rolü vardır; çünkü Durkheim'ın da dediği gibi, karşıtlık kavramı eşyaya bizim eklediğimiz bir değer yargısıdır. Kendiliğinden karşıtlık diye bir şey olamaz. Karşıtlar diyalektiğinin yerine "ayrımlar diyalektiği"ni getiren Hegel'ci filozof B. Cros da aynı kanıdadır.

Bireşim (Sentez) kavramına gelince, o iradeye daha da fazla bağlı bir şeydir. Bir çeşit uzlaşılmış ve sık sık tekrarlanmış bir tipi kavrar; ama tümel değildir, çünkü birbirini kovan ya da ortadan kaldıran buluşlar olmaktadır sık sık. Öte yandan, *bir bireşimi meydana getiren öğelerin iyice değişken durumlarını da* hesaba katmak gerekir. Bu noktaya daha o sıralarda, felsefî açıdan, *yüklemin nicelleştirilmesi* kuramıyla Hamilton tarafından değinilmişti. Bu ayrımı yapmamışsak, günübirlik konuşmadaki deyimlerle söyleyelim, tarlakuşuyla atın bireşimini kurma durumuna düşebiliriz. Sonuçta, gözlem ve çözümlemeyi aştığı savını güden Hegelci diyalek-

tik çoğunca boş sözcük tartışmalarına düşmektedir. Çünkü istediğimiz her şeyi metafizik açıdan tanıtlama, ve üstüne feslefe yaldızı vurulmuş yeğlemelerimiz, onları sonsuzca öngören bir yüce "İde" bilgeliğine bağlayarak başka kılıklarda gösterme olanağı taşımaktadır.

Romantik filozofların çoğu, tarihte "İde" yi kişileştirmiş kimselere "büyük adam" gözüyle bakarlar. Ayrıcalı organlardır bu kişiler, gerçek onlarla belirmektedir. Bu yüzden Hegel de, izleyicileri de, hep kahraman ve Tanrısal insan peşinde koşmuşlardır. Fichte'den sonra Caryle de şöyle yazacaktır: "Büyük adamların tarihi evrensel tarihin ruhudur."

Ama bu "sonsuz güç"ü taşıyan kimseyi nasıl ayırt edeceğiz? Hegel için çok basittir bu: Gerçek büyük adam başarılarından anlaşılır. Hegel, buradan, her çeşit iktidarı elde tutan kimseleri yüceltmeğe gider. Napoléon'u Almanya'yı ele geçirdiği zaman alkışlar ve onu "ata binmiş evrensel ruh" olarak niteler. Daha sonra, Prusya krallığı yeniden kurulduğunda bu kez tarihin ruhunun Prusya bürokrasisinde belirdiğini söyler. Sonunda, Hegel, ard arda bel bağladığı kahramanların şanslarının yaver gitmediğini görünce, daha ihtiyatlı davranmağa, devlete ve elinde tuttuğu zor gücüne övgüler düzmeğe başlar. Giderek savaşı öğmeğe girişir; çünkü devlet "kendinin en yüksek düzeydeki bilincine" ancak savaşlarla varmaktadır.

Bütün bunlara Hegel'in "halkların içkin ruhu" fikrini de eklemeliyiz: Yazar bu kavram sayesinde tarihsel bir yazgıcılık görüşü kurmaktadır. Tarihsel olaylar nice ayrık, nice açıklanmaz bir nitelikte olursa olsun, Hegel'in felsefesi -tabiî olaylar geçip gittikten sonra- bunların tarihin içkin mantığı içinde akmış olduklarını açıklama olanağını taşımakta-

dır. Böylece bu felsefenin başlıca çabası, olacak olanın nasıl olup bittiğini açıklama amacına yönelir.

Romantik felsefe, özellikle Hegelcilik, yazgıcılık gibi, ırk dehası gibi karanlık güçlere bağlanmakla girilen tehlikeyi ortaya çıkarmaktadır. Gerçek bir sosyoloji, böylesi metafizik putlara bel bağlamamalıdır; onun için önemli olan, en güçlü soydan bir eleştiri olanağını elde bulundurmaktır. Oysa Hegelci felsefe bir yerde sorunları aydınlatacağı yerde bulandırmaktadır. Giderek gerçek ve derin dinsel sorunların yansılamasına (parodie) düşer: Dinsel mistisizmin yerine bir tarih dini, bir olaya tapma inancı getirir. Bununla bizi her şeyi anladığımız kuruntusu içine sokar, bir iç rahatlığı yaratır, ama ileriye doğru tek adım attırmış olmaz.

Yeni Bir Toplumsal Hiyerarşi Peşinde

Joseph de Maistre (1753-1821) - Joseph de Maistre, özellikle tutucu bir görüşü savunmak için yazmış bir siyasa yazarıdır. Özellikle Rousseau'nun *a priori okulu*'na ve onun fikirlerinden çıkarılmış uygulamalara (bunların en çarpıcısı, hiç yürürlüğe konmayan 1793 Anayasasıdır) karşı çıkar. Devrimci eğilimi, geçmişin kurumlarını bir anda yerle bir ettiği için eleştirir.

Toplum incelemelerinde deneysel yöntemin değerini onaylar, bu yöntemi usçuluğa karşı çıkarak, "toplumun yapısı konusundaki bütün sorunların tarihle çözülmesi gerektiğini" ileri sürer.

Egemenlik konusunda, de Maistre, tarihsel deneyi yorumlayarak bunun doğa-dışı bir kaynağı olmadığını ve "toplumların doğuş yapısına" bağlandığını belirtir. De Maistre, kralcı görüşün temsilcisi sayılmıştır, hem de bu görüşün yalnız geleneksel

kral ailelerini kavradığı bir dönemde. Bütün siyasal öğretiler, son çözümlemede, iktidarın meşruluğu konusunda bir kurama varmaktadır. Aynı şekilde, ne çeşitten olursa olsun, iktidardaki bir sınıfın tarihin kendine verdiği kazanılmış hakları ve "kesin yargı"yı isteyebilmesi için tek bir kuşağın varlığı yeterlidir.

Ama, Joseph de Maistre'in düşüncesi karışıktır ve birçok noktada liberallerin fikirlerine bitişmektedir. O da onlar gibi insanın "kendinden" eylemine güvenmektedir; çünkü insanlar, bilincinde olmasalar bile, o eylemle daha yüksek amaçlara yükselebileceklerdir. Ahlâk bahanesiyle uygarlığı, sanatların ve Rousseau okulunun buluşlarını karartan aforoz kurumuna karşıdır Joseph de Maistre. Çünkü sanatlar insanı doğadan uzaklaştırmaz; tersine, "sanat, insanın doğasıdır." Şöyle der: "İnsan eylemi doğa yasalarını bozmaksa, bir yumurta pişirmek de öyle değil midir?" Sonra yine denge kavramına döner: Toplumların dengesini yöneten yasalara karşı yüreği inançla doludur ve bu yasaların, özgür etkenlerin devinimleriyle uzlaşıcı bir esneklikte olduğunu düşünür.

Saint-Simon (1760-1825)- Saint Simon, gerçek anlamda aristokrat bir aileden geliyordu, XIV. Louis sarayının tarihsel anılar yazarının torunuydu, kendi soyunun doğrudan doğruya Charlemagne'a bağlandığını söylüyordu. De Maistre gibi onun düşüncesi de devrim sırasında olgunlaşmıştı. Ama Saint-Simon devrimde kınanabilir basit bir yanlış bulmakla kalmamış, onu çok genel bir yasaya bağlamıştır. Ona göre tarih, dengenin, inancın ve birliğin hüküm sürdüğü *örgensel dönemler*'le, toplumsal ve zihnî yönden kararlı bir dengenin, yeni, yadsınmaz, tartışılmaz ve herkesçe meşru olarak benimse-

necek bir hiyerarşinin bulunması sorununa kadar her şeyin araştırıldığı *eleştirel dönemler*'in ard arda gelmesiyle oluşur.

Sonra Saint-Simon 1789 devrimini aşıyor. Bu devrim bir açılıştan, bir başlangıçtan başka bir şey değildir onun için. Asıl sorun sanayi devrimiyle ortaya çıkmıştır; dünyanın yüzünü sanayi devrimi değiştirmiştir. Bundan böyle birinci plandaki kişiler sanayiciler (bununla sanayi çalışmasına katılan herkesi anlatmaktadır) ve bilginler olacaktır. Yeni toplumsal hiyerarşinin kurulması, bu nokta çevresinde yoğunlaşmakla gerçekleşecektir.

"Bir gece korkunç bir felâket olsa, ve bu arada kral ailesine bağlı en önemli kişiler, bakanlar, yüksek memurlar, hepsi ölse, Fransızlar buna ağlayacaklardır, çünkü yürekleri duyarlıdır; ama böyle bir durumda ulus için gerçek bir yıkım sözkonusu olamaz; tersine belli başlı bilginler, sanayiciler, bankacılar bir anda ölseler, toplum için çok büyük bir yıkım olur; çünkü onların yerine kimseyi koyamayız." Kendisine bir süre cezaevinde yatmağa malolan bu cümleyle Saint-Simon toplumsal hiyerarşinin gerçekte değişmiş olduğunu söylemek istemiştir. Bilimde, sanayide, ulaştırma ve değişim olanaklarında meydana gelen ilerlemeler bundan böyle "nesnelerin hükümeti"ni, "insanların hükümeti"nden daha önemli bir duruma getirmektedir. Şimdi temel sorun iktisadî üretimi herkesin çıkarına uygun bir biçimde örgütlemektir. Din bile artık maddî hayatı küçümsemekten vazgeçmeli, "bedene saygınlığını yeniden kazandırmayı" düşünmelidir. İlerlemeyi hızlandırmak için miras hakkını sınırlamalı ve "herkese yeteneğine göre, her yeteneğe ortaya koyduğu yapıtlara göre" vermelidir.

Böylece Saint-Simon sosyalizmin gerçek kuru-

cusu olmaktadır; bu sosyalizm onda, teknisyenlerden, maliyecilerden ve bankacılardan meydana gelen bir aristokrasinin yöneteceği bu sosyalizm onda otoriter, biraz da dindar bir görünüm kazanır. Bugünkü deyimlerle anlatmak istersek, o, teknokratların ilki ve "yöneticiler çağı"nın ilk salkıcısıdır.

Saint-Simon'un düşüncesi, çömezleri üstündeki etkileriyle çok gelişmiş, bitekleşmiştir. Ardından gelenler çok etkin bir çeşit dinsel topluluk kurmakla işe başlamışlardır. Ama bu topluluk sonunda polisçe dağıtılmıştır. O zaman Saint-Simon'cular havarilikten vazgeçmişlerdir. Üstadın düşüncelerine uygun olarak aralarından birçoğu zamanın iktisadî kurumlarında önemli görevler almıştır; bu arada "Baba" Enfantin, Fransız demiryollarının kurucularından biri olmuş; Péreire, ilk mevduat bankasını, Transatlantik Ulaşım Ortaklığını kurmuştur.

Fourier (1772-1837)- Bu deha sahibi otodidakt adam, ayırıcı özelliği itilere ve tutkulara dayanan (ama birtakım düşünce ve biçim tuhaflıkları da taşıyan) bir toplumsal psikoloji kurmuştur. Romantiklerde bu sözcükler karanlık derinlikleri ve trajik öğeleri kavradığı halde Fourier'de bambaşka bir anlam taşır: O aydınlatmağa, çözümlemeğe ve insanlarda kabaran tutkuları doyurarak zararsız kılmağa çalışır. Platoncu geleneğin temsilcisi olan Fourier duygularımız ve toplumsal yapılar arasında bir bağdaşıklık kurar.

Ona göre şimdiye kadar olduğu gibi insan doğasını sıkıştırmayacak, baskı altında tutmayacak yeni kurumlarla herkesin mutluluğu gerçekleşecektir. Devrim yalnız siyasal ve iktisadî nitelikte değil, aynı zamanda bir ahlâkî özgürlük biçiminde olmalıdır. Değerlerin büyük bir dönüşümü olacaktır devrim. Platon gibi kusursuz bir denge sağlayacağını

sandığı toplumsal bir yapı önerir; o yapı içinde insan doğasının bütün yetenek ve olanakları en iyi bir biçimde çiçeklenecektir: *falanster*'ler kurulacaktır. Küçük bir grup üreticinin meydana getireceği bu toplulukta hem köy, hem ilkel hayat, hem şato hayatının, hem de küçük bir fabrikanın çizgileri vardır. Orada az sayıda insan, hoş bir ortam içinde yaşayacak, uyumlu bir iş kolunda değişik işler görecek, hem üretici hem tüketici olacak, böylece mutluluğun olabilecek en üst düzeyine ulaşılacaktır.

Fourier bazı yönlerden psikanalizin de habercisidir; aynı şekilde iş örgütlenmesi sorununa da ilk el atan düşünür odur. İnsanın çok değer yaratıcısı olduğu, her alanda değişik beğeni ve davranışlara yetenekli olduğu konusunda üsteler (o ünlü "kelebek" insandır.) Bu bakımdan şu sıkıcı ve isyan ettirici, şu tekdüze işlerden onu kurtarmalıdır. İşi, çekici kılmak için bir çeşit oyun haline getirmelidir. Böylece Fourier, aşırı işbölümünün değişik sonuçlarını ortaya dökmüştür. Benimsenecek örgüt biçimine göre işbölümü insanlığı aptallaştıran bir öğe olacak ya da tersi olacaktır. Fourier zora dayanan eğitim yöntemlerini de eleştirir; bu açıdan gitgide kendindenliğe ve çocukların beğenilerine göre uygulanan çağdaş eğitimin habercisi olarak Rousseau'dan çok onu görmek gerekir. İzciliğin gerçek bulucusu da odur. Aşırı ölçüde cinsel özgürlüğü önerir; bu özgürlükte daha bir mutluluk koşulu bulur, ayrıca kişisel iç birikimlerin dağıtılmasına da yarayacaktır cinsel özgürlük.

Öte yandan yazgıcıdır Fourier. Tanrının bize verdiği bütün yönsemelerin, onlardan iyi sonuçlar çıkarmayı bilirsek, iyi olduğu kanısındadır. Gönül eğilimleri kutsaldır, çünkü, "çekicilikler, hayatlara uyumlu olarak verilmiştir."

Fourier en aşırı ölçüde feminizmin de öncüsü-

dür. Auguste Comte gibi o da gerçek ahlâk devriminin kadınların geleneksel koşullarında toptan bir dönüşümü içerdiğini öngörür. Şöyle yazar: "Barbar düzende kadınlar nasıl alıklaştırılıyor, pazarda satılmaya ya da sarayda kapatılmaya razı olsunlar diye bir ruh taşımadıklarına inandırılıyorsa, aynı şekilde medenî düzende de kadınlar, evliliğin köleliğine, felsefî dogmalara elverişli duruma gelsinler diye aptallaştırılıyor."

Proudhon (1809-1865) - Proudhon da kesinkes iyimserdir, ama değişik bir biçimde. Fourier, özellikle eski ve aşılmış gördüğü toplumsal düzenin ahlâkî temellerine saldırırken, Proudhon, geleneksel, ve temelde otoriter bir ahlâk üstünde düşünür. Burjuva erdemlerine en büyük saygıyı gösterir: Evliliğin, ailenin temelinde babanın otoritesi olmalıdır ona göre. Dindar bir zekâ olarak kalır ve de Maistre gibi savaşın savunuculuğunu bile yapar; çünkü savaşın tanrısal bir roloynadığı ve yiğit erdemleri geliştirdiği kanısındadır.

Proudhon, bazı yönlerden (biz burada iktisadî nitelikteki kuramlarını incelemeyeceğiz) devrime karşıt kimseler arasında anılabilir. Devletin Jacobine espride merkezleşmesine karşı çıkar; ondansa, büyük bir özerklik içinde bulunan ve üyeleri üstünde doğrudan doğruya ve ahlâkî bir denetim uygulayabilecek küçük birliklerden meydana gelmiş bir federalizmi yeğ tutar. Ulusallık ilkesini kınar; 19. yüzyıldaki savaşların çoğunun bu ilke adına yapıldığını söyler. Avrupa siyasasının eğilimli olduğu büyük imparatorluklar bileşiminin barışı sağlayamayacağı öngörüsünde bulunur; ona göre böyle bir durumda o imparatorlukların güçlerinin aşırı yoğunlaşması ölçüsünde büyük anlaşmazlıklar çıkacaktır ortaya.

İKİNCİ KISIM
MODERN SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU

BİRİNCİ BÖLÜM
SOSYOLOJİ SİSTEMLERİ

Auguste Comte (1789-1857) - Modern sosyolojinin kurucusu olarak Auguste Comte'un adı üstünde birleşilir; zaten sosyoloji sözcüğünü ilk kullanan da odur.[12] Saint-Simon'un yazmanıydı Auguste Comte, buradan 18. yüzyılın ansiklopedik geleneğine bağlanır; Voltaire'in metafiziğe karşı alaylarından etkilenmiştir; ve sosyolojiyi tanrıbilime ve fazla iddialı söz oyunları olarak gördüğü felsefî kurguya karşı çıkarmayı düşünür. Şöyle der bu konuda: "Kimse Apollon'un ya da Minerva'nın yaşamadığını mantık yoluyla tanıtlayamamıştır". Descartes'in felsefeyle tanrıbilim arasında hâlâ sürüp giden bağları koparması gibi, Comte da sosyolojiyi metafizikten ayırmıştır. Comte'tan sonra *metafiziğin yadsınması* sosyolojinin temel özelliği olacaktır. Bu böyledir ya, çok kez metafizikle ya da tanrıbilimle bir *ancilla philosophiae* çıkarmayı deneyen eğilimlere birçok kez raslayacağızdır.

Comte'un sistemi, insan bilgilerinin bir sayımıyla ve genel bir bilim kuramıyla işe girişir. Artan karmaşıklık oranına göre altı bilim vardır: matema-

(12) Burada sosyoloji sözcüğünün bir yandan latin, bir yandan Grek kökünden gelmesi nedeniyle püristlerce kıyasıya eleştirildiğini anımsatalım.

tik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, ve sonunda, hepsini taçlandıran yeni bir bilim: sosyoloji; yani toplumların nesnel ve pozitif incelenmesi. Comte'a göre bu sınıflama yalnız ussal açıdan yapılmış bir sınıflama değildir, aynı zamanda bilimlerin tarihini de karşılamaktadır. Konusu en basit olan bilimler, konusu en karmaşık olan bilimlerden önce doğmuştur.

Sosyoloji, inceleme konusu değişik bir bilimdir: toplumsal varlığı bütünüyle kavrar. Comte'a göre toplum, bütün yaşayan insanlarla ölmüş ama kendilerinden sonra gelenlerin düşüncelerinde yaşayan, ve orda anılarının gücüne eşit bir etki uyandıran bütün insanlardan meydana gelir. Çünkü toplumu *bir deneyler birikimi*, ve nesnel-spiritüel bir veri yaratan, kuşakları birbirine bağlayan bir *bilgi* oluşturur. Ve toplum en değişken bütün varlıklardan oluşur; her çeşit dış olgulara uyarlanmaya elverişlidir. Hiçbir varlık onun kadar hızlı, özellikle onun kadar sürekli bir ilerleme yeteneğine sahip değildir, çünkü kuşakların birbirini ard arda izlemesi sayesinde toplumsal varlık zamana hakim olmaktadır.

Sosyolojinin kullanacağı yönteme gelince, gözleme ve tümevarıma dayanan bir yöntem olmalıdır bu. Bu tutum Comte'ta genel bir felsefî gelişim kuramına bitişir. *Üç Hal Yasası* adıyla tanınan bu kurama göre, insanlar kendilerini çevreleyen dünyayı anlama ve açıklama çabaları boyunca ard arda gelen şu üç tavır içinde olmuşlardır:

1. Farklı olguları genellikle tanrılarda kişileşmiş ilk nedenlerle açıklayan *teolojik hal.* Bu zihniyetin karşılığı olan toplumsal kurumlarda, üstünlük din adamları topluluğundadır;

2. *Metafizik hal*: bu durumda insanlar, daha az insan biçimi (anthropomorphique) nitelikte kav-

ramlara geçmeğe çalışırlar. İlk nedenlerin yerini daha genel nedenler almıştır: metafizik varlıklar. Devletlerin hayatında bir dogmatizm hakimdir; buna göre olaylar "mutlak" özgürlük gibi, "tam" erdem gibi *a priori* ilkelerin karşısında bükülür;

3. Ve *pozitif hal*: bu aşamada olaylar bilimsel gözleme dayanan birtakım ikinci derecede nedenlerle açıklanır.

Olaylarla uyum sağlamak pozitif felsefenin tek ölçüsü olmalıdır. Bu felsefe ampirizmden olduğu gibi mistisizmden de uzaklaşmalıdır. Olguların yasalarını, yani gözlemlenmiş olgular arasındaki sürekli bağıntıları araştırmalıdır. Bu olgular ister bir arada ister ard arda gözlemlenmiş olsun, onları ister benzerlikleriyle ister birbirlerini doğuruşlarıyla bağlayalım, araştırmamızın mutlak nedenleri ya da nesnelerin iç doğasını araştırmak olmadığını hiçbir zaman unutmamamız gerekir. *Pozitif felsefenin ayırıcı özelliği her yerde mutlakın yerine göreceyi (relatif) koymasındadır.*

Nihayet Comte, psikolojinin, biyolojiyle sosyoloji arasında varolmayı, onların arasında bölünmeyi bırakmasını ister. Ona göre soyutlanmış birey skolastik bir soyutlanmadan başka bir şey değildir; yalnız türün bir gerçekliği vardır.

Fizikte ya da kimyada güçler nasıl önce denge halleri sonra devinme halleriyle inceleniyorsa, sosyolojide de şu iki temel bölümde araştırma yapmak gerekir: 1. Toplumların varlığının sürekli koşullarını inceleyen *statik*; 2. Toplumun gelişim yasalarını inceleyen *dinamik*.

Auguste Comte, insanlığın gelişiminin ilerlemeğe doğru olduğunu onaylayarak, Condorcet'nin ve Saint-Simon'un iyimser geleneğini sürdürür. Ama Devrim'in kargaşasını yadsıyan ve daha sonra orta-

ya çıkacak düzen bozukluklarından kaçınma olanağı arayan yazarların çabalarına da katılır. Comte'a göre sosyolojinin pratik yararı, toplumsal statikte toplum düzeninin koşullarını, dinamikte ilerleme yasalarını bulmak olacaktır. Böylece düzen içinde ilerlemenin kesiksizliğinden emin olunabilir. "Düzen ve ilerleme", pozitif siyasanın savsözü bu olacaktır.

Auguste Comte, ömrünün son yıllarında, görevinin, toplumsal bilimin tamamlanmasını beklemeden insanlara ideal toplumsal örgüt konusunda önerilerde bulunmak olduğunu söylemiştir. Büyük bir sabırsızlığa düşerek sonunda kendi yöntemi üstüne de kuşkuya düşmüştür: "Şunu söyleyeyim ki gerçek anlamda somut bilimler bizim şu zavallı zekâmızın sınırları dışında kalacaktır".

Comte'a göre, bireyleri birbirlerine doğru iten karşı konmaz bir hoşlanmanın sonucu olan evrensel aşk, toplumsal yapının da anahtarı olacaktır. İnsanlık kendini bu aşka göre ayarlamalıdır. Ama 18. yüzyıl filozofları benzer kurallardan liberal bir siyasa çıkardıkları halde, Comte, toplumsal örgenliğin, otoriter bir yönetici kişiliğin çevresinde toplanmasını, merkezî iktidarın etkisinin toplumsal hayatın bütün alanlarında duyulmasını ister. Hatta giderek düşünce özgürlüğüne düşman bir tavır takınmağa başlar: "Matematikte vicdan özgürlüğü yoktur" diyecek kadar işi ileri götürür. 1848 Devrimini izleyen kargaşadan tiksinerek Napolyon III'ün yaptığı hükümet darbesini alkışlar.

Auguste Comte, son günlerinde o yöne itici işlevin uygulanması konusunda açıklamalara da girişir özenle: "Büyük Varlık" dediği, insanlık inanışını temel alan bir çeşit din kurmak ister. Mevcut bütün inanışları kurucularıyla, büyük adamlarıyla ve ço-

ğunca tören usulleriyle bu dinde toplamağa çalışır. İnsanlığın alınyazısını yöneten aynı zamanda dinsel, bilimsel ve siyasal nitelikte yüce bir otorite, dinsel bir bütün sözkonusudur. Böylece bir kez daha Pitagoras'ın ve Platon'un özlemini duydukları bir bilgeler topluluğunca yönetilen ve teokratik diyebileceğimiz bir toplum biçimi karşımıza çıkıyor. Ama, der Comte, yüce dinsel görevler yalnız erkeklerce değil çiftlerce yerine getirilmelidir; anne ve esinleyici olarak kadına da geniş yer verir düzeninde. Böylece Comte da tartışılmaz ve yadsınmaz bir yeni hiyerarşi peşine düşmüş olur sonunda. Bir bakıma hiyerarşiyi kutsallıkla tamamlamak ister.

Comte'un çömezlerinin çoğu, bu arada Litrée, Comte'çuluğun bu normatif yanını yadsımışlardır. Bir bölüğü de tersine bunda onun felsefesinin mantıkî bir sonucunu görmüşlerdir: Comte, gerçekle savaşabilmek ve kısa süre içinde yararlı olabilmek için, eleştirel ve kurgucu tavrın rahatlığını bir köşeye atmıştır. Başka bir bölük çömez de İnsanlık Dini'ndeki "kendinden iyice memnun bir insanlığın kaba toplumsallığını" mahkûm etmişlerdir.

Stuart Mill (1806-1873) ve Yararcılık - Stuart Mill'le liberalizm özellikle 18. yüzyıldaki psikolojik niteliğini yeniden kazanır. O zamandan beri köprülerin altından çok sular geçmiştir: Sanayi devrimi, işçi sınıfının sefaleti, aşırı nüfus artışı, emperyalizm, sömürgeciliğin gelişmesi, işçi dünyasını sendikalarda toplama girişimleri, vb. Bu yeni olaylar birçok düşünürü entellektüel çabayı azaltmanın geleneksel yollarına, yani şiddete doğru sürüklemiştir. Halk kitlelerinin istemlerinden korkan kimileri o istemleri kıracak kurumlar aramağa başlamışlardır. Blanqui, ve daha sonra Sorel gibi başka düşünürler kurtuluşu yalnız ezilmiş sınıfların saldırgan

ve hemen hemen askerî bir örgütte toplanmalarında bulurlar. İki taraf da, eski tarihçilerin insanlık tarihinin bir dizi güç denemesinden ibaret olunduğu konusundaki görüşlerine gelmektedir.

Stuart Mill düşünce özgürlüğünü her şeyin üstünde tutar: Fourier gibi tam bir özgürlük ister; şöyle der: "Şiddet edimlerini ortadan kaldırmak yetmez, çünkü kamuoyunun zorbalığı ve ahlâk polisliği kişiyi ruhuna varıncaya dek sıkı altında tutmaktadır." İnsanda uzlaşıcılığa karşı ahlâkî cesaret, fizik cesaretten çok daha azdır. Durukluktan ve aptallaşma tehlikesinden kurtulmanın çaresi özgürlüktür; özellikle de, ilerlemenin sürekliliğinin tek kaynağı olan yeni fikirleri ortaya atma özgürlüğü. Çünkü bu özgürlük, ne kadar kişilik varsa o kadar bağımsız reform merkezi meydana getirir."[13] Toplumun yenilenmesi, bütünüyle evrim içinde olması özellikle, birçoğu önceden kestirilemeyen birey atılımlarıyla gerçekleşmektedir.

Stuart Mill, pozitivizme ve Auguste Comte'a karşı büyük tansıma duymasına karşın, normatif görüşleri yadsımıştır. O, otoriter rejimlerin değil, bilginlerden ve bilge kişilerden kurulu bir topluluğun yönetiminin erdemlerine inanır. Üstünlük için savaşan iki kurum kalmış bulunuyor bugün: Demokrasi ve bürokrasi. Mümkün tek çözüm yolu demokrasinin, bürokrasiyi, gözetim ve denetim yolunu kendine ayıracak şekilde, kendi hizmetine almasıdır. "Şu ya da bu biçimde uygarlaşmış bir ülkede, iyi bir zorbalık düzeni, halkın zekâsını ve gücünü gevşeten kötü bir görüşten daha zararlıdır."[14]

(13) *On Liberty.*
(14) *Considerations on representative Govemment.*

Liberal iktisadı toplumsal sorunlarla uzlaştırma ister. Kurumların karşılıklı değerlerini saptamak için her türlü önyargının ötesinde bir ölçü arar. Bir kurumun daha iyi olup olmadığını anlamak için onun maksimum yararlılığına, maddî erinç olanağına ve taşıdığı en yüksek düzeydeki özgürlük derecesine bakılmasını önerir. Bu "yararcılık" görüşü o çağda ahlâksızlıkla suçlanmıştı.

Öte yandan, Stuart Mill, özgürlüğün doğurduğu iktisadî ve özellikle demografik dinamizmin aşırılıklarına karşı Ricardo'nun ve Malthus'un yöneltikleri eleştirileri benimser. Ama o aşırılıklara çare bulmayı düşünür; bunu da edilgin bir şekilde, önleyici tedbirlerin yaratacağı bir insan kesimini ve yıkıntıyı bekleyerek değil, bir eğitim ve doğumların azalmasına imkân veren bir cinsel özgürlük yoluyla yapmak ister.

Şu da var: İnsan kişiliğinin en iyi koşullarda çiçeklenmesi konusunu durmadan araştıran Stuart Mill, kadınların hem medenî, hem siyasal haklarına kavuşması için yapılan girişimlerin de öncüsüdür. Bu konuda Auguste Comte'tan çok daha açıktır o; Auguste Comte'un feminizminde büyük bir duygusallık vardır. Stuart Mill'e göre bir ulusun erkekleri ile kadınları arasındaki ilişkiler yabancı halklarla olan ilişkilerden daha önemlidir; ve kadınların kurtuluşu sorunu, insanlığın önündeki ilerlemeler açısından, ezilmiş sınıflar sorunu kadar büyüktür. O da Fourier gibi kadınların bugün artık bir varlık nedeni kalmamış eski kurumların kalıntılarının kurbanı oldukları kanısındadır.

Marx ve Tarihsel Maddecilik (1818-1883) - Marx tutumuyla ilk bakışta pozitivist espriye yaklaşır. Auguste Comte gibi metafizik sorunları kesinkes rafa kaldırır ve toplumsal olguları incele-

mekle yetinir. Marx'ın yapıtında gerçek anlamıyla sosyolojinin, yine de, ikinci derecede yer tuttuğunu görüyoruz. Onun gözünde birinci plânda yer tutan iktisadî ilişkiler ise bu kitabın çerçevesi dışında kalmaktadır.

Karl Marx'ın yönetimin ve sosyolojinin ana çizgileri şunlardır:

Marx, Hegel'in -tezden çıkıp antitezden geçerek senteze ulaşan- tek yönlü gelişiminin yerine daha karmaşık bir etkiler ağı getirir; burada tezle antitez karşılıklı olarak birçok kez birbirini etkilemekte, birbirlerinin tepkisi, tümdengelici sonucu olarak işlemektedir. Marx'çı diyalektik artık Hegel'inki gibi bir çeşit söz oyunu değil güçlerin, özellikle *karşılıklı eylemlerin* pozitif bir çözümlemesidir.

Marx bu çözümlemeyi dinamik bir görüş açısından çıkarak, yani toplumsal değişmelerin nasılını, niçinini anlamağa girerek yapar. Her toplumun içinde çatışmalar ve karşıt güçler vardır. Sayıları çoktur bu karşıtlıkların; ulusal ya da dinsel rekabet gibi bazıları süreli olarak dünyayı kana bulamıştır. Marx bu arada bütün toplumsal çatışmalar arasında en önemlisinin sınıf kavgası olduğuna dikkat etmiştir; her çeşit toplum biçiminde, Antikite'de olduğu gibi Feodalite'de de, bu mücadelenin yeni bir biçimine raslanır.

Bu çatışmanın öbürlerine göre daha az şiddetli olduğunu söyleyerek sınıf kavgasının önceliğini yadsıyanlara Marx, ulusal ve dinsel çatışmaların halkları sınıf mücadelesinden başka alanlara kaydırarak gerçek çatışmaları maskelediğini söyleyerek karşılık verir. Oyalamalardır bunlar, hatta çok kez bilinçdışı birtakım yutturmacalardır (mystification). Marx burada 18. yüzyıl kuşkucularının ağzıyla ve kanıtlarıyla konuşur gibidir. Özellikle Voltai-

re'in.[15] Marx'çı eleştirinin iki temel kavramı vardır: *yabancılaşma* (aliénation) ve *yutturmaca* (mystification). Sosyalist toplumda kişi artık kendinden uzak düşürülemeyecek, insan idola'larının ya da üstün olduğu ileri sürülen ideolojik kurguların kölesi olmaktan kurtulacaktır. İnsan soyma zorunluluğundan da kendi kişiliğine ve işgücüne yabancılaşmaktan da kurtulacaktır. Tarih felsefi yapanlar için bu sav Kant'çı pratik ahlâk kuralını anımsatmaktadır: insanın amacı "kendindedir".

Toplumsal çatışmaların biçimi nasıl değişiyor? Toplumsal dönüşümlerin belli başlı iticisi, *üretim tarzlarından çıkan toplumsal ilişkilerdir.* Marx, bu ilişkilerle kurumlar arasındaki bağıntıları büyük bir ustalıkla göstermektedir. Doğal ortama ve teknik duruma bağlı olan bu ilişkiler karşı konmaz ve insan iradesinden bağımsız niteliktedir. Bu noktada Marx Hegel'in karşı kutbuna kayar. Hegel'e göre tarihi belirleyen şey "İde"dir; Marx'a göre ise "İde"yi, tarih, özellikle iktisadî temel (infrastructure) belirler. Marx "İde" sözcüğünden metafizik bir ilke değil, öğretileri, siyasal kurumları, sözgelimi hukuku anlamaktadır. Böylece önceliği maddî temele vermektedir. Öğretisine *tarihsel maddecilik* adını vermesi de bundan gelir.

Marx'ın tutumu bir çeşit yazgıcılıkla sonuçlanmaktadır:

1. Yoksul sınıfların sefaleti insanların kötü oluşlarından doğmamaktadır: Sefalet iktisadî makinenin belli bir biçimde işleyişinin bir sonucudur.

(15) Marx, "Sainte Famille" adlı yapıtının ünlü bir bölümünde materyalizmin habercisi olarak gördüğü 18. yüzyıl Fransız yazarlarını sayar: Bunlar Helvétius, Diderot ve d'Holbach'tır. Babeuf'ü ve Blanqui'yi de övgüyle anar; ama onların entrikacı eğilimlerini ve azınlığın erdemlerine inanışlarını yadsıdığını söyler.

İrade dışı bir gelişimin sonucudur sefalet.

2. İnsanların gidişatı iktisadî süreçteki rollerine ve bağlılıklarına göre belirlenmektedir. Sınıf kavramının anlamı burdadır; ve bu açıklama klasik iktisatçıların *homo economicus*'ünü anımsatmaktadır; *homo economicus* da soyut bir iktisadî gerekirciliğin tutsağıydı.

3. Bireysel çıkar üstüne kurulu bugünkü iktisadî düzen (kapitalizm), teknik ilerlemelerin, iktisadî gelişimin, özellikle sanayi girişimlerinin yoğunlaşmasının etkileriyle zorunlu olarak son bulacaktır.

4. Pozitif hali bir vargı olarak düşünen Auguste Comte gibi, Marx da, toplumsal hayattaki her biçimin kendi karşıtlarını yarattığını belirttikten sonra, öngördüğü toplumsal durumu doğuran karşıtlıklar ve o toplumda hiyerarşinin biçimleri üstüne açıklamada bulunmamaktadır. Normatif sosyoloji öğretilerinin çoğundaki ortak noktaya burda da rastlıyoruz: hepsi de ilerisi için sağlam bir durum peşindedir.

Marx'ta bu iyimserliğe paralel olarak, iradî ve kavgacı bir başka eğilim görüyoruz. Ona göre insan iktisadî süreçleri çözümlediği, anladığı zaman, onun akışını değiştirmek amacıyla işe el atabilecektir. "Bilinçlenme" sürecidir bu, "öznel öğe"nin işe karışmasıdır. Öte yandan Marx, bu öğenin ortaya çıkamama olanağını da kabul eder. Bu durumda hiçbir değişme olmaz, hatta bir gerileme başlar. Ayrıca şiddetli sarsıntılar, yeni koşullara uyarlanma süreci içinde etkisiz kalmış değildir: "Güçtür toplumları doğuran". Özellikle bir işlev yitirimine uğramış yönetici sınıfların direnmeleriyle bu daha çok böyle olacaktır.

Marx'ın büyük yapıtında belirlenen ve kırk yıla yayılan düşüncelerinin etkisiyle, bu çatışık durum-

ları temel alan birçok okul ve siyasal parti çıkmıştır. Bunlardan kimisi, Bernstein, Jaurès ve sosyal demokrat devinimin kuramcıları, barışçı, iyimser eğilimi sürdürürler, bireysel özgürlüğü benimserler. Marx'ın başka çömezleri ise, Lenin'in ve komünist devinim kuramcılarının yapıtlarına dayanarak, kavgacı ve otoriter eğilimi temsil ederler. Temelde siyasal nitelikte olan ve hemen eyleme geçme yönsemesi içinde bulunan bu öğretilerin ortaya konması, bilimsel sosyolojinin çerçevesi dışında kalmaktadır.

Yine de, denebilir ki, Saint Augustin'den bu yana hiçbir sosyoloji öğretisi pratikte Marx'ınki kadar şanslı olmamıştır. Bu öğreti, yalnız en önemli çağdaş siyasal devinimlerin doğrudan doğruya ve açık esinleyicisi olmakla kalmamış (bugün Eski Dünyada beyaz ırk hemen hemen eşit sayıda, ve resmî olarak, iki ayrı yönsemeye ayrılmıştır), aynı zamanda birçok ulusun zorunlu inancı, bir çeşit Devlet dini haline de gelmiştir; acı ve güvensiz bir eleştiri öğretisi için hiç de beklenir olmayan bir sonuçtur bu. Marx'ın fikirleri, otoriter ya da demokratik nitelikte iki biçim altında, resmen, birçok büyük Devletin yönetim düzenine yerleşmiş bulunmaktadır. Yeni olaylar da gösteriyor ki bazı Asya halklarının eski toplum yapılarının ve geleneksel zihniyetlerinin yıkılışını temsil eden büyük devrimi yönetmesi için Marx'çı düşünceye çağrılarda bulunulmaktadır. Özellikle, bugün, Çinlinin evren görüşü, bu arada Tao mantığı ve Konfüçyüs felsefesi, Marx'ın lehine ortadan çekilmek üzere gibidir.

Herbert Spencer ve Evrimcilik (1820-1903). Spencer de Auguste Comte gibi, sosyolojiyle, bilimlerin bütününü kullanarak bir yapı kurmaktadır. Onun sosyolojisi bireşimci ve ansiklopedik bir niteliktedir. Ama Spencer'in temel fikri evrim kavramı-

nı bütün alanlara yaymaktır; bu kavram o dönemde, Darwin'in ve Lamark'ın çalışmalarından sonra felsefenin temeli sayılır olmuştu.

Bilimin çabası, değişen bir olaylar dizisinden sürekli formülü bulup çıkarmaktır. Spencer için, bu sürekli yasalar, gücün korunması yasası ve evrim yasasıdır. Comte gibi onun için de her varlık modu, eski bir modun gelişimi ve sonraki bir modun filizlenmesidir.

Kısacası, Spencer'in bir evrim yasası vardır: bir yığını homojen durumdan heterojen duruma geçiren yavaş bir dönüşümdür evrim. Ve bir *farklılaşma* sürecinin bütün aşamalarında sözkonusudur. Toplumsal dünyada, ilkin bütün bireyler aynı entellektüel, teknik ve iktisadî düzeydedirler; giderek örgütlenirler ve aralarındaki işbölümü ve hukukî ilişkilerin daha farklı olduğu karmaşık bütünler meydana getirirler.

Ama, olguların süreksizliğine inanan Comte'un gerçekte mekanizmayı yadsıyıp bir çeşit erekliğe (finalité) gitmesine karşılık, Spencer bu erekliği evrimde içerik olarak ele alır. Mekanizmayı ereklik yaratıyorsa, bu, kısaca, evrimin kendisi demek olan ereklik sayesinde olmaktadır. Ve bu ereklik, aynı zamanda bir varlığın dengeye ulaşmak için geçirdiği aşamaların bütünüdür de. Ama Spencer'e göre denge durumu kesin değildir ve uzun zaman sürmez.

Spencer, evrimin karşı süreci olarak çözülmeyi gösterir; farklı öğeler karmaşasına dönmektir bu; gerileme ya da yaşlanma da denebilir. A. Lalande, bu kavramların fazla mutlak oluşunu eleştirmiş ve ahlâkî ilerlemelerin çoğunun, bireylerin benzeşmesiyle ve onları farklılaşmış organlar olmağa götüren katı toplumsal yapıların yumuşaması, hatta yıkılmasıyla tamamlandığına dikkati çekmiştir.

Siyasa yönünden Spencer tutucudur, ama onun tutuculuğu Comte'unkine benzemez... Bireyin iradî eyleminin hemen hiçbir rolü yoktur onun gözünde. Bütünün evrimi, soydan geçme örgensel yapılarda kökleşmiş bilinçdışı alışkanlıklarla belirlenir. Bunların gerçek yargıcısı toplumun kendi mizacıdır. Bu yüzden, değişmelerden soyutlanmış her kalkışma, Auguste Comte'un özlediği gibi bilge bir diktatörden bile geliyor olsa, Spencer için mantıksızdır. Toplumların yeni durumlara uyarlanmaları kendiliğinden olmaktadır.

Spencer toplumların genel bir evrim yasasını bulmağa çalışır. İki tip toplum düşünür bu konuda: 1. Zorun ve gücün egemen olduğu "askerî" tip (Feodalite); 2. Bilginlerin, sanayicilerin, mühendislerin egemen olduğu, işbölümü esasına dayanan sanayi tipi.[16]

Nihayet Spencer toplumsal işlevlerle örgenlik işlevleri arasında geliştirdiği karşılaştırmalardan ötürü, örgenciliğin (organicisme) belli başlı kurucusu olarak anılmaktadır. Şu var ki, o, hayvan organizmasındaki tek duyumsal dokuya karşılık toplumsal bütünün her parçasının bu niteliği taşıdığına dikkati çeker. Bu saptamadan şu çok önemli sonucu çıkarır: o ki toplumsal bilinç bütünde değil de bireylerdedir, öyleyse toplum hayatının amacı bireydir. Kısacası, bütün, parçaya hizmet etmelidir, parça bütüne değil.

Nietzsche ve Anti-Hıristiyan Tepki (1844-1900) - Denebilir ki, 19. yüzyılın sonuna dek, daha

(16) Bu noktada evrim, hiç değilse bugünkü durumuyla, Spencer'in görüşlerini hiç de doğrulamamaktadır: Sınaî gelişme, savaşı önlemedikten başka, savaş sanayiin araci olmuştur. Sanayi savaşın büyümesine, topyekûn olmasına meydan vermiş, onun hizmetkârı, yardımcısı olmuştur.

çok filozof, ahlâkçı ya da siyasal öğreti sahibi olan bütün sosyologların, aralarındaki düşünce ayrılıkları ne olursa olsun, birleştikleri bir nokta vardı: dinsiz de olsalar, Hıristiyan ahlâk değerlerini kabul ediyorlardı (Çok özel bir plandaki Marquis de Sade'ı saymazsak).

Nietzsche gerçek anlamda bir sosyolog olmamakla birlikte, toplumsal ve siyasal düşüncede çok önemli bir roloynamıştır. Çünkü Hıristiyanlıktan beri hüküm süren halk sevgisi geleneğinden ve spiritüel eşitçilikten ilk ayrılan odur. Kitlelerin, en ufak bir duraksamaya yer kalmadan, daha iyiler lehine feda edilmesi gerektiği ilkesini koyarak aristokrat bir ahlâkın savunucusu olmuştur. Ayrıca, "üstün insanlar"ın, Deutoronome'un, İncil'in, Kur'an'ın koyduğu iyilikçilik ilkelerinin dışında kalmalarını ister. Gerçek aristokratın her şeyi yapmasına izin verilmiştir. Kitleler için umut kırıcı, efendilerinse başını döndürücü bir nihilizm sözkonusudur burda. İtilerin romantik bir biçimde kutsanmasında çok daha aşırı bir kesinleme içindedir Nietzsche: "Tutkularımızı baskı altına aldıktan sonra geriye ne kalır bize?" diye konuşur. "Güç iradesi" ve "Dyonisiaque" coşku dediği bir çeşit egemen libidoyu her şeyin üstüne çıkarır. Bunlar "iyinin ve kötünün ötesinde" olacaklar, hiçbir acıma duygusuyla sıkılmayacaklardır.

20. yüzyılın "savaşın klasik çağı olacağını" öngören Nietzsche, peygamberce bir tavır içindedir. Yalnız Rousseau'da raslanan bir söz gücüyle, çok yönlü oluşun da üstünde etkiler uyandırmıştır. Çünkü Nietzsche coşkusunun özelliği, tam bir programa benzeyen bir özellik göstermemesidir. Sözgelimi başlıca kişisini ele alalım: "Üstün insan" bir yogi mi olacaktır, septik kuşkucu bir filozof mu, bir haydut

mu? Üstün insanların meydana getireceği yeni seçkin sınıf soydan geçme bir aristokrasi mi, dinsel bir grup mu, bir bilginler, şairler topluluğumu mu, ya da teknisyenlerden, tutkulu siyasa adamlarından, askerî şeflerden meydana gelen bir topluluk mu? Bütün sosyologların bu sorulara karşılık bulmağa çalıştıklarını gördük. Nietzsche'de ise belirsiz kalıyor bunlar.

Aynı şeyi öğretisinin başka yanları için de söyleyebiliriz. "Güç iradesi"nin anlamı kölelere eziyet etmek midir, bir yağma işlemine girişmek midir, yoksa kendi üstünde mutlak bir denetim kurmakla mı gerçekleşecektir? "Ruhun vurucu tavrı", yiğitlik taslayan birinin fizik cesareti mi, yoksa her türlü otoriteye ve her türlü uzlaşıcılığa karşı çıkan bir düşüncenin atılganlığı mıdır?[17]

Nietzsche bu konularda açıklama yapmağa tenezzül etmez. Kendisinin tutkun olduğu ahlâkdışı biçimler eninde sonunda nazi insan kesimevlerine bitişmiştir. Ama, ne olursa olsun, Nietzsche yeni bir aristokrasinin gelişini önceden görmüş, Hıristiyanlığın alçakgönüllülük, yardımseverlik ve acıma duygusu gibi engellerini aşmak istemiştir. Bu aristokrasi bir aşağılama ahlâkı içinde olacak, halkı umursamayacak, onu "güç iradesi"nin hizmetinde kendi büyüklüğünün bir aracı olarak görecektir.

(17) Bu son nokta Nietzsche'nin biraz ışık düşürerek açıkladığı tek konudur; çünkü Hıristiyanlık kadar Almanların bağlılık ruhuna ve geleneksel sürü anlayışına karşı da savaşmıştır; Nietzsche ahlâkını anlamak için onun bireysel ödünleme özelliğini de gözönünde tutmak gerekir; çünkü "üstün insan"ın kuramcısı başkaldıran bir melek olmaktan çok ötede, cılız, hasta, ürkek ve kaygılarla dolu bir adamdı.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİ OKULLARI

Herbert Spencer'in yapıtı büyük sosyoloji sistemlerinin, yani toplumsal olguların açıklanmasını genel bir evren görüşü içinde bütünlemeğe çalışan sistemlerin sonuncusu olmaktadır. Spencer'den sonra bir okul dizisinin ortaya çıktığını görüyoruz; bunların ayırıcı özelliği her birinin toplumsal hayat görünümlerinden birini birinci plana getirmesidir. Bu yüzden ilerde bunlara *öğeler sosyolojisi* denecektir.

M. Sorokin'in "tekyanlı kuramlar" diye de adlandırdığı bu öğe kuramları genellikle bir ortak noktada birleşirler: hepsinin dinamik bir görüş açısı vardır. Onlar için önemli olan *toplumların değişmelerini açıklamaktır.* Bu değişmeler görünür durumdadır, çok kez de istatistiklerle gösterilebilmektedir. Bununla birlikte bunların nedenleri çok kez karmaşık kalmakta, gözden kaçmaktadır. Nedenlere inebilmek için olayların çözümlenmesi ve yorumlanması zorunludur.

Kuşkusuz bu kuramların yazarları toplumsal oluşumlara ve dönüşümlere katılan öğelerin karmaşıklığını gözönünde tutmaktadırlar. Tartışma bunların önemi, karşılıklı etkilerinin önemi ve sınırları üstüne, şu ya da bu biçimdeki dozları üstüne dönmektedir.

Bu kuramların ortak noktaları şunlardır:

1. Hepsi de kendilerince en önemli olan öğenin peşindedir.

2. Bu öğelerin her birinin dalgalanma içinde olabileceğini kabule pek yanaşmazlar: oysa bugün belirleyici nitelikte olan bir öğe, yarın konjonktürün ve yeni durumların bir gereği olarak ikinci derecede bir öğe haline gelebilir. Ama yeni durumlar ortaya çıkınca kısa ya da uzun bir sönüş süresinden sonra aynı öğenin birinci plana gelmesi de her zaman mümkündür.

Psikoloji Okulu

Bu okulun en önemli temsilcisi Gabriel Tarde'dır. (1843-1904). Tarde, psikolojiye biyoloji karşısında bir üstünlük tanır. Ona göre *tekrarlanmış* bireysel zihin süreçleri toplumsal olguların temelini açıklar.

En önemli iki olgudan biri *yaratma*'dır: Tam anlamıyla bireysel bir olgudur bu; teknikleri olduğu gibi yeni kurumları da o getirir. İkinci önemli olgu *öykünme*'dir; yukarda sözü edilen yenilikler onunla yaygınlık kazanır.

Bir toplum, birbirine öykünen bir insan topluluğu olarak tanımlanabilir. Tarde'a göre bellibaşlı iki öykünme biçimi var: kuşaktan kuşağa geçen gelenek öykünmesi; ve çağdaşlar arasındaki öykünme: tarz öykünmesi ya da alışkı öykünmesi. Genellikle öykünme yüksek düzeyden aşağı düzeye akar, yani farkında bile olmadan, gözümüzde daha itibarlı ya da otoriter olan kişi ya da kurumlara öykünürüz. Tarde, iki türlü öykünme biçimi olduğunu belirtir: biri modeli çoğaltmak, öbürü modelin tersini uygulamak (ters öykünme).

Toplumların hayatını, üstünde dalga çizgileri bulunan bir gölün yüzeyine benzetir. Çoğu zaman bu dalgalar raslaşırlar, ara dalgalar meydana geti-

rirler, kırılmalar ya da özgün birtakım uzlaşmalar olur.

Tarde'a göre toplumsal psikoloji temelde zihinler arası bir niteliktedir; soyutlanmış ya da topluluk halindeki insanların birbirlerini etkiledikleri, harekete getirdikleri değişik biçimleri tanımlamağa çalışmalıdır. Bu oluş gerçekte psikolojiktir. Karşıtlık, itibar, telkin, belirtme, otorite vb. gibi seçilebilir durumları ve süreçleri kavrar.

Tarde'a yöneltilmiş eleştirilerin en önemlisi, onun öykünme kavramına aşırı bir genişlik tanımasıdır. Bu kavram Tarde'ın yapıtında giderek belirsizleşir ve sonunda benzerlik gösteren bütün olgulara uygulanır. Psikolojik olaylara birinci derecede yer verilmesine, Waxweiler gibi, Westermark gibi daha birçok sosyologda da rastlıyoruz.[18] Bunların kimisi için toplumsal olguların açıklanması öncelikle güdülere ya da eğilimlere bağlıdır. Giddings, Cooley, A. Small, özellikle Mac Dougall gibi Amerikan sosyologları böyle düşünürler. Mac Dougall, İngiliz diliyle yazan düşünürlerde geleneksel olan davranış psikolojisinden çıkarak "belirli nesnelere varmak amacıyla özel tepkilerin modlarını ortaya koymağa" çalışır.

Kalabalıkların incelenmesi de dikkati çekmiştir. Andığımız yazarların çoğu, bir kalabalığın kendi parçalarının toplamı olmadığı, bireysel "psişizm"den farklı bir psikolojik varlık olduğu kanısındadır. Bu incelemeler ilkin kalabalığın hastalıklı belirtileri üstünde yapılmıştı: şiddet işlemleri, kesimler, yağmalar, başkaldırmalar vb. Burdan, kalabalıkları hep kör, şiddet taraflısı, ya da suçlu gösteren kötümser sonuçlar çıkarılmıştır. Tarafsız bir yargı de-

(18) *L'Origine et le développement des idées morales.*

ğil bu, çünkü bu üzücü belirtiler yanında kalabalıkların binlerce sakin ve uysal belirtileri de vardır.

Psikoloji okulları arasında halkların psikolojisiyle uğraşan eğilimleri de anabiliriz. Alman de Herbart, Lazarus, Steinthal okullarının çalışmaları böyledir. Bunlara Gustave le Bon'un, Fouillé'nin, Keyserling'in, Elie Faure'un, Madariaga'nın çalışmalarını da eklemek gerekir.

Nihayet Freud'un, Young'un, Adler'in psikanalitik okulları da psikolojik sosyolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Bu okullar genellikle bilinçdışı ve tipik bir dizi düşünce koymuşlardır ortaya. Bunlar çoğunca toplumsal durumdan çıkmaktadır. İnsanın iç hayatındaki yankılanmaları, toplumsal baskıların sebep olduğu çarpmaları, ve o baskıların sonucu olan olayları tanıtlamışlardır. Kimisi kuşaklar arasındaki rekabeti açıklar (Oidipus kompleksi, kısırlık kompleksi, babaya karşı duyulan kin). *Aşağılık duygusu* ve ödünleme (compensation) süreçleri, toplumsal katmanlaşmanın bütün görünümleriyle, yani soyluluğa dayanan, yönetime ilişkin, ulusal, meslekî ya da Thornstein Veblen'in anladığı anlamda "imrenilesi ayrımlar" modlarına ilişkin bir hiyerarşiyle beraber yürür. *Suçluluk kompleksi* birçok tavrı ve tepkiyi açıklar. Özneye ve grubuna dönük olan suçluluk kompleksi bir *kendini-yoketme, kendini-cezalandırma* isteğiyle belirir. Başkasına yansıyarak rekabetlerin, ısınmazlıkların, fobilerin ve kötü davranmaların haklılaştırıcı kanıtı olur. Bir "üstben"in oluşması, bir özveri saplantısı, başkasını ya da kendini kurtarma ve cezalandırma isteği meydana getirir. Yıkıcı kurumların çoğunun temelinde vardır bu. Bu psikolojik süreç tiplerinin toplumsal hayatta ve dinsel, siyasal öğretilerin oluşmasında nice önemli olduğu görülüyor. Suçluluk

kompleksi, ahlâkî kuralları içimizde kökleştiren derinliği gösterir. Toplumsal ve siyasal hayatta onca önemli roloynayan günah, hata, kurtarma, kurban, kefaret, cezalandırma, arınma vb. kavramlarının hepsinde mevcuttur. Denebilir ki her toplumsal yapı tipinin özelliği bazı komplekslerin yeğlenişiyle ilgilidir. Bunlar kötülükleri, yılgıları, karşıtlıkları, kurumları doğuran güçlükleri, yürürlükteki inanışları ve bunların çatışmalarını açıklamaktadır. Savaşlar, devrimler, bunalımlar gibi tarihsel olaylar da sebep oldukları sayrılıklarla açıklanır; daha sonra bir kuşağın kendine özgü tepkilerini ve davranışlarını esinleyen kompleks doğurucu nedenlerdir bunlar.

Mekanik ve Biyoloji Okulları

Bu başlık altında, çok farklı görüş açılarından çıkan, ama her türlü erekçi görüşten ve insanlığın evriminin yöneldiği sona inanıştan sıyrılmış çok sayıda okul bir araya getirilebilir. Bu okullarda modern ve fizik, biyoloji bilimleriyle esinlenmiş bir biçimde, İbni Haldun'un ve Hobbes'un karanlık ve boyun eğici yazgıcılığına yeniden rastlıyoruz.

Bunların bir kısmı insanlığı ilerlemeğe ve sürekli bir düzelmeğe götüren her türlü tanrısal yönsemeyi inkâr edenler tarafından kurulmuştur. Böylece 18. yüzyıl düşünürlerinin, özellikle Descartes'in, Spinoza'nın, Grotius'un, Malebranche'ın, Hobbes'un, Leibniz'in, hatta Bayle'nin, yani daha sonraki yüzyıllarda yeniden çiçeklenecek antropomorfizmin, erekçiliğin ve ahlâkçılığın bütün karşıtlarının tavrını takınırlar.

Bu sosyologlara göre (Pareto ve Carey gibi), bir toplum bütün maddî ve manevi belirtileri bir de-

vimsizlik yasasına göre yönetilen bir denge sistemidir. Her türlü zorunluluk ya da mutlak doğru fikrini yadsırlar. Onlara göre neden ve etki kavramlarının yerini *değişken* ve *işlev* kavramları almalıdır. Olgular bir karşılıklı bağım içindedir. Toplumsal dengeler, beklenmedik, hatta arızî nitelikte olup iyi ya da kötü her türlü ereğin dışında, değişiklikleri uyaran olayların etkisi altında gelişir.

Pareto ve Okulu

İlk iktisatçılar Quesnay gibi biyoloji bilgini ya da Adam Smith gibi filozof olarak işe girişmişlerdi. Marx ve Pareto ise tersine, sosyologlarda iktisattan gelmiş ve bu iki bilimi sıkı sıkıya birbirine bağlamışlardır.

Denebilir ki, Pareto'ya kadar bütün sosyologlar da, içten içe, mistik diyebileceğimiz bir tavır vardı. Hepsi de az ya da çok, bütün değişmelerde insanlığın yürüdüğü amaca yönelen içkin ve temel bir eğilim olduğuna inanmaktaydı. Çoğu, Rönesans'tan beri az ya da çok gerekli bir evrim inancı içindeydi: kimisi uygarlığın artan aydınlığını anlatıyor, kimisi gözü kapalı olarak ilerleme kuramlarını benimsiyordu.

Klasik sosyolojide başka bir eğilim ise tarihçilerin "anlatma" yönteminin tersi bir yol tutmaktı. Tarihçiler, geleneksel olarak, trajik ve teatral özellikte olaylarla, gürültülü olaylarla ilgileniyorlardı. Sivrilik kazanmış durumları, çırpınma durumlarını anlatmayı yeğ tutmaktaydılar. Sosyologların gözünde, ise, tersine, bütün bunlar "herhangi bir" olaydan farklı değildir; tarihin gerçekten önemli olayları sadece yapılarda, yaşayış tarzlarında, bilgilerde, inançlarda, kurumlarda meydana gelen değişiklik-

lerdir. Büyük sosyoloji sistemleri bu değişikliklerin anlamını bulmağa çalışmıştır; ne var ki bu araştırma çoğunca nitelik değiştirmiş; araştırıcı, tarihsel evrimin genel anlamını bulduğuna inanarak, tarihte kendi görüşlerini doğrulayacak kanıtlar aramağa başlamıştır.

Aynı eğilimi Öğeler kuramlarında da görüyoruz. Her biri kendi "öğe"sinin üstünlüğünü düşünmekte, sonra kendi kuramını doğrulayacak olayların sayımına girmektedir. Pareto, bu eleştirileri önlemek için, her toplumun değişik güçler arasında bir *dengeler sistemi* olduğunu söyleyerek işe başlar. Bir toplum, bu güçler arasındaki ilişkiler kendi bütünlüğünü sağladığı sürece ayakta duracaktır. Bir kere bu ilk noktayı koyduktan sonra o güçleri çözümlemeği dener Pareto. Güçlerin kimisi iktisadîdir, bu yüzden sosyoloji alanından çıkmaktadır. Ötekilere gelince, Pareto, içinde belirdikleri aşırı değişikliklerin ardında, çözümlemeyle soyutlama olanağı bulacağı bir dizi *kararlı tortu*'yu ele geçirmeğe çalışır. Toplumların evrimi bu değişik güçlerin bütün içindeki dozlarına bağlıdır. Ama doz, çok kez beklenmedik nitelikte yeni denge biçimlerini harekete geçirerek değişebilmektedir. Öyleyse toplumsal evrimin önceden kestirilebileceğini söyleyemeyiz.

Pareto, klasik öğretilerle olan bu ayrımların üstüne basmak için, bir dizi kötümser düşünce getirir. Demokrasinin sürekli ilerlemesine inananlara karşı çıkarak, tarihte en katı, hatta en kan dökücü aristokrasilerin bile varlıklarını sürdürebildiklerini söyler. Ahlâkî ilerlemeye inananların önüne bir sürü çelişik olay birikimi yığarak, boş inanların sadece yer değiştirdiklerini, insanın birtakım ilkeler içinde sarılıp sarmalanmaya gereksinimi olduğunu, o ilkeler saçma da olsa bunun böyle olduğunu tanıt-

lamağa çalışır. Gerçekte Freud'çu olan Pareto, yönsemelerin birleşme değerini çözümlemeğe girişir. Sözgelimi yöneticilerdeki cinsel saplantının, fobi halinde göründüğü çok sert yaptırımlara, ahlâkî yasalara olduğu kadar bir başıboşluğa da yolaçacağını belirtir.

Pareto, görüşlerinin mekanist nitelikte olmasına karşın, katmanlaşma ve toplumsal eşitsizlik olgularının kaynağı olan bireylerin heterojenliğini çok önemli görür. Bu katmanlaşma "seçkinlerin dolaşımı", yani daha yetenekli bireylerin aşağı sınıflardan yukarı sınıflara doğru sürekli olarak akışı olgusunu içermektedir.

Pareto'nun yapıtını bilimsel planda sürdüren M. C. Gini, özellikle iktisat alanında, toplumsal denge dalgalanmalarının büyük değişkenlik gösteren sonuçlarını çözümlemiştir. Bazı dalgalanmaların etkilerinin geçici ve sınırlı olduğunu tanıtlamıştır. Dönüşsüz yapı değişikliklerini harekete getiren dalgalanmalar da vardır; nihayet, mevcut dengelerde tam bir kesilme, hatta onları allak bullak eden dalgalanmalardan sözaçmak da mümkündür; öyle ki bu durumdan usul usul yeni bir denge sistemi ve yeni toplumsal ilişkiler doğar. Bunlar, yıkıcı dönemin beklenmedik olaylarına yolaçan yeni güç ilişkilerine kadar da önceden görülemez.

Irk ve Ayıklanma Öğretileri

Bunlar genellikle aristokratça bir yazgıcılık içindedir. Bu öğretilere göre, uygarlığın ve çeşitli grupların değişiklikler göstermesi her ırkın doğuştan kazandığı verilere bağlıdır; her ırkın alnına dünyada tutacağı yer yazılmıştır, o ırk zorunlu olarak o yere gelecektir.

Bu kuramın hemen hemen bütün eski toplumlarda açıklanmış, ortaya konmuş olduğunu görüyoruz. Kabile evresinde bütün kabile üyeleri aralarında bir akrabalık olduğuna inanırlar. Hepsi de Sitenin kurucusu aynı bir atadan, "totemik" bir hayvandan ya da aynı bir tanrıdan gelmektedirler; başka kabileleri aşağılarlar, pistir onlar, kâfirdirler, aşağılıktırlar.

Ama ufuk genişler genişlemez, kabile ya da patrisyen "gens" evresinden daha geniş bir nüfus evresine geçilir geçilmez, bu kuramların savunucuları bu kez dil, din, uygarlık ve ırk ayrılıklarına tutunmağa başlarlar. Sözgelimi eski Greklerin Helen - barbar ayrımı yapması bununla ilgilidir. Bununla birlikte Çinliler bu mite bağlı kalırlar ve kendilerini "Han'ın oğulları", ya da "yüz aile"nin kalıtçıları olduklarına inanmayı sürdürürler.

19. yüzyıl boyunca, tarihsel koşullar bir ırk hiyerarşisini önermeğe elverişli olmuştur. Bu yüzyıla kadar dünya aşağı yukarı eşdeğer tekniğe sahip büyük uygarlıklara bölünmüştü. Hepsi de, din, ahlâk ve kültür planında birbirini aşağılamaktaydı. Çin, Japonya, Hıristiyanlık ve Müslüman dünyası birbirlerine barbar ya da kâfir gözüyle bakıyorlardı.

19. yüzyıl, Avrupa uygarlığının yadsınmaz bir üstünlük kurduğunu görmüştür. XIV. Louis'nin çağdaşları çok doğal olarak Türk Padişahından "yeryüzünün en güçlü kralı" diye sözaçarken, 1860'da bir Avrupalı için Osmanlı İmparatorluğu bir "hasta adam"; Hint, bir sömürge; Çin, pılısı pırtısı paylaşılan düşkün bir ihtiyar; Japonya bir operet krallığıydı. En usta, en saygın uygarlıklar Batı okulunun önünde sessizce bekleşiyorlardı. Büyük Petro'dan bir yüzyıl sonra onun örneği dünya çapında uygulanmağa başlamıştı.

Bu durum öğretilerde de yankılanacaktır. Önce Hint - Avrupa dillerine ve o dillerde konuşan fatihlere önem veren dilbilim kuramı ortaya atıldı, sonra da Gobineau'nun insan ırklarının eşitsizliği konusundaki kuramı doğdu.

Gobineau'ya göre bir toplumun ileri ya da geri oluşuyla ilgili öğeler ırka ilişkin öğelerdir. Bir halk günbatımına uğruyorsa, bu, onun, melezleşmeden ötürü ırk bileşimini değiştirmesindendir. Öte yandan, üstün ırklar vardır, aşağı ırklar vardır. Irkların çoğu uygarlaşmaya yetenekli değildir. Çok elverişli fizik ortamlarda bazı ırkların ilkel evrede kalmış olması bunun kanıtıdır. Üç insan ırkı, beyaz, sarı ve kara ırkın heterojen bir kaynağı vardır; o kaynaktan gelen sürekli psikolojik özellikleri yalnız karışmalar bozabilir. Gobineau melezliğe iyice karşıdır; ona göre melezlik çağdaş uygarlığın yaratıcısı beyaz ırkın, yaratıcı ve bireyci özelliği için bir tehlikedir; melezlik beyaz ırkı benzerliğin bayağılığına indirebilir, "Polinezyalılar gibi Avrupalıyı boyca, çizgice, gelenekçe birbirine tıpatıp benzer hale getirebilir."

Gobineau'nun kuramları, kuram planından siyasal öğreti planına geçirilerek, çıkış noktası abartılarak, dünyayı kana boyayıcı fikirlere alet edilecektir. Sözgelimi Gobineau'nun çömezi Vacher Lapouge şu kehanette bulunuyordu: "Birkaç on yıl sonra, insanlar, kafataslarındaki birkaç derecelik bir fark yüzünden birbirini boğazlayacaktır." Bu sözler 1900'lerde gülümseme uyandırıyordu...

Bazı yazarlar ırkları ayırmak için bir ölçü önerdiler: insanlar dolikosefal ve brakisefal olarak ikiye ayrıldı; brakisefal yapıdaki halklar itibar kazandı; bu ayrımın önemi, zenciler gibi kuzey ırkın da dolikosefal olduğu ortaya çıkıncaya kadar sürmüştür.

Daha sonra birçok ayıklanma (sélection) kuramı

atıldı ortaya. Darwinciliğin etkisi altında olan bu kuramlar soyaçekim öğesine büyük önem bağlıyorlardı. Lapouge, ahlâk kurallarına çatıyor, bu kuralların "modern toplumda zayıfların yaşamasını ve aşağı düzeyde olanların çoğalmasını kolaylaştırdığını" söylüyor, olumsuz toplumsal ayıklanma sonucu zorunlu olarak insanlığın gerileyeceğini ekliyordu.

Aynı noktadan çıkan Ammon ise, Pearson gibi, ters bir sonuca varıyor, toplumsal katmanlaşma konusunda iyimser bir kurama varıyordu. Ona göre, kurumlar, daha ilk çocukluk çağlarından, okul sıralarından itibaren yetersizleri durduran, yeteneklilere olanaklar taşıyan birtakım engeller içinde işler, ve sonuçta toplumun üyeleri kendi yeteneklerine göre toplum içinde yerlerini alırlar.

Ama, Sorokin'in belirttiği gibi, bunun böyle olması için kurumların o olanağı taşıması gerekir. Çünkü kalıtımın erdemlerine beslenen inanç ayıklanmanın bu biçimiyle çatışmaktadır. Bunun içindir ki tam anlamıyla kalıtım inancına dayalı bir sosyoloji öğretisi olan kast sistemi bir durgunluk öğesi olarak belirmiştir.

Irkçı kuramlar hümanizme ve idealizme karşı çıkarlar. Beden yapısı planında Herder'in "ruh"ların ve ulusal kültürlerin iletilemeyeceği konusundaki görüşlerini yeniden ele alırlar. Onlara göre, insanlık şu ikilemin sonucu olarak bir yazgılar dizisi içine girecektir: ya eşitsizlik seçilecek ve daha da ağırlaştırılacak ve karışma korkusuyla kendini daha da ayırma yoluna gidilecek; ya da melezlik kabul edilecek ve dönüşsüz bir gerileme evresine dalınacak.

Nihayet, sabırlı gözlemlerden çıkan Galton, bütünüyle çok ayrı sonuçlara varır. Galton'a göre, son çözümlemede hiyerarşiyi doğuran davranışlar aynı bir grubun üyeleri arasında matematik olasılık ya-

salarına göre dağıtılmıştır. Soyaçekime gelince, o, bir farklılaşma öğesi olmak, yani kısa bir süre önce kazanılmış özellikleri ve karakterleri sürdürmek yerine, *hemen her zaman orta tipe yönelme eğilimindedir.* Darwin'in varsayımlarına göre çalışmış hayvan yetiştiricileri bile çok kısa bir süre içinde ayaklanmanın sınırları olduğunu farketmişlerdir; ünlü deneyi ele alırsak, küçük başlı koyunlar elde etmek için benimsenmiş soy karışması yöntemleri sonunda belli bir durumda ayıklanma duraklamaya uğramış, başsız koyun elde edilememiştir.

Irk ve ayıklanma kuramlarının bir başka özelliği de genellikle şiddetli mücadelelerden, özellikle de savaştan yana oluşlarıdır. Düşüncelerini hayvanlar âleminden getirdiği örneklerle desteklerler: Bir Asya kemirgeninin kısa bir süre içinde bütün Avrupalı rakiplerini yoketmesi, ya da bazı böcek türlerinin kendi ortamlarında yaşayan bütün başka türleri ortadan kaldırması gibi.

Doğrusunu söylemek gerekirse, modern toplumlardaki savaş mücadele kavramını hayvanlar âlemindekilere benzetmek az bir hafiflik değil. Toplumlar yayıldıkça ve bilgilendikçe, işbölümü gelişmekte, örgütlenme öğeleri, yani yardımlaşma ve birleşme, daha önemli olmaktadır; savaş sözkonusuyken de bu böyledir. İlkellerde bile, tarım evresinden sonra, yenilgiler insan kesimleriyle değil (her şeye karşın, yine de bir ortaklaşa çalışma demek olan) kölelikle sonuçlanmaktaydı.

Savaşın kollektif sonuçları konusunda da aynı karmaşıklığa, bazan da çelişkilere rastlamak mümkün. Kimi zaman fatihlerin ırkı yenilmişlerin ırkına göre daha fazla artmaktadır; özellikle poligam ülkelerde böyledir; buna kız kaçırma, kadın kaldırma olayları da eklenince melezleşmede büyük bir

artış olmaktadır. Kimi zaman da, başka uygarlık tiplerinde, tersine, fatihlerin azaldığı ve doğum oranı daha yüksek olan aşağı sınıfın, monogam olan yönetici sınıf karşısında çoğaldığı, onun ayağını kaydırdığı görülmektedir.

Antropoloji ve Etnoloji Okulları

İlkeler üstünde yapılan incelemelerin toplumsal bilimler için önemini ilk gösterenler Tüsidites ve Vico olmuştur.

17. ve 18. yüzyıllarda yolculuk hikâyeleri ve uzaklarda yaşayan halkların geleneklerini anlatmak büyük bir gelişim kazanmıştı. Afrika, Amerika, sonra Okyanusya ilkelleri, Orta Çağda ve 16. yüzyıla kadar büyük bir tiksintiyle anlatılmıştır. Sonra, 18. yüzyılda ters bir tepki geldi: Bernardin de Saint Pierre'in, J. J. Rousseau'nun, Chateaubriand'ın "iyi vahşi" mitinin zaferi oldu bu.

19. yüzyılda ilkel toplumların nesnel bir şekilde betimlenmesi başladı. Yavaş yavaş bu toplumların örgüt biçimleri, klan ve fratri sistemi, insan ve totem ilişkileri konusundaki görüşleri keşfedildi. Yasak ve tabu kavramı ortaya çıktı.

Yavaş yavaş ilkellerin kurumlarıyla tarihsel kurumların karşılaştırılmasına geçildi. Masqueray, Berber kurumlarıyla ilkel Grek Sitesinin kurumları arasındaki özdeşliği gösterdi. Ama, ilkel kurumların daha uygar halkların kurumları olmağa doğru nasıl yavaş yavaş değiştiğini ve bazı mitlerin aynı şekilde nasıl evrim geçirdiğini göstermek James Fraser'in ünlü yapıtlarına nasip oldu.[19]

(19) Fraser, *Les Origines magiques de la royaute*; Adonis, *Le Rameau d'or* vb.

Ama Fraser'in açıklamaları bütün insanlarda özdeş olan bir düşünce mekanizması varsayımına dayanıyordu. L. Lévy-Bruhle ise tersine, ilkel düşünce aşamalarının bizimkiyle aynı olmadığı kanısındadır. Onların yalnız inançları ve dünya yorumları değil, mantıkları da bizimkinden farklıdır. Bizim düşüncemize hâkim olan özdeşlik kavramına karşı ilkellerde bir *katılma* ulamı vardır; bu mantığa göre kişi aynı zamanda kendisi ve bir şey olabilir. İnsan kişiliği bütün ilintilerinde devam eder, onun resmine, ya da bedeninden alınmış parçalara (saç, tırnak vb.) hatta giysilerine sahip olunursa kendisi üstünde de etkiler uyandırmak mümkündür.

Bu bizi büyü yasalarına götürür. İlkellerde, nedensellik, hep antropomorfik (insan bedeni biçiminde) kavranır. Daima bir niyetin varlığı varsayılır. İlkeller yalnız ilk nedenlerle ilgilenirler. İkinci derecede nedenlere karşı kayıtsızdırlar.

Büyü, tekniğin bir sapması gibi, bir psödoteknik ya da bir psödo-bilim gibi belirir. Bizce, büyü usulleri hemen hemen klasik mantıkça belirtilmiş saçmalar listesiyle aynı zamana düşmektedir. Bunların başlıcaları "bitişiklik yasası" ve "benzerlik yasası" dır. Louis Weber,[20] büyünün, toplumsal ilişkilerle (baskı, otorite, hiyerarşi, bağımlılık vb.) dilin, resmin, yazının imkân verdiği anımsama olanaklarını kıyaslama yoluyla kurulmuş nasıl bir az çaba yolunu temsil ettiğini belirtmiştir. Bunun için büyüye *sociomorphisme* diyoruz.

Etnoloji araştırmalarına hemen folklor da gelip katılır. Folklorun belli başlı rolü, uygarlaşmış toplumlarda ilkel zihniyetin ve büyünün kalıntılarını ayıklamamıza yardım etmesindedir. Böylece

(20) Louis Weber, *le Rytme du progrès.*

özellikle kır topluluklarında çok sayıda verimlilik âyini kalıntısının hâlâ yaşamakta olduğu ortaya çıkmıştır.[21]

İdealist Sosyolojinin Yenilenmesi

Bu yenilenme özellikle dinamik görünümüyle belirlenmektedir. Fouillé'ye göre, isteklerimiz birtakım *ide-güçler* (idées-forces) meydana getirir, bunlar, ergeç, gerçekliği etkileyerek, dünyanın değiştirilmesine yardım eder. Marx da, kendi yönünden, "öznel öğe" diye adlandırdığı kavrama büyük yerayırmıştır. Daha önce de gördüğümüz gibi, ona göre, bazı karşıtlıkların, ya da kötü işleyen bazı süreçlerin bilincine erme olayı *yaşanan gerçekliğin yerine istenen gerçekliği koyma* olanağı vermektedir.

Georges Sorel bir çeşit zor idealizminin kurucusu olmuştur. Ona göre geleneksel Devletin yerini meslekî örgütlenme almalıdır. Ama bunun olması için proletaryanın erdemli ve savaşçı olması da gereklidir. Sorel, tanrısal çizgiler gördüğü zor kullanma edimini yüceltir. Kaderin cilvesine bakın ki Sorel'in çömezi Moussolini olacak ve her derde deva o şiddet edimlerini hepimizin bildiği şekilde kullanmağa girişecektir.

Bergson felsefî yapıtını sosyolojik bir denemeyle taçlandırmak ister.[22] Ona göre, toplumlar, üstün bir ideale bağlı olarak her an değişme içindedir. Ama bu ideal, raslantıya göre değil, dalgalanmalara göre değişikliğe uğrar. Bir formül ya da sistem mantıkî içeriğini yitirdiği ya da kurumlarda bir abarma sınırına geldiği, örgensel direnmelere sebep

(21) André Varagnac, *Civilisation traditionnel et genres de vie.*
(22) *Les deux sources de la morale et de la religion.*

olduğu zaman, insanlar onu bırakmakta, karşıt bir ideali benimsemektedir. "İkili tutku yasası" dır bu; tarihin bir kutuptan ötekine dalgalanmalarını, ard arda birbirini kovan inanç ve yapı sistemlerinin ortaya çıkışını açıklar.[23] Vico'nun "ricorci" lerini anımsatan bir görüş sözkonusu burda. Ancak, Bergson, ard arda gelen her çözümün bir öncekinden üstün olduğu konusunda üsteler, çünkü ona göre evrim yaratıcıdır.[24] İster ruhsal olsun, tarihsel olsun, toplumsal olsun, bütün olgular dönüşsüzdür. Aynı nedenle bunları önceden kestirmeğe de imkân yoktur. Bergson hangi biçimde olursa olsun yazgıcılığa karşıdır. Şöyle der: "*İnsanlığın geleceği belirsiz kalmaktadır; çünkü yalnız kendisine bağlıdır.*"

Bergson toplumları başlıca iki grupta toplar: *Açık toplumlar* ve *kapalı toplumlar*. Bu sonuncu toplum biçiminde "üyeler kendi aralarında kenetlenmişlerdir, geri kalan insanlara karşı kayıtsız, hatta çoğunca saldırgan, ya da savunma halinde bulunurlar, nihayet bir savaş tavrı içindedirler." Daima dar ve tekelci kalmış ilkel toplumların karakteristiğidir bu. Bergson, ilkel insan toplumlarıyla ortak çizgiler taşıyan zarkanatlıların "hayvan evriminin başlıca iki evresinden birinin ucunda" olduğuna dikkati çeker. Tıpkı insan toplumlarının birinin uç noktasında öbürünü hazırlayışı gibi. Açık toplum, insanlığı bütünüyle kucaklayan toplumdur. Ama iki çeşit toplum arasındaki fark nicelik farkı değil, nitelik farkıdır (aynı yapıt. s. 285).

Eylemi ve düşünceyi bireylerin toplumdaki durumlarına bağlayan kuramlara karşı çıkarak, Bergson, "doğuştan ayrıcalık sistemini yürürlükten kal-

(23) İdealist kuramlar arasında Amerikan filozofu Lester Ward'ın ve filozof Alain'inkileri de anmak gerekir.

(24) Renouvier'nin yapıtını da analım.

dıran 1789 Devrimine soyluların katkılarda bulunduğunu" ve "eşitsizliğe karşı yapılan saldırıların genellikle, aşağı katlardan değil, yukarı katlardan geldiğini" anımsatır.

Üstün olgu inançtır; "çünkü bir aristokrasi, doğal olarak, dinsel olarak, doğuştan üstünlüğüne inanıyorsa, onun esinlediği saygı da daha az doğal, daha az dinsel değildir." Bergson, Devrimin "açlıktan ölündüğü için" yapıldığını yazan Emile Faguet'ye şöyle karşılık verir: "İnsanların niçin belli bir andan sonra artık açlıktan ölmek istemediklerini de açıklamak gerekir."

ÜÇÜNCÜ KISIM
SOSYOLOJİNİN BUGÜNKÜ KONUMLARI

BİRİNCİ BÖLÜM
ÖĞRETİLERİN VE KURAMLARIN AYRILMASI

Bugün sosyoloji kesin olarak bilimsel evreye girmiş görünmektedir. Bütün toplumsal hayatı bir tek devinimle ya da bir tek öğenin etkisiyle açıklayan büyük sistemler ve geniş kuramlar çağını bundan böyle bir bölünme evresi izliyor. Toplumsal hayatın, ilkel toplumların mutlak uzlaşıcılığından kurtulur kurtulmaz, birçok öğenin hep birden işe karıştığı karmaşık bir bütün olduğunu bilmek zorundayız. Üstelik, o çeşitli öğelerin -çağlara, durumlara, tek kelimeyle tarihsel sürece göre- *çok değişken ve karşılıklı yoğunluklarla* işlemesi, bütün toplumsal bilimlerin karşılaştığı güçlüklerden biridir.

Sosyologlara habercileri, sabırsızlık göstererek, işe bireşimle başlamak istemişlerdir. Emile Levasseur, ünlü bir tartışmasında eleştirilerini şu sözle bağlıyordu: "Sosyologlara alçakgönüllülüğü sağlık veririm." Sosyoloji, büyük istatistikçinin bu öğüdünü tutmuştur. İhtiyatla adım atmayı, açıklamayı, bölünmeyi ve çözümlemeyi öğrenmiştir.

Sosyolojide öbür bilimlere göre daha büyük bir özenle yapılması gereken ayrımların ilki öğretilerle kuramların birbirinden ayrılmasıdır.

Orta Çağa kadar, felsefe, kulu olduğu dinbilim-

den kurtulmak için çok zorluk çekmişti. Sosyolojiye gelince, onun için iki türlü kulluk sözkonusuydu: Hem siyasanın, hem de felsefenin. Auguste Comte'un büyük erdemi sosyolojinin ilk adımının metafiziği yadsımak olduğu ilkesini ortaya koymasıdır. Ama sosyolojinin siyasanın kimi zaman açık, kimi zaman üstü örtülü egemenliğinden kurtulması çok daha güç oldu.

Elbet, pratiği kesinleşmiş, kusursuz bir sosyoloji oluşana kadar siyasanın askıda kalması istenemezdi. (Bunun mümkün olduğunu düşünsek bile.) Eylemin gerekleri apansızın beliriverir çünkü. Ve bilginin önünden yürümeğe zorlarlar bizi.

Öte yandan, daha önce belirttiğimiz gibi, sosyolojik düşünceyi uyaran, harekete geçiren de çoğu zaman siyasal karışıklıklar olmuştur. Düşüncenin ilk sarsıntısı onlarla meydana gelmiştir. Bilimin gelişmesinde bütün şaşırtıcı olayların rolü vardır; ay ve gün tutulmalarının astronomi için, salgın hastalıkların biyoloji için olduğu gibi.

Siyasal eğilimlerin sosyolojiye katılmağa çalışması öğretilerden ötürü olmuştur. Her öğreti, kanılarının bütününü ve yazarının kişisel yeğlemelerini ortaya döker. Öğretiyi sarmalayan bilimsel olanaklar, doğrulayıcı bir uslamlama rolü oynar. Olaylar ve düşünceler onu savunmakla yükümlüdür. Her sosyoloji öğretisi, sonuca varınca, hemen uygulanmak isteği amacındadır. Her şeyden önce yasa koyucu bir niteliği vardır.

Kuramlar ise, tersine, olayların sınıflanmasına ve yeni olaylarla doğrulanmadıkça yeniden gözden geçirilen varsayımlara, konulara dayanarak oluşur. Kuram genelleştiği ölçüde bilimin bir parçası olur, sınırlı ve geçici bir bireşimdir.

Nihayet, varsayımın da ayrı bir rolü vardır:

Araştırma ve deneyler yoluyla doğrulanabilir önerilerde bulunarak araştırmayı harekete geçirir.

Durkheim - Emile Durkheim, sosyolojinin ayırıcı özelliğini ve kendine özgü yöntemlerini saptayarak, ona bir bilim özelliği vermede en büyük katkıda bulunanlardan biridir. Ayrıca, kişisel etkinliğiyle değerli çömezler yetiştirmiş, bazı kaçınılmaz abartmalara karşın, toplumsal olgular biliminin ilerlemesine büyük katkıları olan bir okul kurmuştur.

Durkheim'in yapıtında, sosyolojiye, yoksun olduğu bilimsel çatıyı kazandırmak için gösterilmiş dev bir çaba görüyoruz. Bu amaçla, bu alanın karşılığı olan bir kavramlar dizisi yaratmış, ve araştırma, yorum usulleri getirmiştir. Güç bir girişimdi bu, çünkü bilimsel gerekler Durkheim'in felsefî kurguya yatkın mizacıyla çok kez çatışıyordu. Önce Durkheim sosyolojisinin bize en bitek görünen katkılarından sözedelim:

1. Toplumsal olay: Sosyoloji, diyor Durkheim, her şeyden önce kendi metodolojisini hazırlamalıdır. Bütün insanî olayları rasgele incelememelidir. Bu bakımdan *toplumsalın ayırıcı özelliği* ilkesini koyduktan sonra toplumsal olayı sınırlamalıdır.

Durkheim, toplumsal olayı "dışta oluş" karakteriyle tanımlar. Gerçekten, isteğimize göre onu değiştiremeyiz, bireyin dışında gerçek bir "realite"dir. Kendini zorla kabul ettirir. Bu yüzden toplumsal olay nesnel olarak incelenmelidir, *"bir nesne gibi"*. (Durkheim'e göre, nesne, ide'yle karşıttır; "dıştan bilinen bir şeyin içten bilinen bir şeye olan karşıtlığı.")

2. Değer yargılarıyla gerçeklik (réalité) yargılarının ayrılması: Gerçeklik yargısı, "kar beyazdır" gibi en basit saptamaları anlatır. Değer yargıları ise konusunu toplumsal hayattan alan ve onsuz kavranmaz olan bir değerleme biçiminde oluşur.

Sözgelimi bir ürünün iktisadî değeri (ki değişimi ve bir piyasanın varlığını içerir) böyledir. Ahlâk değeri için de aynı şeyi söyleyebiliriz; "Pierre iyidir" dediğimiz zaman toplumsal hayattan gelen bir kavram sözkonusudur.

3. Baskının ölçüsü: Bir baskı uyandıran her şey tam anlamıyla toplumsaldır.[25] Bu baskı etkin olabilir, edilgin olabilir. Maddî diyebileceğimiz bir dirençmeye yolaçabilir; değerinin üstünde bir nesneyi almak ya da satmak istediğimiz zaman olduğu gibi.

Modayı izlemediğimiz zamanki gibi ayıplanabiliriz. Sitenin yasalarını ya da ahlâk kurallarını çiğnediğimiz zaman şiddetli yaptırımlara çarptırıldığımız gibi.

Toplumun üyesi olduğumuz sürece bu baskıyı kendimizde taşırız. İçimizde memnuniyet, kötülük, kötü niyet, pişmanlık vb. gibi biçimlerle belirir.

4. Kutsal (sacré) ve kutsal olmayan (profane) kategoriler: Bunlar birbirinden tamamen ayrı iki alan meydana getirir. Toplumsal düşüncenin belli başlı iki kategorisidir. Profan (kutsal olmayan), pişmanlık duymadan el kaldırabileceğimiz şeydir; onu değiştirebilir, bir şeyle takas edebilir, satabilir, yokedebiliriz. Kutsal ise, Romalıların dedikleri gibi *res extra commercium*'dur. (Ticaret metaı olmayan şey). Bir saygı halesiyle çevrilidir, yasaklarla çevrilidir.

Ama bu iki alan arasındaki sınır değişmektedir; sosyolojinin başlıca amaçlarından biri de o sınırlardaki dalgalanmaların, oynamaların süreçlerini çözümlemektir.

5. Normal olanın patolojik olandan ayrımı: Durkheim bu ayrımı çözümlerken aşağıdaki kuralı

(25) Amerikan sosyologu C.A. Elwood, grupların ve toplumsal olayların onaylanmış biçimler ve bunun dışında kalan biçimler diye ikiye ayrılmasını önermiştir.

önerir: "Toplumsal bir olay, gelişiminin belli bir döneminde düşünülmüş, belli bir toplumsal tip için normaldir; ama aynı türden olup da kendi gelişimlerinde o dönemin karşılığı olan evredeki toplumlarda da bulunmalıdır o olay". Durkheim böylece, daha sonra intihar üstüne ünlü incelemesinde uygulayacağı bir görecelik ve nesnellik kuralı getirmektedir.

Bu yapıtında, o güne kadar bireysel olduğuna inanılan intihar olayıyla ilgili istatistiklerin aynı tip toplumlarda şaşmaz bir düzen içinde olduğunu gösterir. İntihar, suç olarak ya da başka toplumsal olaylar gibi ele alınsın, bu edimin kökleri genellikle sözkonusu toplumsal tipin kollektif hayatının koşullarındadır. Böylece Durkheim için sosyolojinin rolü incelenen olgularla toplumsal hayatın koşulları, başka türlü söylersek, toplumsal koşullar arasındaki bağdaşıklıkları araştırmaktır.[26]

6. İşbölümü: Durkheim, toplumsal ortamdaki değişmelerin insan düşüncesini bütün biçimleriyle nasıl değiştirdiğini, özellikle hukukun nesnel açıdan en kolay incelenebilecek bir düşünce belirtisi olduğunu tanıtlamak için büyük bir çaba göstermiştir.

Adam Smith işbölümünün temelde iktisada ilişkin bir olgu olduğu kanısındaydı. Durkheim onun ahlâk ve hukukla da koşullu olduğunu gösterir. Genel olarak, *toplumsal yoğunluk* (Durkheim nüfus yoğunluğunu özenle ayırır)[27] arttıkça, işbölümü de artar. Bu evrim gerçekleştikçe, *Zor yaptırımlar* esasına dayanan ceza hukukunun alanı, *hakkın iadesiyle ilgili* yaptırımlar esasına dayanan medenî hu-

(26) E.Durkheim: *Les Régles de la méthode sociologique.*

(27) Demografik yoğunluk sadece yüzölçümü birimine düşen nüfusu belirler. Sadece niceliğe dayanır. Toplumsal yoğunluk ise toplumsal ilişkilerin, maddî ve entellektüel ulaşımların yoğunluğunu gösterir. Niteliğe dayanır.

kuk lehine daralır. Meslek adamları, kast ya da kumanda esasına dayanan aristokrat ya da askerî hiyerarşinin yerini almağa yönelir. Sözleşme, tüzüğün yerine geçer. Son olaylar, bu konuda Spencer'in görüşünü yalanladığı gibi, Durkheim'ınki üstünde de kuşku uyandırmaktadır. Bu olaylar, otoriter, mecburî çalışmaya ve askerî tipte bir hiyerarşiye dayanan, iktisadî yaptırımların (iade, para cezası, ayağa kadar götürme, vb.) yerini cezaî yaptırımların (hapis, sürgün, ünvanın elden alınması, vb.) aldığı bir sınaî örgüt olanağını gösterir gibidir.

Buraya kadar Durkheim'ın sosyolojiye getirdiği önemli katkılardan sözetmeğe çalıştık; kullandığı mantığın ve sisteminin bazı abarmış yanlarına[28] (sözgelimi "toplumsal bilinç" konusunda Tarde'la yaptığı polemiklere), ve *Dinsel Hayatın Temel Biçimleri* adlı yapıtında vardığı sosyolojik sonuçlara doğru genişletmedik fikirlerimizi.

Zaten sosyoloji kuramları için tehlike bunlar yayılma, genelleşme istedikleri zamanlar. *Çok genel yasaların sosyolojide hiçbir değeri yoktur.* Sözgelişimi C. Bouglé, Durkheim yöntemini uygulayarak, eşitlik fikirlerinin iyice yoğunlaşmış gruplarda, özellikle büyük kentlerde geliştiğini ileri sürmüştü. Oysa, deneyler bunun böyle olabileceğini, ama olmaya da bileceğini gösteriyor: Anitikite'de Babilon ve Tep gibi büyük insan yığınaklarında, Hint'te ve Çin'deki büyük kentlerde eşitçi kurumlar hiçbir zaman önerilmemiştir.

Aynı şekilde sosyolojiden ancak yasalarının kesinlikler değil, *eğilimler* taşımasıyla sözedilebilir; biz o kanıdayız ki sosyoloji yasaları zamanla ve yerle sınırlıdır. Zihniyetlerle, kurumlarla ve yapılarla

(28) P. Sorokin, *Les Théories sociologiques contemporaines.*

koşullanmıştır onlar, değişmeleri de onlarla olur. Sosyolojiye bir yasa getirdiğini ileri süren kimse şu sorulara karşılık vermelidir: Nerede? Ne zaman? Hangi koşullarda?

Sosyolojinin bugünkü konumlarının açıklanmasına Durkheim'ın görüşleriyle başladık. Sosyolojinin aynı zamanda dinbilimden, felsefeden ve siyasadan kurtulması için gösterilen en büyük çabayı gerçekten de onun yapıtında buluyoruz. O belki bu alanda biraz fazlaca ileri gitti: Yaptığı atılımın doğrultusunda, bu kez rolleri ters çevirerek dinbilimin ve felsefenin son noktada sosyolojiyle açıklanmasını istedi. Tanrısallık kavramının "uknuma uğramış toplum"un kendisi olduğu, ve düşünce kategorilerinin ilk toplumsal yapıların yansıması olduğu sonucuna gitti.

Louis Weber gibi[29] başka sosyologlar, insanlarca kavranmış ilk erkeci kuramı meydana getiren büyünün, toplumsal hiyerarşi ile onun içerdiği buyruk ve anıların karşılaştırılmasından doğduğu kanısındadırlar. Halbwasch belleğin çerçevelerini buna benzer bir şekilde açıklamıştır.

Kısacası, Durkheim, toplumsal olayı özenle sınırlayarak sosyolojinin alanını daraltmak istemiş, ama sonuçta Auguste Comte'unkini andıran bir çeşit "pansociologisme"e (her şeyi sosyolojiyle açıklayan bir tavra) gitmiştir.

Durkheim'ın yapıtının ikili bir yönü var: Bir yandan toplumsal bilimlere açık ölçüler getirmiş ve sosyolojide bilimsel nesnelliğin koşullarını göstermiştir. Ama, bir yandan da, büyük toplumsal sistemlerin sonuncusunu kurmuştur.

(29) Louis Weber, *Le Rytme du progrès:* Halbwasch: *Les formes sociales de la mémoire.*

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİNİN BUGÜNKÜ KONUSU

Ansiklopedik Sosyoloji ve Özel Toplumsal Bilgiler

Daha ilk Helen öncüleri için, toplumsal konularda düşünme, tarih ve toplumların hayatı konusunda derinleştirilmiş bir bilgiyi içermekteydi: Dinsel ve felsefî inançlar üstüne, eylemlerini, düşüncelerini, yasalarını, siyasal örgütlerini, iktisadî ve teknik hayatlarını bağladıkları mitler ve ideolojiler üstüne birtakım bilgilerdi bunlar. Böylece toplumsal felsefe, bilgilerimizin bütününün bir sonucu olarak, bir taç olarak, her zaman varolmuştur. Bu ansiklopedik tutum bütün büyük öncülerde görülür. Sözgelimi Montesquieu'nün *Cahiers*'sinin yayımlanmasıyla onun günübirlik düşüncesinde çağın toplumsal bilimleri ve tıb bilimi üstüne nasıl düşündüğünü biliyoruz. Nihayet Auguste Comte bilimleri sınıflamasıyla ve *Pozitif Felsefe Dersleri* adlı yapıtıyla bu tutumu daha da belirginleştirmiştir.

Öte yandan, sosyolojinin tarihi gösteriyor ki "pür" sosyologlara raslamak çok güç. Hepsinin bir ya da birçok özel bilime katkılar getirme çabası içinde olduğunu görüyoruz. Biri hukukçudur, öteki iktisatçıdır, başkaları hekimdirler, doğa bilimcisidirler, etnologdurlar.

Her şeye karşın, mutlak ölçüde bağımsız bir sosyoloji kurmak isteyenlere gelince, ya pür bir ce-

bir imlemeleri sistemine, ya da iyice biçimci ve von Wiese'de olduğu gibi oldukça aldatıcı kuramlara varmışlardır.

İsteyelim, istemeyelim, genel sosyoloji René Worms'un da dediği gibi, toplumsal bilimlerin geniş anlamda bir felsefesi olarak kalmağa adamıştır kendini. Çünkü toplumsal bilimlerin bütünü için hem bir giriş, hem de ortak bir sonuç anlamını taşımaktadır. Bouglé'nin dediğince "bunun nedeni genel sosyolojinin yalnız ikinci elden çalışabilmesindedir." Onun rolü bireştirmek, yorumlamak ve başka bilimlerin yardımıyla mümkün olduğu kadar görüş ve genel yasa çıkarmaktır. Yani sosyoloji tam kesin bir bilim olamaz. Onun rolü genel sınıflamayı uygulamak, somut verileri ve olayları bulup çıkarmak, hazırlamaktır. Sosyolojiden ayrı bir kavrayış, sonunda, pür bir imlemler sistemine, boşlukta dönen bir çeşit düşünceye, salt kurgusal olana gider.

1. *Özel toplumsal bilimlerin özetlenmesi ve karşılaştırılması:* Durkheim, *Regles*'inde hiçbir sosyologun, bütün özel toplumsal bilimlerin tam bilgisine sahip olamıyacağını belirtmişti. Bu bilimlerin kaydettiği yeni ilerlemelerle bu durum daha da ağırlaşmıştır. Öyleyse sosyoloji, öbür toplumsal bilimlerin, onların varsayımlarının, araştırmalarının, buluşlarının özetini çıkarmak gibi nankör bir çabadan sakınmamalıdır.

Metodoloji: Sosyoloji yöntemi *karşılaştırma*'ya dayanır: Toplumlar üstünde, toplumlar arasında, kurumlar üstünde karşılaştırmalar. Bu yöntemin bir görevi de o kurumlarca kullanılan çeşitli yöntemleri karşılaştırmaktır.

Bu yöntemler bütün toplumsal bilimlerde ortak kabul edilebilecek genel kuralların peşindedir. Ama aralarında her birine göre değişen özel yöntemler

de vardır: Sözgelimi etnolojinin yöntemi başka, istatistiğinki başkadır. Sorun, bunların şu ya da bu durumda nasıl birarada bulunacaklarını, iç içe olabileceklerini kestirmektir. Özellikle de şu önemli: *Bunların her birinde yasa kavramının tuttuğu yer ve kapsamı ne olacaktı?*

Metodolojinin sorunları bu şekilde gözden geçirmesinin önemi, daha çok, aile gibi, savaş gibi, bütün çağlarda ve bütün toplum tiplerinde raslanan "homolog" (kabul edilmiş) kurumlardan ya da işlevlerden biri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.[30] Bunların her biri için istatistik çözümlemeyle olduğu kadar, insan coğrafyasıyla da, tarihle olduğu kadar etnolojiyle de, karşılaştırmalı edebiyatla da, öğretiler ve fikirler tarihiyle de vb. yargılarda bulunulabilir. Çünkü, Marcel Maus'un dediği gibi tek bir gerçeklik vardır: Topyekûn olgu. Çözümlenmesi, kartezyen ilke uyarınca öğelerine ayrılması gereken şey bu bütünlüktür.

Savaşlar üstüne araştırmalarımızda, temelde hep aynı olan bu olguyu birçok biçimlerde ele alan çeşitli yöntemleri ard arda uygulamağa çalışmışızdır.

Azalan Nesnellik Yöntemi

Yöntemimiz açıklamalarımızı ve incelemelerimizi *azalan nesnellik* kuralına götürmekten ibarettir: 1. Önce saf ve yalın bir dış tasvir. "Ne oluyor?" sorusunun karşılığı olacak şekilde. Savaş üstüne ne biliyoruz? Sonra mümkünse istatistik sayımlara geçiliyor. Böylece bir *savaşın yapısı* üstüne taslaklar belirleniyor, sınırlanıyor: 2. Buradan araya psikolojik öğelerin karıştığı daha az bir nesnellik derecesi-

(30) Bu nokta için *Traité de Sociologie* adlı yapıtımıza bakınız.

ne geçiliyor. Savaşların aktörlerinin, yani onlara karar verenlerin ya da yapanların verdikleri çeşitli tipte yorumların ve itilerin açıklanması ve sınıflanması olacaktır bu. Bunlar psikolojik, ama gözlemlenen olgularla doğrudan doğruya ilgili birtakım davranışlardır; 3. Nihayet sınırlı yorumlara, yani siyasa kuramcılarının, tarihçilerin, iktisatçıların vb. düşüncelerine geliniyor, şu ya da bu silâhlı anlaşmazlık dizisi üstüne, ya da savaşın özel görünümlerinden biri üstüne olan bu fikirler değerlendiriliyor; 4. Son aşamada, dinbilimcilerin, filozofların, ahlâkçıların yaptığı gibi bu konudaki genel öğretilere geçiliyor.

Bütün bu davranışlar ve fikirler, bir sosyolog için nesnel olarak incelenmesi gereken *gözlenebilir olgular*'ı meydana getirmektedir. Bunların önemi, toplumsal planda, hakim fikirlerden de büyüktür; doğru da olsalar, kuruntu da olsalar, gerçeği kendi yönlerinden etkilerler; çünkü kurumların yapısı içinde *error communis facit jus* (yaygın yanlışın doğru olması) gibi bir anlam kazanmışlardır.

Ufkun önceden ve kesin olarak çizilişi, önce, incelenen olgunun sınırlanması yönünden büyük bir yararı vardır. Ayrıca, olgunun aktörlerinin davranışlarını ve onların kendi eylemlerini nasıl açıkladıklarını, nasıl anladıklarını kavramamıza da imkân verir. Dahası var, aynı konuda açıklamalarda bulunmuş öğretilerin ve kuramların sayımını yaparak, bilmeden eski izler üstüne düşmemizi de önler.

Bir kere bu ilk tasvir ve ayıklama çalışmasını yaptıktan sonra, artık, incelenen olguya bilimsel bir tavırla yanaşmağa girişilebilir. Çözümlemeğe, bölmelere, ilişkileri, bağdaşıklıkları (corrélation) ve iç bağlılıkları araştırmağa başlanabilir artık.

Toplumsal bilimler yönteminin olgulara yanaş-

makta kullandığı birçok yol vardır. Bunlar, bir grubun tasvirini *sürenin belli bir bölümünde* bütün görünümleriyle ele alan temel bir ayrımdan çıkarlar. İnsanî coğrafya çoğunca bu usulü kullanır; yapıların duruk (statique) çözümlemesini yapar; zamanda bir çeşit *kesinti* anlamı taşır bu usul.

İkinci yöntem, *belli bir kurumu soyutlamak* ve çeşitli toplum tipleri arasında kazandığı biçimleri anlatmak diye tanımlanabilir. Westermark'ın evlilik ve aile örgütü üstüne yapıtlarıyla hukuk tarihi üstüne yapıtlarında bu yöntem kullanılmıştır. Bu yolla tam bir tarih bile yapılabilir. Ancak bu sonuncu yöntemi kullanırken çok ihtiyatlı olmak gerekir. Çünkü 19. yüzyıl büyük sosyoloji öğretilerinin ellerinde gözde bir araç olmuştu; bu öğretilerin yazarlarının çoğu, *a priori* olarak, toplumların ve kurumlarının bir evrim çizgisi üstünde geliştiğine inanıyorlardı.

Ne olursa olsun, sosyoloji, olguları sıcağı sıcağına açıklamağı bırakır bırakmaz, yolunun üstünde tarihle karşılaşmaktadır. Öyle ki Durkheim bu konuda şunu söylemek gereğini duymuştur: "Sosyoloji, belli bir tarzda düşünülmüş tarihtir."

Etnoloji ve İlkel Kurumlar

İlkel toplumlara duyulan ilginin altında bunların kurumlarıyla uygar toplumların tarih öncesi atalarının kurumları arasında bir özdeşlik olduğu varsayımı yatar. Ama bu nihayet bir varsayımdan ibaret kalmaktadır. Çünkü bugünkü ilkeller, hiç değilse onların bazıları, tarihsel felâketlere uğrayarak yıkılmış eski uygarlıkların kalıntıları gibi görünmektedir. Sözgelimi, Mezopotamya, Tatar istilâsından sonra üstünde göçebe kabilelerin yaşadığı bir

çöl haline gelmiştir. Aynı şeyi malaryanın ve uyku hastalığının hüküm sürdüğü yerler için de söyleyebiliriz. Aynı şekilde ilkel toplumların belli bir polijenisini (aynı anda yeryüzünde varolmağa başladıklarını) düşünmek de makbul bir varsayım olarak görünmemektedir. Tarihsel dönemde bile büyük uygarlıklar kimi zaman, Kristof Colomb'tan önceki Amerika gibi eski kıtalarla ilişkisiz bir şekilde yaşamış, kimi zaman Çin uygarlığının Grek - Roma uygarlığının karşısındaki durumu gibi son derece sınırlı temaslar içinde olmuştur. Sonra, edindiğimiz bilgilerden anlıyoruz ki, ilkel zihniyet çok aşağı düzeyde bir psikolojiyi temsil etmektedir. Kavramları ve davranışları daha altına inemeyeceğimiz kadar aşağıda bir basamak teşkil ediyor. İlkel kurumların etkileri içimizde gizlice yaşar, panik hallerinde, çöküş anlarında ortaya çıkmağı bekler.

Ayrıca, ilkel düşüncenin ve kurumların mutlaka en basit düşünce ve kurumlar olması gerekmez. Sözgelimi ilkellerin akrabalık kavrayışı bizimkinden çok daha karmaşıktır.[31] Bu konularda basitlik, çoğunca, bir sonuçtur. Ondan önce bir sürü irrasyonel kurumların çiçeklenmesi, bir ayin bolluğu, düşsel nedensellikler, bir sürü açıklama ve folklorun her gün tükenmez, büyük bir hasatla önümüze yığdığı büyüsel eylemler vardır.

İç içe durumlar ve geçiş biçimleri: Ama toplumsal bilimlerin her birinin yığdığı olayların ve bilgilerin sayısız çokluğu, hatta sonsuzluğu içinde, genel sosyolojinin dikkatle izlemesi gerekenler hangileri olacaktır? Daha önce gördüğümüz gibi sosyolojinin yararlı işlevlerinden biri de bilgilerin bölünmesine karşı çareler aramasıdır. Bu karşılaştırma ve bireş-

(31) C. Lévi-Strauss *Les structures élémentaires de la parenté.*

tirme rolünü daha da güçlendirmek için sık sık gidip bilgi dallarının iç içe yürüdüğü noktalara yerleşmesi gerekir. Özel toplumsal bilimlerin her birinin açıkladığı olguların birbirini etkileyiş biçimini araştıracaktır. Böylece sosyoloji, sözgelimi dinsel inançların demografi ya da iktisad üstündeki etkilerini, tıbbın demografik-ekonomik dengeler üstündeki etkilerini, hukukun ekonomik yapılar üstündeki etkilerini karşılıklı olarak araştırmalıdır.

Aynı şekilde, sosyoloji, toplumların ve kurumların tarihi açısından *geçiş biçimleri*'ne de özel bir dikkat göstermelidir. İlginç ya da oyalayıcı olayları bir köşeye atınca insanlık tarihi üstünde düşünen bir kimse için, tarihin değişik dönemleri, birbirinden açık farklarla ayrılmış jeolojik çağlar ya da dönemler gibi ortaya çıkar. Ama bu dönemlerin birinden ötekine geçişin apansız olduğu durumlar çok enderdir. Saçaklar vardır, yoklama süreçleri, alışverişler, öykünmeler, geçişler vardır.

Bu geçişlerin normal biçimlerinin neler olduğunu araştırmak dinamik sosyolojinin bellibaşlı amaçlarından biridir.

Özetlersek, bugün sosyolojinin konusunu tanımlamada hemen hemen kanı birliğine varılmıştır: a) Toplumların ve işlevlerinin kurucu öğelerinin "toplumsal yapılarını" incelemek; b) Bazı kurumların, içinde evrime uğradıkları durumları incelemek; c) Özel toplumsal bilimlerin vardıkları sonuçları birbiriyle karşılaştırmak (böylece toplumsal bilimler felsefesine yeraçmak); d) Toplumların yapılarıyla insanların onları meydana getiren zihinlerinin yapıları arasında karşılıklı bağlar kurmak (toplumsal psikolojinin rolü); e) Toplumsal yapılardaki değişmelere katkısı olan öğeleri incelemek.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

STATİK SOSYOLOJİ

Statik ve dinamik sosyolojiyi birbirinden ayırmak (ki hem elverişli hem verimli bir ilkedir bu), daha önce de gördüğümüz gibi Auguste Comte tarafından önerilmiştir. İlke olarak, statik, dingin toplumları, belli bir süre içinde, ve Comte'un deyimiyle *yer* itibariyle incelemelidir. Yani tasvirci bir çabası vardır. Bunun bir sonucu olarak da toplumsal yapılara ve toplumsal tiplere eğilecektir. Dinamik ise, onları *zaman içinde* ele alır, değişmelerini ve dönüşümlerini çözümler, açıklar.

Zaman Öğesi, Ritmler, Çevrimler ve Dönemler

Bununla birlikte toplumsal statiğin sabitlik kavramı görece bir niteliktedir. Çünkü toplumların hayatı her anlamda iç içe geçmiş eşitsiz sürelerde birarada işleyen devinim dizilerine bağlıdır. İktisadî üretim, siyasal ve dinsel hayat, modalar, değişimler, mevsim yaşantıları vb. ise, düzenli çevrimlerin (cycle) tekrarlanmasından ibarettir. Bütün bu olgular zaman içinde düzenli bir biçimde yeniden geri dönerler. Onların süreliliği, toplumsal yapıların kurucu öğelerinden biridir. Böylece iktisadî hayat tarım üretimini düzenleyen "devre"lerle aralanır. Aynı şeyi sanayi için, mal ve para dolaşımı için de söyleyebiliriz. Daha az bilinen, ama daha uzun süreli başka çevrimsel olgular da, (ürün fazlası ya

da fiyat düşüşüyle ilgili bunalım dönemleri) bütüne hakim olur. Nihayet *çok uzun süreli devinimler* (secular trend) gelip bütüne ayrıca eklenir.[32]

Kurumların hayatına gelelim: Dinsel inançların başlıca belirtileri süreli törenler, süreli tapınmalardır. Bunlar mevsimlerinki gibi acunsal ritmlerle ve ayrıca bireylerin hayatındaki durumlarla birleşir. Doğum, genç kişinin topluma kabulü (öğretim, sınavlar ve yarışmalar), evlenme, ölüm gibi durumlar birer tören vesilesidir. Siyasal hayatta da böyledir: Şeflerin gelişi, seçimler, askerlik hizmeti, meclis oturumları, bütün bu olaylar sürelidir, çevrimseldir.

Denebilir ki, aynı bir toplumun üyeleri arasındaki temasları kuran ya da yenileyen bütün önemli durumlar, bayramlar, tapınmalar, pazarlar, süreli ya da süre-yapılı niteliktedir. Biz de kendi yönümüzden bunlara savaşı da ekleyebiliriz. Bazı yazarlar *tarihsel çevrimleri*, yani bazı olayların ya da bazı kurumların düzenli bir şekilde geri dönüşünü de incelemişlerdir.

Çevrimlerin en ilginç görünümlerinden biri de bireylerin psikolojisi üstündeki etkileridir.

Meclisler ve toplantılar kollektif sevinç, keder ve öfke vesilesidir. Estetik planda elbise modalarının ritmi, döşeme ve mimarî stilleri, hattâ, bir ölçüde edebî ve entellektüel modalar biraraya gelir. Böylece bu süreli olgular her toplum tipinin özelliğine katılır. *Denebilir ki ritmlerinin süre içindeki değişmeleri, belli bir toplumun değişmelerinin en belirgin ölçüsüdür.* Sözgelimi teknikteki dönüşümler, üretim süreçlerinin, ulaşım süreç-

(32) *Traité de Sociologie*, V. bölüm: "Le facteur temps dans les structures sociales."

lerinin süresini değiştirir ve tarihin hızlanmasına sebep olabilir.[33]

Unutuşun kendine özgü ritmleri olduğu da söylenebilir. Büyük çoğunluğun içtenlikle ve etkin bir şekilde katılması gereken bazı yıkıcı olguların çoğalmasının psikolojik koşuludur bunlar: Savaşlar, iktisadî bunalımlar gibi.[34] Kuşakların karşıtlığı, yani her kuşağın bir öncekine karşı olması olayı da benzer bir olgudur. Süreli olarak yeni modaların çizgisini değiştirme ve eski modalara dönme isteği de böyledir.

Toplumsal Yapılar

Bunların incelenmesinde önce *gruplaşmaların biçimi*, coğrafî durumları, yer itibariyle dağılış tarzları, ve demografik karakteristikleri gözönünde tutulur. İnsan gruplarınca temsil edilen çeşitli biçimleri incelemek büyük önem taşımaktadır. Bu grupların birbirleriyle birleşmeleri, birbirlerinden kopup bölünmeleri incelenecektir. *Toplumsal morfoloji* için (Durkheim'ın tanımına uyarak) çok sayıda sınıflama önerilmiştir. Bütün öneriler, Lazarus'unki gibi, *kapsayan birimler* ile *kapsanan birimler* arasında bir ayrım yaparlar. Sözgelimi köy kantonun içindedir, kanton ise eyaletin kapsamı içindedir vb. Ama bu örnekte, topografik bir morfoloji sözkonusu.

Psikoloji planında insanlığın özel bir morfolojisi vardır: *Yakınlıklar morfolojisi.* Aynı dili konuşma, aynı dinden olma, aynı ülküler peşinde olma, ya da sadece aynı zevklere sahip olma olgusu da gruplaş-

(33) D. Halevy, *Essai sur l'accélération de l'histoire.*

(34) Bir kazadan sonra yolcu sayısındaki azalmanın ne kadar sürdüğü gözlemlenmiştir. Aynı gözlem bombardımana uğrayan kentlerde sinemaya gidenler üstünde yapılmıştır.

ma öğeleridir. Coğrafî bölgelerin sınırları üstünde, başka toplumsal biçimler içine yerleşmiş hukukçu, hekim, matematikçi, satranç oyuncusu toplulukları da vardır. Denebilir ki bir uygarlık ne kadar karmaşıksa, onun üyeleri de o kadar fazla sayıda altgruplara aynı zamanda katılmış olmaktadır. Aynı bir yurttaş aynı zamanda kentli ve köylü, sivil ve asker olmakta, siyasal görevler üstlenmekte, bir mesleğin gereklerini yerine getirmekte, edebiyatla, felsefeyle, bilimlerle şu ya da bu sanatla, sporla ilgilenmektedir.

Kısacası, psikolojik morfoloji, uygarlıkların katlarında yükseldikçe bize daha önemli görünmektedir. Bilgilerimizin daha çok olduğunu, kişiliğimizin daha karmaşık, ilişkilerimizin daha değişken olduğunu yansıtmaktadır. İnsan topluluklarının biçimleri üstüne kuramların çoğu, işin içine doğayı ve üyeleri kendi aralarında birleştiren gerçek ya da varsayılmış kaynağı da karıştırmaktadır. Bu konuda Toennies'in, Schaeffle'in, Vierkandt'ın, Giddings'in, Ross'un, Carli'nin, R. Maunier'nin ve yenilerde, Dupréel'in[35] adlarını anabiliriz. Bazı morfolojiler ölçü olarak bilinçli ereklikleri, sözgelimi, grupların ya da altgrupların izlediği işlevsel amacı (Duprat'nın erekçiliği) ya da özlediği ülküleri (Lester Ward) ele almaktadır.

Yapıları inceleme yöntemi birçok toplumsal bilimde uygulanmaktadır: İnsanî coğrafya, iktisadî yapılar çözümlemesi, aile sosyolojisi, anayasa hukuku, siyasal coğrafya, dilbilim, antropoloji, demografi. Biz yapıtımızda hiyerarşi biçimleri ile işbölümü incelemeleri üstünde durduk.

(35) Dupréel, *Sociologie général*; Moreno'nun yöntemleri hem morfolojiye, hem toplumsal psikolojiye bağlanabiliyor.

Zihniyetler: Kadrolar ve İçerikler

Zihniyetler toplumsal yapıların karşılığı olarak gerçek zihin yapılarını meydana getirirler. Zihniyetlerin ve onlardaki değişirliklerin incelenmesi toplumsal psikolojinin temel sorunudur. Dahası, bu inceleme bütün sosyolojiyi bireştirir. Çünkü bütün toplumsal olgular kendi etkenlerinin düşüncesinde belirir ve yankılanır. Zihniyet, toplumsal durumların insanlarca nasıl yaşandığını, nasıl yorumlandığını, nasıl duyulduğunu gösterir. Auguste Comte sorunun önemini daha o sıralarda kavramıştı: Aynı addaki yasayla ayrılan üç halin her biri de zihniyet tipinin (dinsel, metafizik ya da pozitivist) üstünlüğünden başka bir şey değildir. Ona göre zihniyet değişmeleri gerçek tarih dönemleridir.

André Lalande, zihniyeti "bir bireyin entellektüel konumlarının ve temel inançlarının bütünü" olarak tanımlar.[36] Biz de zihniyet konusunda önerdiğimiz giriş çözümlememizde, en ilkelinden en karmaşığına kadar bütün toplumlarda raslanan belli başlı üç kadro ayırmıştık.[37] Bunlar şunlardır: 1. *Kozmoloji*, evrenin gerçek ya da düşsel bir biçimde açıklanması; 2. *Ahlâk*, insanların arasındaki ilişkileri yöneten inanç ve kurallar bütünü, 3. *Teknik*, belli bir toplumdaki insanların maddeyi etkiledikleri ya da etkilediklerini sandıkları bilgiler ve usuller bütünü.

Bu kadrolar her yerde vardır. Değişikliğe uğrayan zihniyetlerin içeriğidir. Bu içerik, bir uygarlığın, gerçek konusunda mümkün en geniş bilgiyi elde etmek için gösterdiği çabanın (aynı zamanda in-

(36) André Lalande, *Vocabulaire de la philosophie.*
(37) *Traité du sociologie.*

celemeye, eyleme ve uyarlamaya yönelmiş o çabanın) sonucudur. Böylece zihniyet, topluluğun kendine özgü kültüründen çıkmış oluyor.

Buna şunları da eklemeliyiz: 1. *Belli başlı dinamik eğilimler*: gereksinimler, güdüler, eğilimler vb. Bunların ortak çizgisi "bizde yalnız toplumsal hayatın kazandırdığı biçimlerle" belirmeleridir; 2. *Düşünme kategorileri*: Bunlarsız bir toplumda ne düşünce, ne eylem olabilir. Şunlardır: Yer, zaman, özdeşlik, nedensellik, ve kendi yönlerinden *kutsal olan*'a ve *kutsal olmayan*'a (profane) ilişkin değer fikri kategorisi. Durkheim'e göre kategoriler toplumsal öğelerin ürünüdür.

Zihniyetler dolayısiyle *geçiş biçimleri* çıkıyor karşımıza. Bunların en tipiği büyüdür: Kimi zaman bir psödo-teknik olarak belirir, kimi zaman dinsel amaçlarla kaynaşır. Dinin yüksek tipleri giderek büyüden kurtulmaktadır. Kozmolojimiz, yani evren kavrayışımız değişince kutsal olanla olmayanın sınırları da değişir. Hıristiyan devrim, spritüeli ve geçici olanı, ruhu ve maddeyi ayırmakla, bilimleri ve maddî teknikleri dogmalardan bağımsız kıldığı için onların gelişimini kolaylaştırmıştır.

Toplumsal psikolojinin önemli bölümlerinden biri de ilkellerin düşüncesinin incelenmesi, eski toplumlarla ilkel toplumların inançlarının karşılaştırılmasıdır. Bu toplumların dar oluşu, üyelerinin sayıca azlığı, farklılaşmanın zayıf oluşu, bilgilerinin sınırlılığı, bunların zihniyetlerini bütünüyle görme olanağı sağlamaktadır. Böylece o zihniyetleri meydana getiren temel işlevler daha bir aydınlanmakta ve incelemeci üstyapı kalabalığı arasında boğulmaktan kurtulmaktadır.

Toplumların Tipolojisi

Statik sosyolojinin amaçlarından, hatta, diyebilirsek, vargılarından biri de toplumların bir tipolojisini kurma olanağı elde etmektir. Çünkü hem toplumların sınıflanmaları, hem de ussal bir biçimde karşılaştırılabilmeleri için şarttır bu. Durkheim, birçok kez adını andığımız *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda aynı tip toplumlar üstünde yapılmadıkça, sosyolojik karşılaştırmanın çoğunca aldatıcı sonuçlar vereceğini söyler. Bütün büyük sosyoloji sistemleri, toplumların sınıflanması için kesin ölçüler önermişlerdir. Son olarak, Georges Gurvitch, bir tipoloji yöntemi uygulamanın gereği üstünde duruyordu.[38] Bu alanda şimdiye dek yapılmış olanları görelim.

Hayvan toplumları: Bu toplumların, bizden uzak oluşları ve basit yapılar içinde bulunuşları, bütünü görmemizi ve nesnel sınıflamalar yapmayı kolaylaştırmaktadır.[39]

Genellikle rasgele ve geçici bir toplanma olan *sürü* ve genellikle mevsimlik ve çoğunca göç etmeğe eğilimli topluluklar görülür. *Sonra düzenli ve sürekli topluluklar* gelir; bunların üyeleri yalnız topluluktan ayrılmakla kalmaz, aynı zamanda hareketlerini de ona göre ayarlar. Nihayet *örgütlenmiş* topluluklara geçilir; burda bir ya da birçok şefe bağlılık, elbirliğiyle çalışma, hatta işbölümü vardır. Özellikle memelilerden bazı hayvanlar, sözgelimi kurtlar, bazı dönemlerde kabileler halinde toplanırlar. Böceklerde, gerçek toplumlara raslanır. Üyeleri karşılıklı bağımlılık içindedirler, bir başlarına yaşa-

(38) *Cahiers internationaux de sociologie*, 1946.
(39) Espinas, *Les sociétés animales*.

yamazlar. Kimi zaman değişik türlerin birarada yaşadıkları görülür (ortak yaşama, asalaklık.)

Hayvan toplumlarının hemen hepsi *ayrılmış ülke* ilkesini uygular: Kendi hükümleri geçen yerde, topluluklarına bağlı olmayan aynı türden bireyleri kovarlar, yokederler. Karıncalarda, kurtlarda, köpek çetelerinde vb. böyledir. Bu yönden bunları geçimlerini avlanmakla sağlayan ilkellerle karşılaştırmak çok ilginçtir. Nihayet hayvan toplumlarında *savaş, kanlı mücadele ve aynı türler arasında sistematik kavramı* da vardır. Bu kavram, yoketmenin tek yol olduğu avlanma kavramından farklıdır; M. Volterra'ya göre, avcı türle av türü arasında genellikle sayıları dalgalanan bir denge vardır. Tersine, aynı türden hayvanlar arasındaki düşmanlık, aralarından birinin topyekûn yokedilmesine ya da bölgeden kovulmasına varabiliyor. Sözgelimi Asya asıllı kara fare Avrupalı türdeşini hemen hemen tamamen yoketmiştir.

Hayvan türlerinin incelenmesinin toplumsal psikolojiye de değerli katkıları olmuştur. "Mass psychology" adı verilen Amerikan okulunun araştırmaları göstermiştir ki, kimi zaman, aynı türden başka bireylerin varlığı olgusu, incelenen bireylerde (balıklar, kuşlar, böcekler vb.) daha etkin bir fiziksel hayata yolaçıyor; böyle bir durumda besinlerin özümlenmesi, solunum, örgensel değişimler hızlanıyor.[40] Aynı sosyologlar kümes hayvanları, kastorlar ve foklar üstünde yaptıkları incelemelerde, bu hayvanların en basit ve genellikle cinselliğe, hiyerarşiye ilişkin görünümlerini tesbit etmişlerdir.

Toplumların tipolojisi üstüne denemeler: Gör-

(40) W.G. Aller, *The social life of animal*, 1938; Schlaeffer, *Studies in mass psychology*, 1938.

müş olduğumuz gibi her sosyoloji öğretisi sonunda mutlaka toplumların sınıflanması üstüne bir ölçü öneriyor. Auguste Comte'unki hakim kozmolojiye dayanır: Üç Hal'in her biri evreni açıklayış tarzına göre karakterize olmuştur. Durkheim'de ölçü daha çok ahlâktır: Hâkim hukukî ilkeli temel alır (ceza yaptırımlarına dayanan önleyici hukuk ya da düzeltici yaptırımlara dayanan medenî hukuk); ama bu ölçü de iş bölümünün biçimlerine göre değişmektedir. Herbert Spencer'de sınıflama temelde faaliyet tarzına ve hâkim hiyerarşiye dayanır: Askerî toplumlar, sınaî toplumlar gibi (bu görüşle Saint-Simon'unki arasında büyük bir benzerlik var.) Başka yazarlar iktisadın üstünlüğünü ölçü olarak alırlar: Sözgelimi İbni Haldun halkları "geçimlerini sağladıkları başlıca uğraş biçimlerine göre" sınıflar; Karl Marx tekniğe ve mal edinmenin hukukî tarzlarına öncelik tanır.

İstatistiğin ilerlemesi, sayı karşılaştırmalarına dayanan sınıflamaların önerilmesine imkân vermiştir. Quetelet, toplumsal fiziğinde bu yöntemin olanaklarını parlak bir şekilde göstermiş, daha sonra aynı yöntemle değerli çalışmalar yapılmıştır; bunların arasında en başta M. Nicoforo'nın *İlerlemenin Sayıca Ölçüleri* adlı yapıtını analım. Ayrıca, oranı toplum tipine göre değişen ve üç tamamlayıcı alanda faaliyet gösteren nüfusun, sayıca dağılımı üstüne çok ilginç çalışmalar yapmış Colin Clark'ı ve Fourastié'yi de unutmamalıyız.[41]

Karmaşık sayı belirtileri: Ortalama hayat süresi: İstatistiklerin kullanılışı çeşitli öğelere uzanılarak karmaşık sayı belirtilerini konuşturma olanağı vermektedir. Biz de, yapıtımızda ortalama hayat

(41) Fourastié, *La civilisation de 1960.*

süresinin saptanmasını çok önemli bulmuştuk.[42] Bu seçimin nedeni, bu ölçünün, bir uygarlığın hemen bütün kurucu öğelerinin bireşimini zımnî olarak gerçekleştirebilmesidir. Gerçekte ortalama hayat süresi önce biyoloji, tıp gibi bilimsel bilgilerimizin, tarım ve sanayi üretiminin teknik derecesinin bir sonucu oluyor. Kurumların yurttaşlara sağladığı güvenlik derecesinde yansıyor. Savaşların ve kanlı karışıklıkların vb. sıklığına bağlı oluyor.

Din sosyoloji: Birçok çalışma görünümü var bunun. Önce kutsal'ın alanını ve uygarlık tipleri arasındaki dalgalanmalarının sınırlarını saptamağa çalışıyor.[43] Sonra çeşitli toplumlarda dinsel davranışların karşılaştırmalı araştırmasına girişiyor: Dua, özveri, kutsallık, sofuluk, adak, adanma, anma törenleri, hacılık, her çeşit ayin ve tören. Dinsel örgütleri, zaman içinde (bayramların, meclislerin ve inanışın ritmi), yer ve hiyerarşi itibariyle (papaz örgütleri) açıklıyor. Daha sonra belli başlı somut din sistemlerinin zihniyetle, kozmolojiyle, ahlâkla, teknikle ilişkilerini çözümlüyor. Nihayet, özellikle Le Bras'nın ve okulunun yaptığı gibi, istatistik ve çözümsel anket yöntemlerinden yararlanıyor.

(42) *Traité du sociologie.*
(43) *Traité du sociologie.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNAMİK SOSYOLOJİ

Toplumsal değişmelerin biçimi ve doğası: Dinamik sosyolojinin konusu toplumsal değişiklikleri, bunların biçimlerini ve öğelerini incelemektir.

Sosyolojinin en canlı, en tutkulu bölümüdür; bütün habercilerin, sorunlarına eğilmek, bu sorunları çözmek için acele etmeleri bundandır.

Toplumsal değişiklik kavramı da ince bir kavram. Bunun nedeni en başta çevrimsel, süreli olgulardır. Bunların belirtileri, kimi zaman (unutuş yasalarının da yardımıyla) öyle bir ağırlıktadır ki, çağdaşlarınca tek ya da kesin olgular diye yargılanabilmektedir. "Son Savaş" ya da "çağların sonu" gibi inanışlar böyledir.

Karışıklık doğuran bir başka şey de az sonra döneceğimiz *toplumsal patoloji* kavramıdır. Nihayet *niceliksel değişirlikler*'le *niteliksel değişirlikler*'in ayrımı üstünde de güçlükler doğmaktadır. Bu ikisi çoğu zaman bağdaşıklık içindedir; ama çoğu zaman da öyle değildir. Bu bakımdan bu iki çeşit değişirliğin, ard arda işleyişleri içinde, uyumlarını ve uyumsuzluklarını gözönünde tutmak gereği vardır. Çünkü bu olgular mutlaka aynı düzen içinde birbirlerini izlemezler. Özel durumlar gereğince niceliksel değişirlik, niteliksel değişirlikten önce gelebilir, ya da tersi olabilir. Sözgelimi bir ülkenin nüfusu, niteliksel bir toplumsal değişirlik olmadan da artabilir. Durkheim, bu konuda sayı yoğunluğu ve top-

lumsal yoğunluğun ayrılığı üstünde durmuştu; ona göre toplumsal yoğunluk insanlar arasındaki temasların sıklığıdır (ulaşım ve iletim olanakları, her çeşit entellektüel, iktisadî değişimler, dayanışma vb.). Sözgelimi Hindistan'da, Çin'de büyük kent görünümündeki koca koca köylerle Avustralya'daki, Kanada'daki seyrek nüfuslu bir eyalet arasındaki ayrım. Kısacası, bir genleşme, homojen olabildiği gibi yeni farklılaşmalarla birlikte gelişiyor da olabiliyor.

Toplumsal dengeler: Öncüler de, eğilimler ve topluluklar arasındaki denge kavramını sezmişlerdi. Günümüzde denge kavramı özellikle iktisad kavramıyla derinlik kazanıyor. Denebilir ki bütün iktisad yasaları, pazarlar yasası, fiyatların oluşumu yasası, rant yasası, ve para olgularını düzenleyen yasalar, denge ilişkilerini belirlemektedir.

Sosyolojide denge kavramı iktisattakine göre çok daha karmaşıktır; çünkü burda araya değişirlikler, işlevler ve bir sürü öğe girmektedir. Öte yandan, dalgalanmalar değişirlik değildir. Değişirlik, yapıların süreli bir değişmesini içerir, yani değişirlikte çıkış noktasına yeniden dönmek sözkonusu değildir. *Dönüşsüz* bir denge değişikliği vardır. Bu da toplumsal biçimlerin yoğrulabilirliği, kurumların esnekliği ve bunların değişirliklerinin sınırlı olduğu sorununu getiriyor.

Toplumsal patoloji: Bu kavramın kullanılması çok tehlikeli görünüyor bize. Çünkü, bir kere, bir yandan antropomorfik öğretilerin, bir yandan da örgenlikçi öğretilerin damgasını taşıyor: Oysa bu ikisi de sosyolojinin artık girmemesi gereken bir çıkmazı temsil ediyor. Sonra, siyasal tutkuların toplumsal patoloji dilini bozmaları da ona karşı bir güvensizlik uyandırmalıdır içimizde. Her siyasal parti, gele-

neksel olarak, kendi karşıtlarını çürümüş, bozulmuş göstermekte, kendisininse sağlıklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu polemik karmaşasının nedeni belki de kurumların ya da toplulukların gerilemesi kavramının hiç çözümlenmemiş oluşudur. Belki de insanüstü bir açıklık gerekiyor bu konuda. Son yıllarda ulusların ve toplulukların gerileyişi üstüne Oswald Spengler, daha yenilerde de Toynbee gibi "tarih filozofları" parlak kuramlar getirmişlerdir.

Toplumsal dengesizlikler: Şematik olarak denebilir ki toplumsal dengesizlikler hiçbir zaman her yerde birden doğmamaktadır. Toplumsal gerçeğin bir noktasında meydana gelen yeni bir olayla başlar bunlar. Önceden kestirilemez tarihsel durumların gereği olarak (Burda Cournot'nun düşündüğü anlamda bir raslantı kavramına, yani iki ya da daha fazla sayıda bağımsız öğenin karşılaşması durumuna yer vermek doğru olur), *ilk sarsıntı* daha çok zihniyet diye adlandırdığımız kadronun karşılığı alanlarda meydana gelecektir. Böylece, duruma göre, bilimsel kavrayışlarımızdan, ahlâkî ya da hukukî düşüncelerimizden ya da tekniğimizden çıkarak, bu sarsıntı, yeni birtakım genel ayarlamaları harekete geçirecek ve başka yapılara geçecektir. Böylece tıp biliminde özellikle çiçek aşısının bulunuşundan sonraki ilerleme demografik devrimi, yani doğumların etkililiğini uyarmış (O zamana kadar doğumlar, büyük sayıdaki çocuk ölümlerini ancak karşılayacak bir orandaydı), sonuç olarak da ortalama hayat süresini uzatmıştır. Bunun bir sonucu olarak da ister istemez toplum genel ve yeni bir örgütlenmeye gitmiştir. Tersine, Hıristiyan devrimin kökünde ne bilimsel, ne teknik bir ilerleme vardır. Ama onun zaferi yeni toplumsal yapıların doğmasına yolaçmış, bunlar da bilimin gelişmesine ufuk açmıştır. Sanayi

devrimi de ahlâkî ve siyasal yıkıntılar getirmiştir. Böylece süreçlerde bir benzerlik doğmakta ve yalnız ard arda gelişler farklılık yaratmaktadır. Çünkü zihniyetimiz, bütün öğeleri mantık bağlarıyla birbirine bağlanmış bir yapıdır. Ne olursa olsun, bu öğeler birbirini tanıtlama durumundadır. Burda çok aşırı bir çelişki başgösterirse, ergeç yeni bir gözden geçirmeğe, yeni bir dengeye yolaçacaktır.

Dengesizliklerin hızlanmış biçimleri: Böylece yeni bir zihniyet, karşılığı olan kurumları çağırmaktadır. Burdan Saint-Simon'un örgensel dönemlerle eleştirel dönemler arasında bulduğu ayrımın anlamı daha bir ortaya çıkıyor. Eleştirel dönemleri, *kurumlar ve zihniyetler arasındaki uyumsuzluk* diye özetleyebiliriz. Bunun sonucu olarak memnuniyetsizlik ve yoksulluk artıyor; şiddet hareketlerine yolaçıyor.

Ama, sayıca basit artmalar dışında, her toplumsal değişme, bir ya da daha çok bulgu yapılmasına, yani zihnî ve maddî dolaşımlar içine yenilikler, yenilenmeler sokulmasına bağlıdır. Bulgu, *değerlere ilişkin bulgular* ya da teknik, bilimsel bulgular, tarihin önemli olaylarındandır.

Tarde, genellikle birbiri üstüne *biriken* bilimsel bulgularla birbirini kovan ahlâkî ve siyasal bulgular arasında bir ayrım yapılmasını önermiştir. Çünkü ahlâkî bulgular çok sınırlı sayıda düzen olanağına sahiptir. Bu alandaki yenilenmeler, sonuçlardan çok kanıtlamalar üstünde olmaktadır.

Tarihsel konjonktür içinde kimi zaman öyle durumlar doğar ki bu arada bazı öğeler, kurumlar, teknikler ve zihniyetler arasındaki yeni denge biçimlerini ve değerleri yeniden gözden geçirmeği gerektirebilir. Bu hızlanma, çoğunca, düzen bozukluğunun başka nedenlerine kendi etkilerini de ekle-

yen süreli olguların üstüste gelmesiyle ortaya çıkar. 1789'un hemen öncesindeki iktisadî bunalımı, ya da teknik buluşlarla savaşların ortaya çıkardığı toplumsal hastalıkların biraraya gelişini buna örnek olarak gösterebiliriz. Büyük değişmelere elverişli kararsız zihnî denge dönemleri de vardır. Dengesizlikler, gizli biçimler altında, çok uzun süre devam edebilir. Anî düzen bozukluklarıyla da ortaya çıkabilir. Bu hızlanma belirtilerinin belli başlı biçimlerini görelim:

a) *Devrimler*: Devrim kavramının önemi ve bunun için yapılan çalışmaların çokluğu bilinir. Bununla birlikte sözgelimi savaş kavramı çok açık olduğu halde, devrim kavramının, çoğu büyük farklılıklar gösteren bir sürü kullanış yeri vardır. İlke yıkılışlarına, hakim sınıfın ya da hiyerarşi biçiminin birdenbire değişmesine, özel ya da siyasal hukukun bir anda dönüşümüne, siyasal, teknik yapıların alt üst oluşuna, sınaî ve demografik değişmelere, gelenek ve töre değişmelerine vb. hep devrim denmektedir.

b) *Sömürge sosyolojisi*: Genel sosyolojinin kapsamına, ama savaştan ayrı bir başlık altında girer. Çünkü teknik araçların oransızlığından ötürü bir sömürge seferi başlangıçtaki çatışma yönünden savaşa göre daha az bir şiddet gösterir. Çünkü sömürgeden sözedebilmek için iki uygarlık arasındaki teknik araçların eşitsiz olması, ilerlemiş olanın geride kalmış olana hakim bulunması şarttır. Tersi durumda bir sömürge değil, bir fetih sözkonusudur; Got'ların Roma'yı, Moğolların Bağdadı almaları gibi. Böylece sömürge olgusunun ayırıcı niteliği tekniklerin dağılımı ve zihniyetlerin dönüşümüyle hız kazanmış bir biçimde toplanmaktadır. Bir borçlanma ile karakterize olur sömürge olgusu: bir halka

başka bir halkta öteden beri varolan kurumlar zorla önerilmektedir. Zor altında bir öykünme, zorla bir değişme sözkonusudur.

Ama bir ayrım yapmak gerekir burda: kimi zaman bu öykünmeyi öneren güç dışardadır; gerçek anlamda sömürgecilik de budur. Ama kimi zaman da değişim kararı içerden verilir: tarihsel örneklerden anlaşılıyor ki, bu tür değişimlerin en yaygınları, en başarılıları *otocolonisation* olgusundan çıkmıştır. Büyük Petro'nun Rusya için yaptığı, Japon imparatorunun 1868'de o ülke için yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye için yaptığı budur. Bu üç örnekte de değişim önerisi yüksek şeflerden gelmiştir. Başka durumlarda, değişiklik başlangıçta yönetici sınıfın çoğunluğunca desteklenmiş olabilir (Çin); ya da Roma İmparatorluğundaki Hıristiyan devrimi gibi, halk çoğunluğunca gerçekleştirilmiş bulunabilir. Böylece, durumuna göre, yöneticiler yenilenme yolunu ya kendileri açıyor, ya da o yolu sürdürüyorlar.

Savaşlar: Polemoloji (Savaş Sosyolojisi)

Nihayet, toplumların hayatında büyük yer tutmasına karşın, (Spencer dışında) sosyologlar tarafından pek az araştırılmış olgulardan birine geliyoruz. Hemen ekleyelim ki ortadan kalkmış uygarlıkların çoğu savaşla yokolmuşlardır. Şimdiye dek savaş, daha çok belirgin olaylara ve hikâyelere önem veren tarihçilerin, ya da antropomorfik bir biçimde onu düellolara, ya da özel hukuk davalarına benzeten hukukçuların tekelindeydi.

Bununla birlikte "savaş olgusu"nun sürekliliği, en değişik toplumlarda bile (en ilkelinden en gelişmişine kadar) bulunuşu -sevelim, sevmeyelim- onu

en kararlı toplumsal işlevlerden biri olarak düşünmeğe zorluyor bizi. Bize kalırsa, savaşın incelenmesi genel sosyolojinin en temel bölümlerinden biri olmalıdır. Çünkü savaş içten içe birbiriyle ilgili birçok toplumsal öğeye bağlıdır. Hiçbir şekilde onu o öğeler dışında düşünemeyiz. Her savaş, *olaylarında* da *olgularında* da aynı zamanda demografik, siyasal, iktisadî, teknik, hatta felsefî ve dinsel görünümler taşır. Şunu bilmeliyiz ki ancak bu görünümler ya da sonuçlar üstüne nesnel olarak düşünebiliriz, yoksa görünür bahaneler ya da nedenlerle bir ilişkisi olmayan asıl nedenler henüz karanlıkta ve varsayımsal nitelikte bulunmaktadır.

Şu halde genel sosyolojiye savaşların biçimlerini, etkilerini, savaş dönemlerinin itici rolünü nesnel bir açıdan inceleyecek bir dal eklemek zorunludur.[44]

Bu dala *polemoloji* [45] adını biz önerdik; bunu yaparken sadece yeni bir "oloji" getirmek gibi boş bir istekten değil, zaten "savaşlar biliminin" sanata ve tekniğe geleneksel olarak adını vermesi (strateji, taktik, orduların örgütlenmesi vb.), ve bunların harp okullarında, harp akademilerinde okutulması gerçeğinden çıktık. Ayrıca bu konudaki düşüncelerimi burda özetlemenin pek yararsız olmayacağını da ekleyelim. Çünkü şimdiye dek karışıklıklar bazan da felâketler halinde beliren savaşlar, giderek gerçek "tufan"lar yaratma eğilimindedir. Bugün yıkıcılığın tekniği, yeniden kurma tekniğini çok aşıyor.

(44) Gaston Bouthoul, *Les Guerres*: Savaş sosyolojisinin öğeleri.
(45) Gaston Bouthoul, *Les Guerres*.

Sosyolojinin Bugünkü Önemi

Görüyoruz ki özel toplumsal bilimlerin gelişmesi genel sosyolojinin önemini hiç de azaltmamaktadır. Tersine her özel dalca toplanmış verilerin çokluğu, onları toparlayacak, aydınlığa kavuşturacak, bireştirecek bir çabayı daha da zorunlu kılmaktadır; böyle bir çaba olmazsa o büyük veriler ve bilgiler yığını boşuna toplanmış olurdu. Toplumların sınıflanması ve karşılaştırılması da, artık öğreti yeğlemelerine göre değil, nesnel ölçülere dayanan bir toplumsal tipolojinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Dinamik sosyoloji ve özellikle, karışık ve birarada beliren olgular, karşılıklı ilişkiler içinde bulunan sayısız toplumsal öğe, genel sosyolojinin ayrılmaz bölümlerini meydana getiriyor.

Nihayet, sosyolojideki ilerlemelerin insanlar için taşıdığı önemi belirtmenin gereği var mı bilmem. Çağımızın dramı henüz çocukluk yaşlarını süren toplumsal bilimlerle, dev adımlarıyla ilerleyen tekniğin arasındaki trajik ilişkidedir. İnsan, bugün, tarih öncesi çağların dev bedenleri ve güçleri üstünde bebek beyinleri taşıyan eski canavarlarının evresine mi girdi yoksa? O da, diplodicus ya da plesiozores gibi yeni koşullara uyarlanamadığı için günün birinde birdenbire dünyada sönüp gidecek mi? Çünkü türler güdüleriyle yokoluyorlar. İnsan bugün, toplumsal karışıklıkları körükleyen güdüsel itilerinin kurbanı olmak tehlikesi karşısındadır. O karışıklıklar insan için çok büyük felâketler hazırlıyor. Yalnız toplumsal bilimlerin derinleştirilmesi ve olgularla tam bir uyum sağlanmasıdır ki insanı kör toplumsal güçlerin egemenliğinden kurtarma, onları aşma olanağı yaratacaktır. Böylece insan bilimleriyle madde bilimleri arasında yeni bir denge kurulabilecektir.